

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**İNŞAAT İŞÇİLERİ ÖRNEĞİNDE GÜVENCESİZ
İSTİHDAM BİÇİMİ OLARAK TAŞERON ÇALIŞMA**

LEVENT ÖZTÜRK

**DANIŞMAN
PROF. DR. DOĞAÇ NİYAZİ ÖZÜÇELİK**

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
SOSYAL HİZMET PROGRAMI**

İSTANBUL-2017

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI

İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sosyal Hizmet Programında Yüksek Lisans öğrencisi Levent Öztürk tarafından Prof. Dr. Doğan Niyazi Özüçelik'in danışmanlığında hazırlanan "İnşaat İşçileri Örneğinde Güvencesiz İstihdam Biçimi Olarak Taşeron Çalışma" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 23/01/2017 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Doğan Niyazi Özüçelik
İstanbul Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Jüri-Danışman

Yrd. Doç Dr. Taner Artan
İstanbul Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Jüri

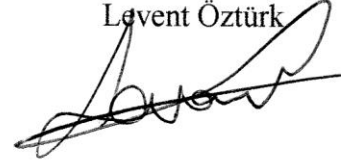

Doç. Dr. İshak AYDEMİR
Bahçeşehir Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı

BEYAN

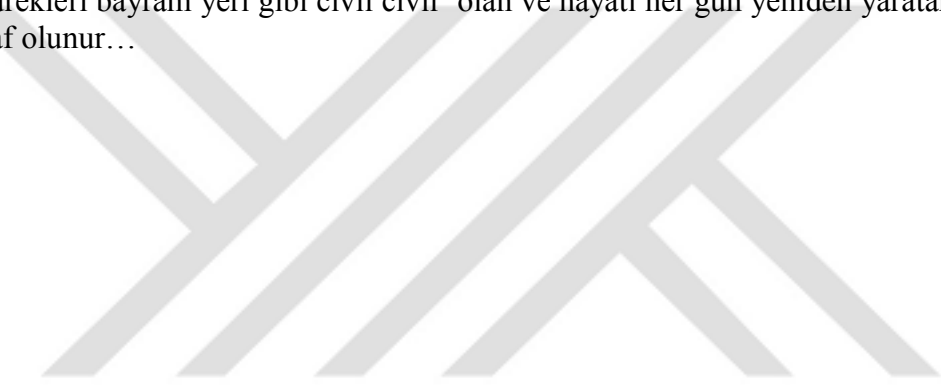
Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün safhalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmayla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığı beyan ederim.

Levent Öztürk

İTHAF

‘Yükleri bayram yeri gibi cıvı cıvı’ olan ve hayatı her gün yeniden yaratan yapıcılara ithaf olunur...

TEŞEKKÜR

Bu tez, tüm eksiklikleri bana ait olmakla birlikte başlangıcından bitimine kadar ortak bir çalışmanın ürünü olarak şekillenmiştir. Çalışma boyunca verdiği moral ve motivasyon desteği, değerlendirmeleri ve katkıları ile tez danışmanım Prof. Dr. Doğaç Niyazi Özüçelik'e teşekkür ediyorum. Yine tez jürimde yer alan Yrd. Doç. Dr. Taner Artan ve Doç. Dr. İshak Aydemir'e önerileri için teşekkürü borç bilirim. Saha çalışmasında sağladıkları destek ve yönlendirmeleri ile İnşaat İşçileri Sendikası çalışanlarına minnettarım. Gerek çalışma öncesinde gerekse de çalışma süresince verdiği her türlü destek ve yol gösterici düşünceleri için Ayhan Işık'a, kolaylaştırıcı çabaları ve yardımları için Beddiüzaman Bingöl'e ve Fırat Yolcu'ya müteşekkirim. Yine dostlukları ile hep yanımda olan Taylan ve Erkan'a teşekkür ederim. Adlarını sayamadığım paylaşımları ile hayatıma değer katan tüm arkadaşlarımı da bu çalışmanın bir parçası olarak görmekteyim. Sevgili ailem; annem ve teyzem, gösterdikleri sonsuz sabırları ve her türlü yolla yaptıkları destekleri ile birçok başka şeyde olduğu gibi bu kolektif çalışmanın da ortağı oldular. Son olarak, Zerrin'e çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	İİ
İTHAF.....	İV
TEŞEKKÜR.....	V
İÇİNDEKİLER	Vİ
TABLolar LİSTESİ.....	İX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
SEMBOLLER / KISALTMALAR LİSTESİ	Xİ
ÖZET	Xİİ
ABSTRACT.....	Xİİİ
1. GİRİŞ VE AMAÇ.....	1
2. GENEL BİLGİLER	4
2.1. Kapitalist Emek Sürecinde Denetim ve Esnek Bir Üretim Süreci Olarak Taşeronlaşma	4
2.1.1. Kapitalist Emek Süreci.....	4
2.1.2. Kapitalist Üretimde Denetim	7
2.1.3. Kapitalist Denetim Biçimleri	10
2.1.3.1. Despotik Emek Rejimi	12
2.1.3.2. Hegomonik Emek Rejimi.....	13
2.1.3.3. Hegemonik Despotizm.....	14
2.2. Esnek Üretim	15
2.2.1. Sayısal Esneklik	20
2.2.2. İşlevsel Esneklik	20
2.2.3. Ücret Esnekliği.....	21
2.3. Güvencesiz İstihdam.....	21
2.4. Taşeronlaşma	28
2.4.1. Taşeronlaşmanın Temel Özellikleri	31
2.4.2. Despotik Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma	32
2.5. İnşaat Sektörünün Önemi ve Neoliberal Yeniden Yapılanma İle İlişkisi.....	34
2.5.1. İnşaat Sektöründe Taşeronlaşma ve İş Cinayetleri	41
2.5.2. İnşaat Sektöründe Kayıt dışılık.....	44

2.6. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet İlişkisi Çerçevesinde Güvencesizlik Sorunu ...	44
2.6.1. Radikal Sosyal Hizmet ve Güvencesizlik	47
3. GEREÇ VE YÖNTEM	50
3.1. Araştırmanın Yaklaşımı:	50
3.2. Araştırmanın Yöntemi	52
3.3. Veri Toplama Tekniği	53
3.3.1. Araştırmanın Yeri ve Zamanı	53
3.3.2. Araştırma Örneklemi	53
3.4. Soru Formunun Hazırlanışı	54
3.5. Görüşmelerin Gerçekleştirilmesi	55
4. BULGULAR	57
4.1. İSTANBUL İNŞAAT SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TAŞERON İŞÇİLERİNİN GÜVENCESİZLİK DENEYİMLERİ	57
4.1.1. İşçilerin Demografik Özellikleri	57
4.1.2. İşçilerin Genel Bilgileri	58
4.1.2.1. Yaş	58
4.1.2.2. Aile Yapısı ve İkametgah Mekanı	58
4.1.2.3. Görüşmecilerin Eğitim Durumları	60
4.1.2.4. Taşeron Çalışmada Hemşerilik ve Akrabalık İlişkileri	61
4.1.2.5. Taşeron-Aracılar	64
4.1.3. Genel Olarak İşçilerin Çalışma Koşulları	65
4.1.4. Büyük ve Küçük Şantiyelerde Çalışma Tercihleri Arasındaki Farklılıklar	66
4.1.5. Çalışma Saatleri ve İş Yoğunluğu	68
4.1.6. Ücretler	70
4.1.7. İş Sağlığı ve Güvenliği	71
4.1.7.1. İş Cinayetleri ve Yaralanmalar	71
4.1.8. İş Güvenliği ve Denetimi	75
4.1.9. Sigortalı Çalışma	78
4.1.10. Sendikal Faaliyetler:	80
4.1.11. Gelecek Kaygısı:	84
5. TARTIŞMA	88
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	100

HAM VERİLER	105
ETİK KURUL KARARI	109
ÖZGEÇMİŞ	110

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2-1 İstihdam Gerilimleri	27
Tablo 2-2: Sektörlere Göre İstihdamın Yıllar İçindeki Değişimi, 2004-2013.....	38
Tablo 2-3: Tarım Dışı İstihdam ve İnşaat Sektörü İlişkisi.....	39
Tablo 2-4: İnşaat Sektörü İşteki Durumuna Göre Çalışan Sayısı.....	40
Tablo 2-5: 2015 yılı Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilenler .	40
Tablo 2-6: 15-64 Yaş Arası İnşaat Sektöründe Çalışanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	40

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 2-1: 2015 Yılı Aylara Göre İş Cinayetleri Oranı..... 43
Şekil 2-2: 2015 Yılı İş Cinayetlerinin İstihdam Biçimlerine Göre Dağılımı..... 43

SEMBOLLER / KISALTMALAR LİSTESİ

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

İnşaat İş: İnşaat İşçileri Sendikası

İSİG: İş Sağlığı ve Güvenliği Meclisi

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

WB: Dünya Bankası

ÖZET

Öztürk, L. (2017). İnşaat İşçileri Örneğinde Güvencesiz İstihdam Biçimi Olarak Taşeron Çalışma. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD. Yüksek Lisans. İstanbul.

Bu tez, neoliberal dönüşüm süreciyle birlikte emek piyasalarının esnekleştirilmesini taşeron çalışma örneğinde inşaat sektörü özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. İnşaat sektörü taşeronlaşmanın gelişme biçimlerini ve bunun işçiler üzerinde yol açtığı etkileri doğrudan gözlemlene imkânına sahip olduğumuz bir alandır. Diğer taraftan Türkiye'de kalkınma politikalarının inşaat sektörü üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması güvencesiz çalışma ile ilgili çelişkilerin daha açık ve keskin bir biçimde yaşamasına neden olmaktadır. Araştırma, esnek üretimin biçimlerinden biri olarak taşeron çalışmanın kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel gelişimi içerisinde anlaşılabilirliği iddiasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, taşeronlaşma ve güvencesizlik ilişkisi emek süreci kuramı çerçevesinde tartışılacaktır. Taşeronlaşmayı sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü son derece arttıran bir istihdam biçimi olarak görmek mümkündür. Sosyal koruma mekanizmalarının ortadan kaldırılmasıyla eş zamanlı olarak gelişen emek piyasalarının kural dışılaşması toplumsal eşitsizliği gittikçe derinleştirmekte ve toplumun büyükçe bir kesimini karşılayacağı riskler karşısında korumasız bırakmaktadır. Sosyal güvencesizliği, taşeron inşaat işçilerinin çalışma koşulları ve kişisel deneyimleri etrafında tartışmayı hedefleyen bu tez çalışması nitel araştırma tekniklerine dayanmaktadır. Bu bağlamda İstanbul'da çeşitli şantiyelerde çalışan 18 inşaat işçisiyle yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşan derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Saha araştırmasında, işçiler, her an işten çıkarılabilme kaygısı, çalışma süresinin belirsizliği ve kısa süreli işlerden sonra tekrar iş bulabilme sıkıntısı, iş güvenliği önlemlerinin yokluğu nedeniyle yaralanma ve ölüm riski yaşayabilme olasılığının yüksekliği, ücret düşüklüğü ve düzensiz ödemeler, kayıt dışı çalışma neticesinde sağlık güvencesinden ve emeklilik hakkından mahrum kalma, iş yoğunluğunun artması, sendikal hakların yokluğundan kaynaklanan sorunları deneyimlediklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Taşeron Çalışma, Güvencesizlik, İnşaat İşçileri, Emek Süreci Kuramı, Neoliberalizm

ABSTRACT

Öztürk, L. (2017). Subcontracting as Precarious Form of Employment In The Case Of Construction Workers. İstanbul University, Institute of Health Science, Social Work. Master Thesis. İstanbul.

This thesis aims to examine the flexibility of labor markets with the neoliberal transformation process in the context of subcontracting. The construction sector is an area where we have the opportunity to directly observe the forms of development of the subcontracting and its effects on the workers. On the other hand, trying to realize development policies in Turkey over the construction sector causes the contradictions about precarious work to emerge more clearly and sharply. The research is based on the argue that subcontracting as one of the forms of flexible production can be understood within the historical development of capitalist relations of production. In this context, the relationship between subcontracting and precarious work will be discussed within the framework of labor process theory. It is possible to see subcontracting as a form of employment which greatly increases the capital oppression on the labor. Simultaneously with the elimination of social protection mechanisms in developing deregulation of the labor market are increasing the social inequality and leaving a large segment of society vulnerable to risks. This thesis aims to discuss about social security, the working conditions of subcontractor construction workers and personal experiences and the study is based on qualitative research methods. In this context, in-depth interviews with semi-structured interviewers were conducted with 18 construction workers working in various building-sites in İstanbul. According to field research findings; the uncertainty of the study period and the difficulty of possibility of finding work again after a short period of work, the high risk of suffering from injury or death risks due to lack of work safety measures, low wages and irregular payments, deprivation of health insurance and pension rights as a result of informal work and the lack of trade union rights are the most important problems that workers experience.

Key Words: Subcontracting, Precariousness, Construction Workers, Labor Process Theory, Neoliberalism

1. GİRİŞ VE AMAÇ

1970'lerden beri literatürde esnek, eğreti, geçici, standart dışı veya enformel kavramlarıyla tanımlanan ama hepsinde güvencesizliğin ortak özelliğini oluşturduğu yeni bir istihdam türüyle karşı karşıyayız. Merkez kapitalist ülkelerde sosyal refah ilkesine dayanan planlı devlet ekonomisinden neoliberal piyasa ekonomisine dönüşüm süreci, aynı zamanda emek istihdamı biçimlerini de değişikliğe uğratmıştır. Sermayenin önündeki sınırlamaların kaldırılması anlamına gelen bu süreç en doğrudan etkisini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emek piyasaları üzerinde göstermiştir. Piyasa üzerindeki denetimin kaldırılmasıyla sosyal koruma mekanizmalarına yapılan harcamaların kısılması eş zamanlı olarak gelişmiştir.

Sosyal devlet politikaları gibi kendisini kısıtlayan iktisadi ve siyasi sınırlardan kurtulan sermaye, karlılığını arttırmak için ucuz emek arayışına yöneldi. Hızlı bir göç ve kentleşme süreci yaşayan Türkiye gibi ülkeler bu anlamıyla hem enformel üretim biçimlerinin hem de esnek istihdam ilişkilerinin hızla geliştiği alanlar haline geldi. Küresel iktisadi ağlara piyasaların liberalleştirilmesi yoluyla bağlanan Türkiye, bu dönüşüme hukuki altyapısında güvencesiz istihdamı kolaylaştıran düzenlemeler yoluyla değiştirerek uyum sağlamıştır. Bu uyumun en öne çıkan yanı da hem kamu hem de özel sektördeki taşeronluk sistemini yaygınlaştırma eğilimidir. Bu tez çalışmasının inceleme konusu olan taşeronluk sistemi de bu bağlamda güvencesiz istihdam ilişkilerinin incelenebileceği en iyi alan olarak görüldüğü için seçilmiştir.

Taşeron çalışma ilişkisini incelemek ve sosyal koruma politikaları ile ilişkisini tartışmak için inşaat sektörünün seçilmiş olması bu alanın kendisine has yapısından kaynağını almaktadır. Proje bazlı bir sektör olarak işi erken bitirme üzerine kurulu inşaat sektöründe üretimin taşeronlar aracılığıyla hızlandırılması sorunları da arttırmaktadır. Taşeronlaşmanın inşaat sektöründe kazandığı derinleşme ve üretimi hızlandıran, çalışma güvenliğini sağlamayı zorlaştıran etkisi ile iş kazalarındaki artış arasındaki pozitif ilişki benzer deneyimlerin de vardığı bir sonuçtur. Türkiye'de inşaat sektöründe taşeronlaşmanın işçilerin çalışma yaşamları üzerindeki etkilerini

inceleyen bilimsel çalışmaların azlığı da bu tez çalışmasının motive edici unsurlarından birisi olmaktadır.

Araştırma sosyal politikanın temel ilgi alanlarından biri olan sosyal haklar alanından çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve iş sağlığı ve güvenliği hakkı ve sorumlulukları gibi konuları tartışmayı amaçlamaktadır. Tez çalışması, bu konuları emek piyasalarının son dönemde geçirmiş olduğu dönüşümün en açık gözlemlenebileceği alanlardan birisi olan inşaat sektörü üzerinden araştırmayı hedeflemektedir. Taşeron çalışma sisteminin bu tartışmayı yürütebilmek için en uygun alanlardan biri olduğu varsayımıyla hareket edilmiştir. Taşeron işçilerinin gerek iş bulma biçimleri ve iş saatleri sırasındaki deneyimleri gerekse de iş dışındaki gündelik hayattaki pratikleri üzerinden sosyal haklar sorununun pek tartışılmayan boyutu açığa çıkartılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kuramsal bölümünde yürütülen tartışmaların ana eksenini, esnek ve güvencesiz bir istihdam şekli olarak taşeron çalışma biçiminin kapitalist üretim ilişkileri içerisinde nasıl şekillendiğini anlamaya dayanmaktadır. Bu anlama çabası, Marksist sınıf kuramı tartışması etrafında geliştirilmiştir. Marksist sınıf analizi, kullandığı yöntem ve geliştirdiği kavramsal çerçeve ile bu çalışma için uygun bir kuramsal zemin oluşturmaktadır. Bir artı değer üretim aracı olarak taşeron çalışma, kapitalist üretim ilişkilerinin ve iş yeri örgütlenme biçimlerinin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Yine bu çerçevede, 1970'lerle birlikte emek süreci kuramcılarının araştırmalarından yararlanılmıştır. Bu kuramcılar içerisinde özellikle Harry Braverman ve Michael Burawoy'un çalışmalarına başvurulmuştur. Braverman ve Burawoy, kapitalizmin uyguladığı üretim modeline göre belli denetim mekanizmaları üzerinden emek sürecini örgütlediğini belirtmişlerdir. Üretimde karlılığı ve verimliliği arttırmak için sermayenin uyguladığı yöntemler, belirli emek rejimlerini oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak, taşeron çalışmanın despotik emek rejimine dayandığı iddiası üzerinden tartışma yürütülmüştür. Araştırma konumuzun özünü oluşturan taşeronlaşma ve güvencesizlik ilişkisini nasıl bir çerçeve içerisinde oturduğunu anlayabilmek için üretimin tarihsel gelişimine paralel olarak uygulanan denetim biçimlerinin özellikleri açıklanmıştır. Ardından esnek üretimin ne olduğu ve neden hâkim bir üretim modeline dönüştüğü üzerine durulmuş ve bunun bir sonucu

olarak gittikçe yaygınlaşan güvencesiz istihdamın hangi şekillerde karşımıza çıktığına ve ne tür sonuçlara yol açtığına değinilmiştir. Daha sonra güvencesiz istihdam biçimlerinden biri olarak taşeronlaşmanın temel özellikleri ve nasıl bir emek rejimi örgütlenmesine sahip olduğu tartışılmıştır. Bölümün sonunda da, inşaat sektörünün yapısı üzerinde durulmuş ve Türkiye'deki durumuna ilişkin temel veriler aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmada kullanılan yöntem açıklanmıştır. Yarı- yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniğine dayanan araştırma, eleştirel gerçekçilik yaklaşımının esaslarına dayanılarak yürütülmeye çalışılmıştır. İstanbul'da çalışan 18 inşaat işçisiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir ve bu bölümde mülakatların uygulanış süreçleri ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Saha araştırmasının bulgularının yer aldığı üçüncü bölümde, işçilerin kendi anlatımları üzerinden tartışma yürütülmüştür. Öncelikle görüşülen işçilerin yaş, eğitim durumları, memleketleri gibi demografik bilgilerine yer verilmiş ardından genel olarak çalışma koşulları tarif edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm boyunca yürütülen tartışma, işçilerin güvencesizlikle ilgili deneyimlerini aktarma ekseninde gelişmiştir. Bunun için işçilerin iş bulmadan önceki hayat koşullarından, aile yapılarına, inşaatla çalışmaya götüren nedenlerden, iş bulma biçimlerine, iş yerindeki ast- üst ilişkilerinden, tanık oldukları iş cinayetleri ve yaralanmalarına kadar birçok alanda sorular yöneltilmiştir. Ayrıca iş güvenliği ve denetimi ile sigorta kaydı gibi sorunlara ilişkin başlıklar açılmış, güvencesizliğin çeşitli görünümleri ifade edilmiştir. Esnek çalışma biçimlerinde görülen sendikasızlık, inşaatla taşeron işçiler açısından da tartışılmış ve ulaşılan bulgular aktarılmıştır. Son olarak işçilerin kendi geleceklerine dair yaptıkları planlar ve nasıl bir algıya sahip oldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. Geleceği planlama şekli üzerinden kendini güvencede hissetmeme durumu üzerine vurgu yapılmıştır.

Son bölümde ise işçilerin anlatımları üzerinden tartışma bölümünün genel bir değerlendirmesi yapılmış ve emeğin güvencesizleşmesinin yol açtığı toplumsal sorunlar vurgulanmıştır. Sonuç olarak, taşeron çalışma örneği üzerinde yapılan bu araştırmada, neoliberal ekonomi politikaları emek üzerindeki tahakküm güçlendirilmesi ve çalışan sınıfların güvencesizliğe mahkûm edilmesi üzerinde durulmuş ve bu durum sosyal politikanın çöküşü olarak değerlendirilmiştir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Kapitalist Emek Sürecinde Denetim ve Esnek Bir Üretim Süreci Olarak Taşeronlaşma

2.1.1. Kapitalist Emek Süreci

Marks'ın kapitalist toplumsal ilişkileri analiz etme çabasının başlangıcını emek süreci oluşturur. Emek süreci, Marks'ın kapitalist toplumun üzerinde yükseldiğini düşündüğü sömürü ilişkilerinin temeli olarak artı değerın içerisinde gerçekleştiği sürecin adıdır. Dolayısıyla üretim ilişkileri bağlamında bir kapitalizm tahlili yaparken temelde emek sürecini incelemiştir. Çünkü emeğin kapitalist için ve onun denetimi altında ürünü, piyasaya değişim değeri açığa çıkarması amacıyla üretmesi biçimi olarak kapitalist emek süreci tüm eşitsizliklerin kaynağını da oluşturmaktadır. Ancak Marks kapitalist emek sürecini tartışırken insani bir etkinlik olarak emek sürecinin tüm tarihsel dönemlerde ortak olan özelliklerini açığa çıkarttıktan sonra kapitalist emek sürecinin kendisinden önceki dönemlerden ayrılan yönlerini ortaya koyar.

...Basit öğelerine indirgenen emek-süreci, kullanım değerleri üretimi ve doğal maddelerin insan gereksinimlerini karşılar hale getirilmesi amacıyla girilen bir eylemdir; insanla doğa arasında madde değişimini sağlamanın zorunlu koşuludur; insan varlığının doğa tarafından sağlanan ebedi zorunlu koşuludur ve bunun için de, bu varlığın her toplumsal evresinden bağımsız ya da daha doğrusu böyle her evrede ortaktır (Marks, 1986:171).

Emek süreci, içine gömülü olduğu toplumsal formasyondan bağımsız olarak ele alındığında, insan ile doğa arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir. Kullanım değerleri üretmeye dönük amaçlı etkinliklerdir (Yücesan- Özdemir, 2008: 255). İhtiyaçların karşılanması için doğanın denetim altına alıp dönüştürülmesi anlamına gelen emek süreci, aynı zamanda insanın kendisini de dönüştürdüğü bir süreçtir. Emek-sürecinde insan faaliyeti, demek ki, emek araçlarının yardımı ile üzerinde çalışılan malzeme, başlangıçta tasarlanan bir değişikliği meydana getiriyor. Süreç, üründe sona erer ve ürün, bir kullanım-değeridir. Doğanın sağladığı malzeme bir biçim değişikliğiyle insan gereksinimlerine uyarlanır. Emek kendisini konusuyla birleşmiştir: emek maddeleştirilmiş konu dönüştürülmüştür (Marks, 1986:168).

Emek süreci, insan etkinliğinin emek nesnesi üzerinde amaçlı bir biçimde yol açtığı bir değişiklik olup, böyle bir değişikliğin sonucunda bir kullanım değeri gerçekleşecektir. Kullanım değeri, bir parça doğal maddenin belli bir insan gereksinimini karşılamak üzere biçim değişikliğine uğramasını anlatan bir kavramdır. Böylece emek süreci en soyut biçimiyle kullanım değerleri üretmeye yönelik amaçlı etkinlikler biçiminde tanımlanabilir (Öngen, 2014: 89).

Marks'ın emek sürecini, kapitalizmin ve sınıf mücadelesinin başlangıç noktası olarak düşünmesinin en önemli nedeni, emek sürecinin, artı-değer üretiminin ve aynı zamanda egemenlik ilişkilerinin başlangıcını oluşturmasıdır (Yücesan-Özdemir, 2008:24). Kapitalist üretim biçiminden önce emek süreci kullanım değeri yaratma amacı etrafında şekillenirken, kapitalizmle birlikte artık değişim değerini yaratmanın bir aracı haline dönüşmüştür. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere doğayı dönüştürme eylemi olarak soyut emek sürecini kapitalist üretim ilişkileri içinde ele almak zorunda kaldığımızda karşımıza bambaşka bir gerçeklik çıkmaktadır ki temelde Marks'ın çözümlenmeye çalıştığı da budur.

Marks, Kapital'de kapitalist üretim biçiminin temel işleyiş mekanizmalarını tespit ederken metallerin ikili bir değere sahip olduğunu söyler. Birincisi kullanım değeridir ki bu temelde somut olarak insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir metadaki özelliklerin tümünü kapsar. İkincisi ise değişim değeridir. Bu da bir metaı üretmek için harcanan emeğin diğer metaları üretmek için harcanan emek karşısındaki durumudur. Kapitalist üretim bu değerlerden ikincisine odaklanmış değişim değerine el koyarak sermayesini arttırmayı hedeflemiştir.

Kullanım-değerlerini kapitalistler, salt değişim değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler. Kapitalistimizin gözünde iki amaç vardır: önce değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister, yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister; sonra, değeri, üretimde kullanılan metaların değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek- gücünden fazla olmalıdır. Amacı, yalnız kullanım-değeri değil, onunla birlikte meta üretmektir; yalnız değer değil aynı zamanda artı-değer üretmektir (Marks, 1986:172).

Kapitalist emek sürecinden söz edildiğinde, kapitalist üretim biçimine özgü iki olgu hemen dikkat çeker. Bunlardan birincisi, işçinin emeğini satın alan kapitalistin

denetimi altında çalışması; ikincisi ise, gerçekleşen ürünün onu üreten işçinin değil, kapitalistin malı olmasıdır. Bu yüzden emek gücünün kullanımı, dolayısıyla hem emeğin kendisi, hem de yarattığı kullanım değeri kapitaliste ait olur. (Öngen, 2014:88) Feodal emek sürecinden farklı olarak; emek gücünü satmaktan başka çaresi olmayan mülksüzleştirilmiş emekçi ile üretim araçlarının sahibi olarak kapitalistin karşı karşıya geldiği kapitalist emek sürecinde işin kendisi artı-değer üretimi yoluyla sermayenin arttırılması sürecinden başka bir şey değildir.

Yaratılan değer bir nicelik olduğu ölçüde, emek-gücünün değeri ile üretilen değer arasındaki fark *artık-değeri* verir. Emek gücünün değerini işçi ile sermaye arasındaki ilişkiler belirler. Bu ilişkilerde toplumsal yaşam düzeyi ve özellikle işçinin toplumsal yeniden üretimi için gerekli olan ihtiyaçlarının karşılığı belirleyici olur. Diğer yandan üretim sürecinde üretilen değeri ise *emek süreci* ile o sürecin ürünün piyasası belirler. Üretim sürecinde yaratılan değeri bu anlamda bir zaman ölçüğü olarak, emek gücünün değerine karşılık gelen ve gerekli *emek zamanı olarak bilinen süre ile*, işçinin ürettiği değer içinde gerekli emek zamanının dışında kalan ve karşılığı ödenmeyen zamana da artık-emek veya işçinin sermaye için çalışarak geçirdiği zaman olarak ayrılır (Ercan, 1997:671).

Kapitalist üretimde amaç, artık emeği çoğaltarak sermayenin değerini arttırmaktır. Marks'a göre kapitalist için bunun temelde iki yolu vardır: birincisi mutlak artı değer diğeri ise nispi artı değer üretimidir. “İş gününün, emekçinin kendi emek gücünün değerine eşit bir değeri ürettiği noktanın ötesine uzatılması ve bu artı emeğe sermaye tarafından el konulması, işte bu, mutlak artı değer üretimidir.” (Marks, 2000:436) Mutlak artı değer kapitalist üretimin var olması açısından zorunlu bir koşuldur. İşgününün gerekli emek ve artı emek şeklindeki ayrımında kapitalist üretimi açığa çıkartan nokta artı emeğin kendisidir. Dolayısıyla artı emek ne kadar büyürse sermaye de o kadar büyüyecektir. Bunu büyütmenin yollarından ilki çalışma süresini uzatarak artı emeği arttırmaktır. Kapitalist üretimin ilk aşamalarında denenen bu yöntemin de kendi içinde bir sınırlılığı vardır.

Emeğin üretkenliği ve normal yoğunluğu belli ise, artı-değer oranı, ancak işgününün fiilen uzatılmasıyla yükseltilebilir; öte yandan, işgününün uzunluğu belli ise, bu yükseliş, ancak işgünü oluşturulan kısımların yani gerekli emek ile artı emeğin nispi büyüklüklerinde bir değişim yapmakla sağlanabilir; burada, eğer ücretler emek gücünün

değerinin altına düşmüyorsa, ya emeğin üretkenliğinde, ya da yoğunluğunda bir değişme olmasını gerektirir (Marks, 1986:438). Nispi artık değer elde etmenin iki yolu vardır. Gerekli emek zamanının kısalması için ya işçinin “tükettiği kullanım değerleri miktarını ya da aynı miktarda kullanım değeri üretmek için toplumsal olarak gerekli emek-zamanının azaltılması ya da üretim yöntemlerini durmadan değiştirerek teknolojik iyileştirmeler sağlamak şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla artık değer ya işgünüünü uzatma ya da emek verimliliğini artırma yöntemleri ile arttırılabilir. Mutlak artı değer daha çok manifaktür üretimde karşımıza çıkarken nispi artı değer ise sanayi kapitalizmi ile başlayan süreçte daha yoğun olarak uygulanmaya başlamıştır. Esneklik tartışmalarında bu konuya tekrardan döneceğiz.

2.1.2. Kapitalist Üretimde Denetim

Kapitalist emek sürecinin temel özelliğinin satın alınan emek gücü dolayısıyla artık değer üretmesi ve kapitalistin bu değere el koyması olduğunu belirtmiştik. Bu el koyma biçiminin kendisi üretim süreci üzerinde denetim ve kontrol mekanizmaları kurulmadan gerçekleşemez. Dolayısı ile kapitalist üretim, ilk nüveleri oluşmaya başladığı andan itibaren üretim sürecinin organizasyonunu verimliliği arttıracak şekilde sürekli değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

Kapitalist üretimin erken dönemlerinde görülen basit elbirliğinden manifaktür üretime geçişteki değişiklik sermayenin üretim sürecindeki denetimi arttırmasının açık bir örneğidir. Zanaatkârlıktan işçiliğe geçiş olarak da görülebilecek bu süreçte işçiler üzerindeki denetimin artması vasıfsızlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Çok sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları, hem tarih hem de mantık açısından, kapitalist üretimin çıkış noktasını meydana getirir (Marks, 2000:313). Elbirliğinde işçi ürünü başından sonuna kadar üretebilecek kapasiteye ve yetkinliğe sahip olsa da bu işlevleri artık kullanamayacak durumdadır. Sermayenin denetimi altındaki emeğin elbirliği anına geldiği andan itibaren yönlendirme, denetleme ve düzenleme işi, sermayenin işlevlerinden biri haline gelir. Bu, sermayenin işlevleri olur olmaz, sermaye özel nitelikler kazanır (Marks, 2000:321).

Belli bir parça ürünü başından sonuna üreten zanaatkâr gibi vasıflı işçi bulmanın getirdiği zorunluluk ile o ürünü bir işçinin tek başına üretmesinin getirdiği zaman kısıtlaması sermayeyi işbölümünü geliştirme arayışına yöneltti. İşin tümünü bilme gibi

bir uzmanlık vasfının ortadan kalkması, ancak işin birbirini takip eden aşamalara bölünmesi ile mümkün olmuştur. Daha düşük bilgi gerektiren aşamaların daha az vasıflı işçiler tarafından yapılması olarak karşımıza çıkan manifaktür üretim, hem sermayenin emeğe ödediği ücretin düşmesini sağlamış hem de emeğin üretkenliğini arttırarak üretim kapasitesini hızlandırmıştır. Manifaktürle birlikte, eskiden başından sonuna bir işçi tarafından yapılan işler, artık birbirinden bağımsız olarak çalışan işçiler tarafından yapılmaya başlamıştır. İşin parçalanmasını, işçilerin iş becerisi ve yeteneklerinin parçalanması izlemiştir. Yapılan işte zanaatçılık yine temeldir ama artık işçiler, iş üzerindeki egemenliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlamışlardır (Aydanoglu, 2011:12).

Basit elbirliğinde ama daha yoğun olarak da manifaktür üretimde açığa çıkan yeni durum, sayısı gittikçe artan işçilerin uyum içinde ve aynı amaç etrafında üretimde bulunabilmeleri için denetleme, yönlendirme ve gözetleme gibi görevlerin açığa çıkmış olmasıdır ki bunlar da, sermayenin işlevleri haline gelmiştir. Ancak bu durum, sanayi kapitalizmi ile birlikte farklı bir aşamaya ulaşmıştır.

Modern kapitalist üretim ilişkilerinin kendi kimliğini kazanmaya başladığı fabrika sistemi, makineleşmenin zorunlu bir sonucu olarak açığa çıkmıştır. Üretim tarzında devrim, manifaktürde emek gücü ile büyük sanayide emek araçları ile başlar (Marks, 2000:359). Sanayi devrimiyle birlikte emek araçlarında yaşanan dönüşüm üretim ilişkilerinde dolayısıyla tüm toplumsal yapı ve kurumlarda köklü değişikliklere yol açmıştır. Emek gücü açısından ise üzerindeki denetimin daha önce görülmediği kadar arttığını, sömürü ve baskı koşullarının katmerlendiği görmekteyiz. Aynı zamanda bu makineleşme dönemi, kadın ve çocuk emeğinin çok kötü koşullarda sermayenin egemenliği altına girdiği süreci de işaret etmektedir.

Makineleşmeyle birlikte işçinin manifaktürde var olan görece özerkliği tamamen ortadan kalkmıştır. El zanaatları ile manifaktürde, işçi aleti kullanırdı, oysa fabrikada, şimdi, makine işçiyi kullanmaktadır. Orada, emek aracının hareketi işçiden geliyordu, burada ise makinenin hareketlerini izlemek zorunda olan odur. Manifaktürde işçiler canlı mekanizmanın birer parçasıydı. Fabrikada onun yalnız canlı bir eklentisi olan işçiden bağımsız canlı bir mekanizma vardır (Marks, 2000:405). Yani üretim araçlarında yaşanan gelişim işçinin denetim altına girme sürecini hızlandırmıştır. Önceki süreçte işin ürün ve üretim süreci üzerinde zihinsel kontrolü daha gelişkindi. Üretimde makinayı kullanma işçinin sahip olduğu yeteneklere duyulan ihtiyacı ortadan

kaldırmıştır. Bu durum daha az vasıf sahibi işçilerin zanaatkâr olanların yerini aldığı dönemdir.

Çok sayıda işçinin büyük makinelerle fabrika sisteminde üretim yapması eskinin çalışma yapısını ve alışkanlıklarını tamamen ortadan kaldırdı. Çalışma ritmi makinelerin düzenine göre yeniden dizayn edildi. 18. yy'ın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin yaşadığı hızlı gelişim ile birlikte, fabrikalarda bir araya gelen büyük işçi yığınlarının denetlenebilmesi ve belirli bir disiplin altında çalıştırılabilmesi “yönetim” olgusunun ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Bu gelişme hem emeğin bileşimini, hem de emekle sermaye arasındaki ilişkiler üzerinde önemli değişiklikler yaratmıştır (Aydanoğlu, 2000: 25).

Fabrikalarda yapılmaya başlanan üretim eski işçi-zanaatkârın kapitalistin koyduğu sınırlamalardan oluşan belli bir rutin içerisinde, makinenin çalışma sistemine uyarlanmış bir iş yapma biçimini zorunlu kılmıştır.

Kapitalist sistem, geleneksel toplumlarda çoğu kez emekleri üzerinde çok daha büyük ölçüde denetim sahibi olan işçileri disipline etmenin yeni yollarını uygulamaya soktu. Eski dönemde işçilerin bir toprak sahibinin veya başka işverenin hâkimiyeti altında olduğu yerlerde, itaatsizlikle başa çıkmak için zorlamanın fiziksel biçimleri kullanılabilirdi. Feodalizm kesinlikle zor kullanırdı. Fakat seçimin gerçekleştiği koşullar ne olursa olsun, işçilerin kendi işgüçleri üzerinde kendi seçtikleri şekilde tasarruf hakkına sahip olduğu kabul edildiği zaman, insanları işte tutmanın başka araçları bulunmak zorundaydı. Bunlardan biri de elbette ki doğrudan doğruya zorunluluktur. Bir işverenin verebileceği ücretten başka hiç bir geçim aracının bulunmadığı koşullarda hayatta kalma ihtiyacı. Diğeri de gözetimdi; çalışmanın zamanlaması, yerleştirilmesi, gözlenmesi ve sınanması aracılığıyla, öncelikle fabrikada görülen gözetim (Lyon 1997:55'den aktaran Aydanoglu, 2000:27).

2.1.3. Kapitalist Denetim Biçimleri

Kapitalist üretimin tarihsel gelişimi içinde farklı üretim modelleri denenmiş dolayısıyla bu modeller, kendi içinde farklılaşan denetim mekanizmaları açığa çıkarmıştır. Marks, sermayenin karlılığını artırma ve emek üzerindeki kontrol ve denetimini geliştirme çabasının uzun tarihini ayrıntılı olarak sorgular. Marks, kapitalist üretim tarzının izini, 'daha çok sayıdaki işçinin aynı anda tek ve aynı sınıai kapitalisti tarafından istihdam edilmesinden farklı olarak, loncaların el zanaatı ticaretinden başlayarak, en erken çağlarında, henüz zar zor tanınabildiği' başlangıcından itibaren, ev sanayisi, manifaktürdeki işbölümü, makine ve modern sanayi ve kapitalist üretim tarzının nihayet tam anlamıyla yaratıldığı ve kapitalizm koşulları altında 'ilk kez teknik ve elle tutulabilir bir gerçeklik kazandığı' fabrika sistemi boyunca sürmüştür (Braverman, 2008:51).

Harry Braverman, 1974 yılında yayınlanan Emek ve Tekelci Sermaye (*Labor and Monopol Capital*) başlıklı çalışmasında, emek sürecine işçi sınıfı penceresinden bakanların, Marks'tan sonra bu alana yeterli ilgiyi göstermediğini ve bir anlamda kendisi bu boşluğu doldurma çabasına girişmektedir (Akpınar, 2015:78). Braverman ve daha sonra onu takip eden teorisyenler Marks'ın emek süreci teorisini modern kapitalist ilişkilere uyarlamaya çalışarak değişimi açıklamaya çalışmışlardır. Braverman'ın kitabında vardığı noktalardan biri, kapitalist denetimin ve bunun gelişkin biçimlerinin ortaya çıkardığı “yönetimin”, üretim ilişkilerinin kendini yeniden üretmesinde taşıdığı kritik roldür. Kapitalist emek sürecinin değişiminin, işçilerin süreç üzerindeki denetimini gittikçe daha aza indirgeyen, zihinsel ve fiziksel etkinliğin ayrıştırılması, yani karar verme ve uygulama aşamalarının ayrışması ile işin “insansızlaşmasına” yol açan sonuçlarına dikkat çekmektedir (Özoğlu, 2002:171).

Braverman çalışmasında, Fordist üretim modelinde uygulamasını bulan Taylorizmin nasıl bir emek denetim rejimi oluşturduğunu tartışır. Frederick Winslow Taylor'un 1911'de yayınlanan Bilimsel Yönetim adlı kitapta ifade ettiği ilkeler, 20. yy'ın başlarından itibaren kapitalist emek sürecinin örgütlenmesinin temel ilkeleri haline gelmiştir. En yüksek verimliliğin sağlanması için işin parçalara ayrılarak standartlaştırılması, işçinin vasıfsızlaştırılması, tasarımın uygulamadan ayrılması, denetim ve iş organizasyonunun tamamen yönetimde toplanması gibi ilkeler Taylorizmin temelini oluşturmaktadır. Braverman'a göre, Taylorist ilkeler etrafında

örgütlenen emek süreci genel nosyonu iki faaliyet grubunun birleşiminden oluşmaktadır: zihin emeği ve kol emeği. Kapitalizmin alametifarikası bu ikisinin ayrılmasıdır ki bu, işçilerin karşısına tahakküm olarak çıkmaktadır (Burroway, 2015:25).

Braverman'ın Emek ve Tekelci Sermaye adlı çalışmasıyla başlayan 1970'lerden itibaren farklı yazarlar tarafından devam eden emek süreci tartışmalarının odak noktasını kontrol ve denetim olgusu oluşturmaktadır. Braverman'ın çalışmasıyla birlikte, özellikle Burawoy'un (1979, 1985), Friedman'ın (1977) ve Edwards'ın (1979) çalışmaları bu konuda klasikleşmiş eserlerdir (Akpınar, 2015:79) Friedman (1977), kapitalist denetimin basit ve tek yanlı bir yaklaşıma indirgenemeyeceğini vurgularken, Taylorist doğrudan denetim yaklaşımına farklı bir denetim yaklaşımı ekler: “Sorumlu Otonomi”. Friedman (1977)'a göre, Taylorist “doğrudan denetim”in üretim için gerekli olan işçinin katılımını ve sorumluluk almasını engelleyen “hırçın” doğasına karşın; “sorumlu otonomi”, işçilerin, işletmenin rekabetçi amaçları ile kendilerini özdeşleştirmelerine ve dolayısıyla en az gözetim ve denetim ile sorumlu davranmalarına dayanır... İzleyen yıllarda, Edwards (1979), kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde, yönetimin benimsediği denetimin, basit, teknik ve bürokratik denetim olarak evrildiğini belirtmiştir (Yücesan- Özdemir, 2008:29). Bu çalışma, kuramsal temellerini emek süreci teorisyenleri içerisinde Burawoy'un sistematize ettiği kavramlar ekseninde tartışacaktır.

Burawoy'u emek süreci tartışmalarında özgün kılan yönlerden ilki üretimin gerçekleştiği yer olarak fabrikayı sadece iktisadi ilişkiler açısından değil, siyasal ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği alan olarak görmesidir. Bu bütüncül bakış açısı bir taraftan iktisadi ilişkiler ile siyasal, hukuksal ve ideolojik yapıları bir arada tartışabilmeye imkân verirken diğer taraftan da fabrikanın sınırlarının belirsizleştiği, sanayi kapitalizminin sınıfsal kompozisyonun büyük oranda değiştiği, alt-işverenlik gibi esnek üretim modellerinin yaygınlaştığı günümüz kapitalizmini daha kapsamlı tartışmayı sağlamaktadır. Burawoy'un bu çalışma açısından öne çıkmasını sağlayan bir diğer özelliği ise, emek sürecini sadece baskı ve denetim kurma üzerinden değil aynı zamanda da rıza üretimi üzerinden de tartışmış olmasıdır. Burawoy'a göre, 19.yy'ın ortalarından birinci dünya savaşına kadar olan dönemde, hem “piyasanın anarşik yapısı”, hem de emek sürecinin teknik örgütlenmesi, fabrikada despotik bir denetim yol

açar: Daha sonraları, özellikle ikinci dünya savaşının ardından 1970'lerin sonuna kadar devletin, “refah ve güvenlik” devleti olarak, yeniden üretiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle “despotik denetim” yerini “hegemonik denetim”e bırakır (Yücesan-Özdemir, 2008:30) Burawoy, despotik denetimi kendi içerisinde sırasıyla elbirliği ve manifaktür üretime denk gelecek şekilde patriarkal ve paternalist gibi dönemlere ayırır.

2.1.3.1. Despotik Emek Rejimi

Emeğin sermayenin egemenliği altına girdiği kapitalizmin ilk döneminin emek rejimi olarak despotik emek rejimi doğrudan ve basit yapıda bir denetim sistemi kurmuştur. Rekabetçi kapitalizm koşullarında gerçekleşen bu emek rejimi devletin ekonomiye dâhil olduğu refah devleti uygulamalarıyla birlikte hegemonik üretim rejimine bırakır. Despotik emek örgütlenmesi, rekabetçi kapitalizm koşullarında iş gücünü niteliksizleştiren, çalışanları sermaye sınıfına bağımlı kılan ve emek gücünü üretim sürecine sıkı sıkıya bağlayan bir çalışma düzenine dayanır. Bu rejimde, emek sürecinin parçalanmasına ve mekanizasyonuna bağlı olarak, becerinin ve uzmanlaşmış bilginin gücün temeli olmaktan çıktığı görülür. Modelin ilklerini, el ile beyin sistemli bir ayrımı, işin yoğunlaşması ve yeni makinelerin üretimi oluşturur. (Öngen, 2014:133) Diğer taraftan baskıya dayanan despotik emek rejiminde sermayenin kendi arasındaki rekabet kadar emeğin de rekabeti söz konusudur. Bu dönemin baskıcı yapısının bir diğer görünümü de emeğin maliyetini düşürmek için yedek işçi ordusunun varlığını stabil tutma eğilimi de vardır.

Piyasa despotizmini, emek sürecinin modern endüstri ve kar baskısına uygun tek düzenleme tarzı olarak gören Burawoy, onun üç özgün tarihsel koşula bağlı olduğunu söyler (2015:162).

Söz konusu üç koşuldan birincisi, işçilerin ücret karşılığında emeklerini satmak dışında bir hayatta kalma aracına sahip olmamalarıdır. İkincisi, emek sürecinin parçalanma ve makineleşmeye konu olması ve dolayısıyla vasıf ve uzmanlık bilgisinin artık bir güç kaynağı olmaması. Zihin emeği ile kol emeğinin bir şekilde birbirinden ayrılması ve işçilerin makinelerin birer uzantısına indirgenmesi işçilerin keyfi baskılara direnme gücünü ortadan kaldırmıştır. Üçüncüsü, rekabet dürtüsüyle hareket eden kapitalistler işgününün uzatılması,

emeğin yoğunlaştırılması ve yeni makinelerin kullanıma sokulması yoluyla üretimi durmaksızın dönüştürmektedirler.

Piyasadaki anarşi fabrikada despotizmi getirmektedir.

2.1.3.2. Hegomonik Emek Rejimi

Despotik emek rejimi kar mutlak artı değer elde etmeyi sağlayan baskıcı yöntemlere başvurduğundan dolayı işçi sınıfının direnişiyle karşılaşmıştır. Sanayi kapitalizminin her türlü zor uygulaması üzerinde yükseldiği bu dönemde kapitalist ülkelerde makine kırılcılığından, grevlere ve işçi ayaklanmalarına kadar birçok hareket gelişmiştir. Toplumsal kriz yaratan ve sistemin devamlılığını da tehlikeye sokan bu durum ancak devletin müdahalesiyle çözülebilmiştir. Diğer taraftan aşırı üretim krizinden çıkabilmek için işçi sınıfının alım gücünün yükseltilmesi bir diğer çözüm olarak görülmüştür. Bu dönemde devlet sermayenin hareket alanını eskiye oranla kısıtlamış, işçinin gelirinin belli bir limitin altına düşmemesi için asgari ücret uygulamasını getirmiş ve sosyal güvenlik sistemlerini devreye sokmuştur. Sosyal güvenlik olgusu emeğin yeniden üretimini kolaylaştırırken yedek işgücü ordusu küçültülmüş işçilerin kendi aralarındaki rekabet zayıflamıştır. Ayrıca sendikal hakların güvence altına alınması ve toplu pazarlık hakkının tanınması işçi sınıfını sermaye karşısında daha korunaklı hale getirmiştir.

Fordist üretimin sağladığı yüksek üretkenlik düzeyi sayesinde Keynesyen iktisat anlayışı çere-çevesinde kendini yeniden yapılandıran devlet daha çok 1940'lardan sonra düzenleyici ve dengeleyici bir işlev kazanmıştır. Ancak Burawoy, sosyal refah devleti uygulamalarının sosyal ve politik alandaki sonuçlarının sıkça dile getirilmesine karşılık bu sürecin üretimin düzenlenmesindeki sonuçları itibariyle pek ele alınmadığını söyler (2015:165):

Artık idare sadece piyasanın ekonomik kırbacına bel bağlayamaz. Ne de keyfi bir despotizm dayatabilir. İşçiler idareyle işbirliğine *ikna edilmek* zorundadırlar. Çıkarları sermayenin çıkarlarıyla örtüştürülebilmelidir. Zorun rızaya baskın geldiği erken kapitalizmin *despotik rejimleri* yerini (her ne kadar zor asla tamamen dışlanmasa da) rızanın hüküm sürdüğü hegomonik rejimlere bırakmak zorundadır. Baskının uygulanmasına kısıtlama ve düzenleme getirilmesinin yanında, doğrudan doğruya disiplin ve ceza da rıza

konusu haline gelmiştir. Böylelikle fabrika rejiminin *genel* karakteri emek süreci yapısından ve firmalar arası rekabet baskılarından bağımsız olarak belirlenmektedir.

2.1.3.3. Hegemonik Despotizm

Birinci dünya savaşının sonundan 1970'lere kadar süren ve sermayenin merkezileşerek yoğunlaştığı tekelci kapitalizm olarak da nitelendirilen dönemin fordist üretime özgü olan hegemonik emek rejimi, piyasaların neoliberal düzenlemeye tabi olmasıyla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Bu süreçle birlikte devletin düzenleyici rolü ortadan kalkmış, piyasa despotizminde gördüğümüz gibi sermaye yeniden rekabetçi yapısına kavuşmuş, sosyal refah devleti uygulamalarına son verilmiştir. Burawoy, esneklik kavramı üzerinden tartışılan ve post-fordizm olarak da adlandırılan bu dönemin emek rejimi için hegemonik despotizm kavramını kullanmıştır.

1980'lerin başından itibaren özellikle Amerika örneği üzerine yoğunlaşan Burawoy, yeni türden bir despotizmin açığa çıktığını belirtmektedir. Eskinin piyasa despotizmi hegemonik biçim altında yeniden açığa çıkmaktadır. Bu yeni rejimin inşası devletin iki önemli özelliği tahrip edilerek gerçekleşir; bir yandan refah politikaları geriletir ve emekçilerin alternatif geçim kaynakları ya daraltılır ya da tümüyle ortadan kaldırılır; diğer yandan yöneticilerin despotizme yönelmelerini kısıtlayan yasal ve kurumsal düzenlemeler zayıflatılır. Kısmi süreli, alt sözleşmeli ya da geçici istihdam biçimleri sadece emek maliyetlerini düşürmenin aracı değildir; esnek istihdam biçimleri, işçilerle yönetsel mücadeleye girmeksizin, işgücünü üretim noktasında güçsüz kılmakta ve parçalamaktadır (Özuğurlu, 2008:51).

Piyasa despotizminin baskıcı karakteri ile hegemonik emek rejiminin rızaya dayalı yapısı ile karşılaştırıldığında hegemonik despotizmde baskı daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ancak Burawoy yine de, eskisinden farklı bir emek rejiminin şekillenmekte olduğunu belirtir: Yeni despotizm eski despotizmin diriltilmesi değildir (gerçi bu da yaşanmaktadır). Yeni despotizm sermaye hareketliliğinin *kolektif* işçi üzerindeki “rasyonel” tiranlığıdır. İşgücü yeniden üretimi yine ve yeniden üretim sürecine bağlıdır fakat bu kez söz konusu bağlılık birey üzerinden değil, firma, bölge ve hatta ulus devlet düzeyinde gerçekleşmektedir. İşten çıkarılma korkusunun yerini sermaye kaçıışı, fabrikanın kapanması, faaliyetlerin taşınması ve fabrika yatırımlarının azalması korkusu almıştır (Burawoy, 2015:198).

2.2. Esnek Üretim

Kapitalist üretim ilişkilerini sınıflı toplumlar tarihi içinde özgün kılan yanlardan biri üretim teknolojilerinin ve örgütlenmesinin sürekli yenilenen dinamik yapısıdır. Bu özelliğin altında yatan temel olgu sermayenin karını sürekli en üst düzeye çıkarma arayışı ve bu arayışın bir sonucu olarak şiddetlenen sınıflar arasındaki mücadelelerdir. Kapitalist üretim ilişkileri, bir nüve olarak ortaya çıkışından günümüze değin bu iki olgunun gerilimi altında sürekli biçim değiştirmiştir. 1970'lerde yaşanan dönüşüm de böylesi bir sürecin sonucudur. Bu tarihten itibaren emek ve sermayenin görece uzlaşmasına dayanan Fordist üretim rejimi terk edilmiş yerini neoliberal ekonomi politikalarına bırakmıştır.

El birliği, manifaktür üretimi ve sanayi devriminden fordist üretim yöntemine kadar olan dönemde sermayenin karlılığını mutlak artı değer üzerinden sağlamaya çalıştığını belirtmiştik. Fordizmde ise üretimin standardize edilmesi mutlak artı değeri arttırmayı engellemiş bunun yerine üretim teknolojileri ve organizasyonu geliştirilerek nispi artı değer arttırılmıştır.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde Fordist sistem, hem kendi üretim tekniklerinin artık verimli sonuçlar vermemesi hem de refah devleti politikalarının yüksek harcama kalemlerinin yol açtığı sıkıntılar nedeniyle kar oranlarında düşüşe yol açmış ve tıkanmıştır. Değişen bu koşullara tüketici tercihlerinin standart ucuz mala doymuş olması ve talebin mal çeşitlenmesine kayması da eklenince, döngünün talep yönünü oluşturan ve Fordist sistemi ayakta tutan büyük istikrarlı kitlesel pazarların çöktüğü küçük ve değişken bir talep yapısının ortaya çıktığını görmek mümkündür (Yentürk, 1993:45) Diğer taraftan pazarın yapısı da değişim göstermiş, Fordist üretimin standartlaştırılmış kitlesel üretimi, tüketicinin çeşitlenmiş taleplerine cevap olamamaya başlamıştır. Fordist üretim tekniğinde kullanılan bant sistemi de gelişen teknoloji ile istikrarsızlaşan ve çeşitlenen talep karşısında stoğa dönük değil anında üretim yapmaya göre kendini dönüştürmek zorunda kalmıştır.

1973-1975 bunalımından sonra, kapitalist ekonomiler, düşük büyüme oranları, yüksek işsizlik ve enflasyon ve ABD'nin egemenliğinin kırılmasıyla belirlenmiş zor bir yeniden ayarlanmalar ve yeniden yapılanmalar dönemine girdi. Karlar üzerindeki bu baskılara tepki olarak, şirketler yoğun bir teknolojik değişme, bilgisayarlaşma ve telekomünikasyon, üretim tekniklerinin yeniden organize edilmesi ("just in time", -

stoksuz üretim- sistemlerinin geliştirilmesi gibi), finansal yeniden yapılanma, ürün buluşu ve kültür ve imge üretimine kitlesel yayılmayı içeren bir uyum sürecine girdi. Bu şirketler, kapitalist girişimin yeni hedefi olan üretim sistemlerinde esnekliği ve güdümlenmiş pazarlamayı önemsediler (Harvey, 1993: 84). Sonuç olarak, kapitalizm içine girdiği krizden çıkma yolunu yeni teknolojileri kullanmakta ve iş organizasyonunu değiştirmekte bulmuştur. Bu durum, kapitalizmin işleyişine ilişkin yapısal bir değişiklik gibi görünmese de, sosyal, kültürel ve siyasal alanda da köklü dönüşümlere yol açmıştır.

Kapitalist üretimin Fordizmin içine girdiği krizden çıkabilmesi için işin organizasyonunda ve üretim, dağıtım ve hatta pazarlama teknolojilerinde geliştirdiği otomasyonun hareket noktası emek üzerindeki kontrol ve denetim mekanizmalarını derinleştirme arayışdır. Bu arayış sonucu benimsenen yöntem; üretimin tüm aşamalarının bir çatı altında gerçekleşmesine dayalı büyük fabrika sisteminde, üretimin çeşitli aşamalara bölünerek bunların bir kısmının fabrika dışındaki daha küçük üretim alanlarına ya da fabrika içerisinde faaliyet gösterecek bir başka işverene aktarılabilmesidir. Böylece Fordizmin, üretimi ve bununla birlikte emek sürecini standartlaştıran “katı” yapısı kırılacak ve üretim süreci esnek hale getirilmiş olacaktır (Müftüoğlu, 2008:271) Bu değişikliklerin uygulanması en azından gelişmiş kapitalist ülkeler açısından hızlı ve çabuk bir biçimde gerçekleşmedi. Sosyal refah devleti uygulamalarının kurumsal ve yasal düzenlemelerini bir anda kaldırmak mümkün olmadı.

1970'lere gelindiğinde Fordist üretim tekniklerinin yol açtığı tıkanmayı çözmek zorunda kalan sermaye, kendisine yeni ve daha verimli bir birikim rejimi yaratma çabasına girdi. Kapitalist üretim sistemi, yapısal olmasa da her alanda köklü dönüşümlere yol açacak ve ayakta kalabilmesi için kendisini dayatan zorunlu bir değişimle karşı karşıyaydı. Ancak Fordizmin yaşadığı “katılık” sorunun aşılabilmesinin yöntemlerinden biri de işçi sınıfının geçen yüzyıl boyunca elde etmiş olduğu haklardan vazgeçebilmesini sağlamaktı. Bunun için gerçekleştirilecek teknik ve hukuki dönüşümün önünde engel oluşturabilecek sendikaların zayıflaması gerekiyordu. Sendikaların zayıflaması hem bu sürecin gelişmesinin koşulu hem de zorunlu bir sonucu oldu. Yaşanan krizle birlikte işsizliğin yükselmesi sendikal hareketin etki gücünü kırarken gerçekleştirilen esneklik uygulamaları da kitlesel sınıf hareketin varlık koşullarını zorlaştırdı.

1970'lerden sonra ekonomideki yeniden yapılanma sürecinde sermaye, işçi sınıfının karşı koyma gücünün zayıfladığı koşulların da kolaylaştırıcı etkisiyle esnek çalışma rejimlerini kalıcılaştırmaya başlamıştır. Bu dönemde, işçiyi talebin yükseldiği dönemlerde çok daha fazla, düştüğü dönemlerde ise daha az çalışmaya mecbur eden çalışma programları çok daha yaygın hale gelmektedir. Ama daha da önemlisi sürekli istihdamdan yarım zaman, geçici ya da taşeron türü istihdama yaslanmaya doğru geçiştir (Harvey, 1997:171). Esnek birikim rejimine geçiş hem merkez kapitalist ülkeler ve hem de çevre ülkelerin işçi sınıfı açısından olumsuz yönde bir gidişat sergilese de tamamen aynı sonuçları açığa çıkarmadı. Sermayenin ucuz emeğin olduğu yerlere doğru coğrafi hareketliliğinin kolaylaşması merkez ülkelerin işçi sınıfı açısından işsizlik sorununu arttırdığı gibi bu tehdit altında sosyal haklardan vazgeçmeyi ve ücretlerin düşüşünü kabul etmeyi kolaylaştırmıştır.

Türkiye gibi çevre ülkelerin işçi sınıfı açısından durum daha çetin geçmiştir. Harvey (1997) çevre iş gücünün iki farklı alt gruptan oluştuğunu belirtmekte; ilk grubu, büro işi ve az vasıflı bedensel işler gibi "iş gücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zaman çalışan personel" in oluşturduğunu ve yüksek bir iş gücü devir hızı özelliği gösterdiğini söylemektedir. Bu durum sermayenin iş gücünü kısılabileme kapasitesini kolaylaştırmaktadır. İkinci grup ise, "daha da büyük sayısal esneklik sağlar; ilk çevresel gruptan da daha düşük iş güvencesine sahip olan bu grup, yarım zaman çalışanları, ihtiyaç oldukça istihdam edilenleri, sabit süreli sözleşmeyle çalışanları, geçici işçileri, taşeron işçilerini, kamu sübvansiyonuyla çalıştırılan stajyerleri kapsar". Ayrıca çevre ülkelerde emeği kontrol etme biçimleri merkezden farklı olarak kimi zaman Türkiye, Arjantin ve Şili gibi örneklerde görüldüğü üzere askeri darbeler biçiminde kimi zaman da formel baskılama yöntemleri ile gerçekleşmiştir (Müftüoğlu, 2007:135). Çevresel işgücünün ikinci grubu, bu çalışmanın araştırma konusu olan en güvencesiz emek gücünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda esnek üretimin tarihsel eğilimi merkezde yer alan işçilerin yerini her an işine son verilebilecek iş gücüyle ikame etmektir.

Hangi adı alırsa alsın ya da hangi yöntemle çözümlenirse çözümlensin, emeğin örgütlenme modeli, sınıf ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Çünkü kapitalist emek rejiminin dönüşümünün gerisindeki temel motif, artık değer üretimini arttıracak, dolayısıyla emek sürecinin denetimini kolaylaştıracak mekanizmalar yaratmak olup,

üretim ilişkilerinin (sınıf ilişkilerinin) yeniden üretimi hiçbir biçimde bu mekanizmalardan bağışık değildir. Artık değer artışını sağlamak amacıyla emek üzerinde gerçekleşen denetim, birbirleriyle ilintili iki süreci gerektirir: ilki emek sürecinin bölünmesi ikincisi çalışanların artan bağımlılığıdır (Öngen, 2014: 150).

Neoliberal politikalar vasıtasıyla uygulamaya sokulan esnek üretimde ise hem mutlak hem de nispi artı değeri arttırmaya dönük bir eğilim bir arada var olmuştur. 1970'lerle başlayan krizin sorumlusu olarak talep yönlü ekonomi politikaları ve Fordist üretim süreci görülmüştür. Krize çözüm olarak talep yönlü politikalar yerini serbest piyasayı önceleyen arz yönlü politikalara bırakırken, Fordist üretim sisteminin, hem mutlak hem de nispi artı değer bir arada geçerli olacağı biçimde esnekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda “mutlak artı-değeri” sağlamak üzere, çalışma saatleri ve ücretlerin bütünüyle “işin gereklerine” uygun biçimde esnekleştirilmesine çalışılırken, aynı zamanda “nispi artı değeri”, yani emek verimliliğini en üst düzeye çıkartacak üretim ve yönetim teknikleri uygulamaya konulmuştur (Müftüoğlu, 2008:269).

Kapitalist üretimin bu yeniden organizasyonunda karşımıza çıkan esnekleşme yeni bir olgu değildir. İlkel sermaye birikiminden sermayenin küreselleşmesine kadar olan süreçte çeşitli biçimler ve düzeyler altında uygulanan esnekleşme tarihsel bir eğilimdir. Esneklik, teknolojik gelişme ya da kalite kapitalistler açısından ayakta kalmak için uymak zorunda oldukları zorunluluklardır. Bu zorunluluklar kapitalist toplumsal ilişkilerin tarihsel gelişimine bağılı olarak yoğunluğunda artış ve azalışlarla devam etmekte (Ercan, 1997:663). Tarihsel gelişimi içerisinde esneklik ve teknolojik yenilik gibi uygulamaların artış ve azalış süreçlerine dikkatle baktığımızda karlılığın azaldığı kriz dönemlerinde bu uygulamaların devreye sokulduğunu görmekteyiz.

Kitlesel üretim stratejisinden vazgeçip, mutlak ve görel artı değeri aynı anda arttırmayı hedefleyen esnek üretim, aynı tarihsel sürecin sonucu ve de birbirleriyle ilişki içinde olsa da farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Harvey, 1993: 87-88):

Düzey 1: Birinci tip esneklik, emek sürecinde işgücünün esnek kullanımının (örneğin, bir işçinin çok sayıda görevinin olması) yaygınlaşma derecesi ile ilgilidir. Yeni teknikler tamamen sermaye birikimi amacıyla ve emek sürecinin yoğunlaştırılmasında - hızının arttırılmasında- kullanılmaktadır.

Düzey 2: Esnekliğin ikinci düzeyi işgücü piyasalarındaki esnekliktir. Bu, taşeron ve part-time çalışmanın ve talepteki mevsimlik veya diğer dalgalanmalarla karşılaşan işgücünün bir sektörden diğerine hızla yeniden yerleşebilmesini sağlayan çok çeşitli araçların da çoğalmasında demektir. Bu esneklik çalışanların pek çoğu için, emeklilik, sağlık işsizlik ve diğer ücret dışı yardımların kesilmesi demektir.

Düzey 3: Bu düzeyde esnekliğin merkezinde devlet politikaları sorunu vardır. Devlet, sendikalar gibi değişimlere engel olabilecek kurumlara yardımını azaltır, özelleştirmeler hız verirken, belli iş alanlarına yaptığı kısıtlamaları ortadan kaldırır, sermayenin sektörler arası akışını kolaylaştırır. Tüm bunlar üretken etkinliği olan yatırımları azaltırken, kitlesel zorunlu işsizliğe ve çalışanların haklarının azaltılmasına neden olur.

Düzey 4: Yeni esnekliğin 4. boyutu, bir taraftan haberleşme, evde çalışma ve farklı büro işlevlerinin ayrılması gibi bölgesel olandan, diğer taraftan parça üretimin ve hatta son montaj süreçlerinin dünyanın dört bir tarafına dağılmasına kadar çeşitlilik gösteren coğrafi hareketliliklerdir.

Harvey'in ifade ettiği esnekliğin bu dört düzeyi, bu çalışmanın üzerinde oturduğu zemin açısından açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Temelde taşeron çalışma biçimini sorunsallaştıran bu araştırma, taşeron çalışmayı genelde kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel bir sonucu olarak ele alırken, özelde ise, sermayenin 1970'lerle birlikte uluslararasılaşması sonucu gelişen esnek üretim ve güvencesizliğin bir sonucu olarak ele almaktadır. Esnek üretim rejiminin emek ve sermaye ilişkilerinde Fordist dönemde kurulan görece uzlaşmayı parçaladığını ve bunu da çeşitli biçimler altında gerçekleştirdiğini belirtmiştik. Esneklik kavramı, sermayenin işçileri istediği zaman, istediği kadar ve istediği biçimde istihdam etme serbestisine sahip olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla esneklik somut ifadesini, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve parçalanması yoluyla kısa-sürelili, yarı zamanlı, geçici, sözleşmeli, mevsimlik, düzensiz çalışma gibi farklı istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılmasında bulur (Çerkezoğlu, Gözetepe, 2010:82). Ancak bu durum çeşitli biçimler altında gerçekleşmektedir. Guy Standing (2015:60-83)'in emek esnekliğinin biçimleri üzerine yaptığı sınıflandırmayı emek gücünün, emek piyasalarının, devlet politikalarının ve coğrafi hareketlilik düzeyleri ile birlikte ele aldığımızda daha açıklayıcı bir kavramsal sete ulaşmaktayız.

2.2.1. Sayısal Esneklik

Daha az işçiye daha çok işi yaptırma tekniği üzerine kurulu olan esnek üretimde işletmeler, işçi sayısını kolayca değiştirebilme imkânına sahiptirler. Çekirdek ve çevresel işgücü örneğinde gördüğümüz üzere ana firma nitelikli emeği kendisi istihdam ederken asıl işgücü ise taşeronlara devredebilmektedir. Düşük ücretli geçici işçilik özelliklerine sahip olan taşeron emeği kolayca çıkartılabilecek ve aynı şekilde istihdam edilebilecek bir yapıya sahiptir. Diğer taraftan proje bazlı işlerde de geçici emeğe başvurulabilmektedir. İşlerin yoğun olduğu dönemlerde daha sıkı çalıştırabilme imkânının olduğu bu istihdam biçimi işin durgunlaştığı dönemlerde ise işten çıkarmanın masrafsız olmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca part-time çalışma olarak nitelendirilen kısmi süreli çalışma da sayısal esneklik biçimi olarak görülmektedir. Standing'e göre yarı-zamanlı ifadesi yanıltıcı olabilir çünkü şirketlerin yarı- zamanlı çalışanlara yönelik pek çok ödeme biçimi olsa da bu işçilerin hak ettikleri paraya kıyasla daha fazla çalışması isteniyor. Bunun dışında ya ücretsiz olarak ya da asgari ücretin de altında bir fiyata stajyer çalıştırma ve ücretsiz izni zorunlu hale getirme de sermayenin işçi sınıfına dayattığı sayısal esneklik uygulamalarındandır.

2.2.2. İşlevsel Esneklik

Bu esneklik biçimi işletmeye işçilerin görev ve sorumluluklarını paylaşırma yani işbölümünü kolayca değiştirebilme imkânı sunmaktadır. İş bölümü üzerinde kontrol ve denetimini arttıran kapitalistler, işbölümü esnekliği sayesinde üretimin içinde bulunduğu pozisyona göre işçilerin fonksiyonlarını birbirlerinin yerine - veya birkaç işçinin fonksiyonunu tek bir işçiye yükleyerek- ikame etmeye başladılar. Sermayenin bunu işçilerin farklı işleri yapabilme yeteneğinin ve becerisinin artması olarak sunmasına karşın aslında gerçekleşen şey angaryanın düzenli hale getirilmesinden başka bir şey değildir. Fordizmin standartlaştırmaya dayalı üretim tekniğinin gelişen teknolojilerin de yardımıyla esnekleştirilmesi işçiler açısından işin yoğunlaştırılması anlamına gelmektedir. Bunların bir sonucu olarak, işlevsel esneklik, işçinin kendi emek süreci üzerindeki denetimini tamamen yitirmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan çalışmanın bu dönüşümü işçiler üzerinde performans sistemi uygulamasını kolaylaştırmakta, işçiler arasında “yüksek verimli” ve “düşük verimli” gibi kategoriler oluşturarak hem çalışmaya motivasyon unsuru ekleyerek artı-değer oranları

arttırılmakta hem de sınıf içi ayrımlar üreterek bir çok işçinin daha güvencesiz pozisyonlarda çalışmasına neden olmaktadır.

2.2.3. Ücret Esnekliği

Esnek çalışmada performans sisteminin kendisini en çok hissettirdiği konu çalışma temposuna ve verimine göre ücretlerin belirlenmesidir. Performans temelli ücretlendirme gelir güvencesizliğini doğuran temel bir olgudur. Ancak sermayenin bunu topluma sunarken bunu işsizlik olgusuyla ilişkilendirmektedir. Liberal piyasayı savunan bu yaklaşım özellikle vasıfsız işgücünün istihdam olanaklarının genişleyebilmesi açısından ücret esnekliğini savunmaktadır. Bu konuda liberal yaklaşım, katı kurumsal yapının yaratacağı sorunların ancak bu mekanizma vasıtasıyla bertaraf edilebileceğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, ücretlerin aşağı doğru esnek olması gerektiğini öngörmekte ve böylece ekonomik daralma dönemlerinde istihdam hacmi daraltılmaksızın da maliyetlerin kısıtlanabileceğini ileri sürmektedir (Tuğcan Ongan, 2004:133). Sosyal refah devletinde ücret dışı sosyal hak ve yardımlarını zaten kaybetmiş olan işçi sınıfı esnekliğin ücretlere yansımalarıyla birlikte sabit olan gelirini de yitirmekte ve güvencesiz bir çalışma koşuluna sahip olmaktadır. Toplumsal geliri yeniden yapılandıran kapitalist üretim, esneklik vasıtasıyla kendini güvenceye alırken riski emek gücüne paylaştırmıştır.

2.3. Güvencesiz İstihdam

1970'li yıllarla birlikte yaşanan krizden yeni bir sermaye birikim rejimine geçerek çıkış yapmaya çalışan kapitalist sistem, eski istihdam biçimini de değişikliğe uğratmıştır. Değişen istihdam biçimleri ile ilgili olarak çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Standart dışı, eğreti, kuralsız, geçici ve düzensiz olarak tanımlanmaktadır. Birbirinden farklı özelliklere sahip istihdam biçimleri olsa da güvencesizlik birçoğunun ortak yanını oluşturmaktadır.

Günümüze kadar olan süreçte, istihdam ilişkilerinin geçirdiği içsel değişimde esnek üretimden taşeronlaşmaya, yalın üretimden evde çalışmaya kadar farklı başlıklar altında tanımlanan çalışma ve istihdam biçimleri gözlemlenmektedir. Sözü edilen farklı istihdam biçimlerinin aslında bir bütünü oluşturan parçalar olduğu belirtilebilir. Bu farklılıkların buluştuğu ortak nokta güvencesiz istihdam/çalışma koşullarıdır. Bir başka ifadeyle 20. yüzyılın son yirmi beş yıllık zaman diliminde ortaya çıkıp, günümüze kadar gelen süre içinde, farklı şekillerde tanımlanmış olan istihdam edilme biçimlerinin

ortak yanı, hepsinin özlerinde güvencesizlik unsurlarını barındırmalarıdır (Savul, 2008:65).

Güvencesizleşmeyi, neoliberal dönüşüm olarak da adlandırılan Fordizm sonrası üretim biçiminin esnekleştirilmesinin emek rejiminde yarattığı değişim olarak okumak da mümkündür. Neoliberal sosyal politika ki insan davranışları ve kurumlar üzerine neoliberal iddialar setine dayanmaktadır, toplumdan bireye ve devletten piyasaya geçiş sürecini hedef almaktadır. Bu nedenle, refah sağlayıcı ve düzenleyici devletin sistematik bir saldırıya uğramasının kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Neoliberal sosyal politika, kuralsızlaştırmayı, esnek emek piyasalarını, sendikaların olmamasını, kamu iktisadi teşebbüslerinin ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesini ve sosyal güvenlik sisteminin piyasa koşullarına bırakılmasını hedeflemektedir (Yücesan – Özdemir, 2008:122). Neoliberal dönüşüm bu anlamıyla, güvencesizleşmenin en temel nedenidir. Uygulandığı tüm yerlerde benzer sonuçları doğuran neoliberalizm işsizlik, yoksulluk ve güvencesizlik şeklinde tezahürlerini bulmaktadır.

Güvencesizlikle birlikte en çok kabul edilen kavramlardan biri de ‘standart dışı istihdam’dır. Refah devletinin standart istihdam tipinden uzaklaşmayı anlatan kavram, emeğin dönüşümünü çoğunlukla istihdam ilişkisi içinde ele almakta, emeğin istihdam edilme biçim ve koşullarına odaklanmaktadır (Kutlu, 2012:65). Standart dışı istihdamın temel özellikleri şöyle tanımlanabilir:

- i. Yarı zamanlı (part-time)
- ii. Gündelik (casual) çalışma
- iii. Düzensiz çalışma saatleri ve çağrı üzerine çalışma
- iv. Mevsimlik, geçici veya belirli süreli sözleşme
- v. Kendi hesabına çalışma
- vi. Eve iş götürme
- vii. Kayıt dışı çalışma (undertaken in the “black economy”)
- viii. Yukarıdaki kriterlerin muhtelif kombinasyonları (Whatman'dan aktaran Çelik, 2013: 57).

İlk önce OECD ve ILO gibi uluslararası kuruluşların raporlarında geçen güvencesizleşme kavramı ilk defa 1989 yılında Gerry Rodgers tarafından kullanılmıştır. Rodgers kavramı 4 farklı boyut altında incelemiştir.

1) Zamansal Boyut: İstihdam devamlılığı üzerindeki kesinlik derecesi. Bu durum, sözleşmeli iş ilişkisini ve istihdam edilme süresini esas alırken zamansal boyutun ölçülmesinde kilit rol almaktadır.

2) Örgütsel Boyut: İşçilerin, emek süreçleri üzerindeki bireysel veya toplu kontrolü, çalışma koşulları, çalışma zamanı, vardiya ve çizelgeler, iş yükü ve yoğunluğu, ödeme sağlık ve güvenlik koşulları.

3) İktisadi Boyut: Yeterli ödeme ve ücretlerin artışı.

4) Sosyal Boyut: Adil olmayan işten çıkarmaya, ayrımcılığa ve sıra dışı çalışmaya karşı yasal, toplu veya geleneksel koruma önlemlerinin olmaması. Sağlığı, kazaları ve işsizlik sigortasını içeren sosyal güvenlik yararlarına ulaşan bir sosyal koruma sisteminin olmamasıdır (ESOPE, 2004: 46).

Güvencesizlik, istihdam ilişkisinde “basit” bir istikrar-devamlılık ve sosyal güvence – sigorta sorunu olarak değil, bunları da içeren, emeğin mikro ölçekte üretim noktasında ve makro ölçekte toplumsal alanda sermaye karşısındaki konumunu ifade eden ilişkinin bir parçası olarak algılanmalıdır. Bu ilişki, beraberinde, işçinin çalışma zamanı ve iş dışı yaşantısı üzerindeki kontrolünü, sermayenin ise emek süreci üzerindeki denetimini barındırmaktadır (Kutlu,2012:65). Dolayısıyla literatürde kullanılan kavramlar arasında güvencesizleşmenin emek ve sermaye ilişkilerinin güncel durumunu anlatmak için en uygun tanımlama olduğu söylenebilir.

Güvencesizliğin kaynakları, iş süreci üzerinde kontrolün kaybedilmesi ya da azalması, statü ve gelirden yükselme olasılığının olmaması ya da azalması, aynı gelir düzeyi için daha çok çalışılmasının gerekmesi, geleneksel ücret artışlarının azalması, işi tamamlayabilme yeteneğinin yitirilmesi ve sonuçlara ilişkin belirsizliğin artması şeklinde ifade edilebilir. Böylece, bireyin iş süreci üzerindeki kontrolünü kaybetmesi güvencesizlik riskini arttıracaktır. Güvencesizlik, çalışmadan kaynaklanan belirsizliğin artması veya değişkenliğin artması halinde yoğunlaşacaktır (Temiz, 2004:59). Başta da bahsettiğimiz gibi sermayenin karlılığını arttırması amacıyla yaptığı düzenlemelerin

tarihsel eğilimi işçinin emek süreçleri üzerindeki kontrolünü azaltarak kendi kontrol mekanizmalarını kurmak şeklinde olmuştur.

Güvencesiz çalışmanın özelliklerine ilişkin bir döküm ise Tucker (2002) tarafından Yeni Zelanda örneğine bakılarak çıkarılmıştır (Tucker'dan aktaran Savul, 2008:36-37).

- İş, işveren tarafından ön bildirimsiz sonlandırılabilir.
- Çalışma saatleri belirsiz olabilir veya işverenin iradesiyle değiştirilebilir.
- İşin fonksiyonları işverenin iradesiyle değiştirilebilir.
- Süregelen istihdam ilişkisi için açıktan veya gizliden taraflar arasında düzenlenmiş bir sözleşme yoktur.
- Uygulamada, ayrımcılığa, cinsel istismara ve sıra dışı çalışmaya karşı koruma yoktur.
- Hastalık, ev, ölüm veya aile yardımı gibi ücret dışı ödemeler ya çok azdır ya da yoktur.
- Mesleki eğitim ve eğitime (training and education) ulaşmada çok az fırsat vardır.

Güvencesiz istihdamla doğrudan bağlantılı çalışma pratikleri, Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu'nun (IMF) güvencesiz istihdamın önlenmesiyle ilgili yayınladığı bildiriye şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- A. İş sözleşmeleri üzerinde doğrudan çalışmanı kiralama (hiring).
- B. Özel istihdam büroları veya işçi komisyoncuları aracılığıyla çalışan bulma.
- C. Diğer şirketlere iş verme (taşeron çalıştırma, alt işveren kullanımı).
- D. Yapay olarak kendi hesabına çalışan işçiler görünümünde kişisel sözleşmeler.
- E. Rahatsız edici olan deneme süreleri.
- F. Gizli istihdam, mesleki eğitim sözleşmeleri.
- G. Çağrı üzerine veya günlük çalışma.
- H. Yasadışı ve gönülsüz yarı zamanlı çalışma.
- İ. Evde çalışma (Metal World'den aktaran Savul 2008: 37).

Güvencesizleşen istihdamın yapısının hangi özellikleri taşıdığı konusunda altı çizilen hususlar ana hatlarıyla şöyledir: İşgücü kompozisyonu içinde kadın ve çocuk işçi oranları belirgin biçimde artmıştır; üretimin teknolojik tabanında ve örgütlenmesinde meydana gelen gelişmeler sonucunda vasıflı emeğin maksimum düzeyde yerinden edilmesi gerçekleşmiştir; uzun çalışma süreleri neredeyse kural haline gelmiş, oldukça sınırlı tatil süreleri ve oldukça sık fazla mesailer ile bezeli bir çalışma ortamı yerleşmiştir; düşük ücret ile uzun ve yoğun çalışma temposuna dayalı olarak istihdam edilen işgücü, yüksek bir sömürüye tabi kılınmıştır; işçilerin kolektif aidiyetlerini geliştirecek kanallar (kolektif örgütlülük) tıkanmış, sendikacılık hareketi işletmelerin karlılık ve rekabet stratejilerine tabi kılınmaya çalışılmıştır; bu koşullarda işgücü devrinin yüksek olması da kaçınılmazdır; öyle ki bir iki yıl içinde istihdam edilen işgücünün tamamen yenilenmesi söz konusu olabilmektedir (Özuğurlu, 2009: 127).

Emek çalışmaları literatüründe güvencesizliğe ilişkin yapılan tanımların çoğunda referans noktası olarak standart istihdam biçimi ele alınmaktadır. Güvencesiz çalışma, Fordist üretim rejiminde açığa çıkan ve sosyal refah devletinin yasalarla korumaya aldığı bu istihdam biçiminden uzaklaşma olarak düşünülmektedir. Ancak bu durum önemli bir noktayı gözden kaçırmamıza neden olabilir. O da standart istihdam olarak sunulan biçimin kendisinin ne kadar güvenceli olup olmadığı sorusudur. Genel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin emek gücü açısından üretim araçlarının sahibi olmamaktan kaynaklı olarak hiç bir zaman güvenilir bir çalışma hayatı sunmadığı gerçeğini bir kenara koyacak olsak bile tam zamanlı sözleşmelere dayanan standart istihdamda örneğin sosyal yardımlardan yoksunluk bu çalışma biçimini güvencesiz hale getirmektedir. Sendikal örgütlenme özgürlüğünden yoksunluk veya ücretsiz mesai gibi durumlar tam zamanlı sözleşmeye dayanan işleri de güvencesiz kategorisine sokmaya yetmektedir.

Bu tanımlardan yola çıkarak çalışma yaşamındaki güvencesizliğin doğrudan, üretimdeki esneklik uygulamalarının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu uygulamaların işçi sınıfına ilk etkisi çalışma koşullarının kötüleşmesi olmuştur. Yoksullaşma ise en genel etkisidir. Diğer taraftan güvencesizleşme sadece üretim alanında değil yeniden üretim alanında da emekçilerin içinde yaşadığı koşulları gittikçe zorlaştırmıştır. Refah devletinin sunduğu imkânların neoliberalizm eliyle piyasalaştırılması güvencesizleşmeyi yeniden üretim alanında güçlendirerek

kalıplaştırmakta ve etki düzeyini arttırmaktadır. Sağlık, eğitim ve ulaşım gibi temel hakların metalaştırılması neoliberal ekonominin temel özelliklerindedir. Dolayısıyla neoliberal ekonomik düzenlemeler aracılığıyla uluslararası sermayeye eklemlenen her ulusal ekonomi üretim ve yeniden üretim alanlarında emekçiler açısından güvencesizliğin derinleştiği yerler olmuştur. Küresel meta üretimi zincirlerine dâhil olan bu tür ekonomilerde sermaye sorumluluklarından kurutulmuş üretimden gelen maliyetleri ve riskleri emeğin omuzuna yüklemektedir.

Emeğin yeniden üretimini garanti altına almayan bir istihdam yapısını sürdürülebilir kılmak ancak belli mekanizmalar ile mümkün olacaktır; bunların başında da, kaynağı kurumayan geniş bir yedek sanayi ordusunun ve dolayısıyla işçiler arası rekabetin, sendika ve grevlerin bastırıldığı sınırlandırılmış bir iş yasasının ve bu iki mekanizmanın iflas ettiği noktada devreye giren baskıcı bir gücün varlığı gelmektedir (Özuğurlu, 2009: 125). Diğer taraftan, emek gücünün üzerindeki kontrolü despotizm boyutlarında örgütleyen esnek üretim rejiminin yol açtığı sonuçları sadece üretim süreçleri içindeki durumlarla tam anlamıyla değerlendiremeyiz. Tablo 1.1 'de Lewchuck ve diğerlerinin ifade ettiği üzere güvencesizliği 'belirsizliklerle' birlikte düşünmek daha açıklayıcı olmaktadır. İstihdam belirsizliği, kazanç belirsizliği, hane halkı güvencesizliği, çalışma programı belirsizliği, yer belirsizliği, görev belirsizliği ve iş yükü belirsizliği olmak üzere yedi kategoride ele alınan bu belirsizlikler aynı üretim dışı süreçler üzerine odaklanmamızı zorunlu kılmaktadır.

Tablo 2-1 İstihdam Gerilimleri

Unsurları	Kontrol / Talep	Neyle Ölçüldüğü
1. İstihdam Belirsizliği	İşe Ulaşma Üzerindeki Kontrol	<ul style="list-style-type: none"> - Sözleşmelerin ortalama uzunluğu - İşverenin daha fazla çalışmayı teklif edip etmemesiyle ilgili algılanan belirsizlik - İşyeri haklarını güçlendirmek için sendika olup olmadığı - Gelecekte işe devam edebilmek için mevcut performansın işveren tarafından değerlendirilmesi - Yeri girilen işte eski çalışanların kayırlıyolar olması
2. Kazanç Belirsizliği	Gelecek kazanç üzerindeki kontrol	<ul style="list-style-type: none"> - Yazılı ödeme kayıtlarının olup olmaması (yapılan ödemenin kayıt altına alınıp alınmadığı) - İşsizlik sigortası ve benzeri ödemelerin ücretten mahsus edilip edilmediği - Hastalandıklarında işçilere ödeme yapılıp yapılmadığı - İşçilere ödemenin zamanında yapılıp yapılmadığı - İşçilerin gelecekteki kazançlarıyla ilgili plan yapıp yapmadığı
3. Hane halkı Güvencesizliği	Kontrol/Talep Temel İhtiyaçlarını Karşılama	<ul style="list-style-type: none"> - Hane halkında çalışanın bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı - Bireysel ve hane halkı gelirleri - Çalışan bireyin ve hane halkının sosyal yardımlar kapsamında olup olmadığı
5. Yer Belirsizliği	İşin yapıldığı yer üzerindeki kontrol	<ul style="list-style-type: none"> - İşin yapıldığı yer sayısı (bir kişi kaç farklı yerde çalışıyor) - Çalışılacak yerin çalışanlar tarafından ne kadar önce öğrenildiği
6. Görev Belirsizliği	Atanılan Görevde Becerilerini Kullanabilme Üzerindeki Kontrol	<ul style="list-style-type: none"> - İşçinin kendisine verilen işte günden güne yaptığı işle ilgili değerlendirilmesinin yarattığı etki - Üst denetçi ve iş arkadaşı sayısı - Yabancı bir lokasyonda çalışma sıklığı
7. İstihdam Belirsizliği İş yükü	İstihdam Belirsizliğinin Yönetilebilmesi için Talep yükü	<ul style="list-style-type: none"> - İş aramaya harcanan zaman - Farklı işlere ulaşabilmek için yolda harcanan zaman - Birden fazla işte çalışmaktan kaynaklanan çatışmalar

Kaynak: Lewchuck ve diğerlerinden aktaran Çelik, 2013:65

Güvencesizliğin yeniden üretim alanı üzerindeki yarattığı *belirsizlikler* sorunu bizi güvencesizlik ve esnek üretim arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye itmektedir.

Güvencesizliğin esnek üretim modelinin sonuçlarından biri olduğunu söylemiştik ancak bu iki kavram tamamen aynı olguyu ifade etmemektedir. Esneklik kavramı, sermayenin işçileri istediği zaman, istediği kadar ve istediği biçimde istihdam etme serbestisine sahip olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla esneklik somut ifadesini, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve parçalanması yoluyla kısa süreli, yarı-zamanlı, geçici, sözleşmeli, mevsimlik, düzensiz çalışma gibi farklı istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılmasında bulur. Güvencesizlik ise, temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısı yaşama anlamına gelir. Bu anlamıyla sadece çalışma koşullarındaki değil yaşama koşullarındaki *belirsizlikle* tanımlanır (Oğuz, 2012: 231-232). Dolayısıyla başta dediğimiz gibi emek üzerinde geliştirilen yeni denetim biçimi sadece üretimi değil yeniden üretim alanını da kapsamaktadır.

2.4. Taşeronlaşma

Taşeron çalışma biçimi önceki bölümde de incelediğimiz esnek üretim biçimlerinden biridir. 1970'ler sonrasında neoliberal ekonomik politikaların sermayenin küreselleşmesinin önünü açmasıyla özellikle çevre kapitalist ülkelerin işçi sınıfı açısından koşulların gittikçe olumsuzlaştığına tanıklık etmekteyiz. Bu bölümde esnek sermaye birikiminin kendisini neden alt-sözleşme ilişkileriyle yaygınlaştırdığını anlamaya çalışacak ve taşeron çalışmanın temel özelliklerini ifade edeceğiz.

Kavram olarak sahip olduğu biçimlerin çeşitliliği itibariyle farklı özellikleri üzerinden tarif edilse de taşeron Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü'nün (UNIDO) tanımına göre şöyle ifade edilmektedir.

- a) Ana şirketin siparişine göre taşeron tarafından parçaların, alt montajların sağlanması ve bunların daha sonra ana şirket tarafından satılan bir üründe kullanılması, her iki şirketin de üretime katılması;
- b) Ana şirket için malzemelerin- ana şirket tarafından sağlanıp sağlanmadığına bakılmaksızın işlenmesi ve ana şirket tarafından sağlanan ve tekrar ana şirkete dönen parçaların nihai işlemlerinin yapılması için ana şirket (contractor) ile ikinci bir şirket (taşeron/subcontractor) arasında kabul edilen bir sözleşme türüdür (Şen, 1996:11).

Castells, kapitalizmin her zaman sınırsız bir şekilde genişlemeye çalışmasına rağmen, yalnızca yirminci yüzyılın sonlarına doğru, dünya ekonomisinin bilgi ve

iletişim teknolojileri tarafından sağlanan yeni altyapı temelinde gerçekten küreselleşebildiğini iddia ediyor. (2010, 101 Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi diğer kurumların kurumsal araçlarını kullanan yeni küresel ekonomi bağlamında, sermaye akışının ulusal engelleri azalmıştır. Küresel ekonominin temelleri birbiriyle ilişkili üç politika ile oluşturulmuştur: yerel ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesi, uluslararası ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesi ve kamusal şirketlerin özelleştirilmesi (Castells, 2010, 137).

Esnekliğin, kapitalist üretimin tarihsel bir eğilimi olduğunu daha önce belirtmiştik. Aynı şekilde taşeronlaşma da, kapitalist üretimin farklı aşamalarında farklı şekillerde karşımıza çıkmış olsa da bugün almış olduğu form ve kazandığı yaygınlık itibarıyla gelip geçici değil içinde bulunduğumuz dönemin tanımlayıcı iş ilişkilerinden birine dönüşmüş durumdadır. Esneklik, başta da bahsettiğimiz gibi sermayenin karlılığını artırma arayışının sonucu olarak hem mutlak artı-değeri hem de nispi atı-değeri çoğaltma çabasının bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu eğilimin bir sonucu olarak neoliberal dönem ortak özelliği güvencesizlik olan birçok farklı istihdam biçiminin açığa çıktığı bir süreçtir. Castells'in de belirttiği gibi kapitalizm ancak 20. yy'ın son çeyreğinde gerçek anlamıyla küresel bir karakter kazanabilmiştir.

Küresel kapitalizmin örgütlenme biçimine baktığımızda üretimin mekânsal örgütlenmesinde daha önce karşılaşmadığımız bir biçimde yeni bir olgu karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ulaşım teknolojilerinin ve elektronik sistemlerin gelişimi ile birlikte üretim farklı aşamalara ayrılarak farklı mekânlarda üretilebilir hale gelmiştir. Bu yeni üretim organizasyonunda üretim merkez, çekirdek firmalar ile bu firmalara girdi üreten birçok küçük ölçekli firmaların varlığına neden olmuştur. Bir anlamda küçük ölçekli üreticilerin oluşturduğu denizde büyük çaplı firmalara adacık halinde kalmakta (Ercan, 1997: 27). Mal ve hizmetlerin tek bir mekân yerine artık dünyanın farklı bölgelerinde üretilmesi olgusu “küresel meta zincirleri” yaklaşımıyla tartışılmaktadır.

'Küresel meta zinciri' kavramını ilk olarak Wallerstein formüle etmiştir. Wallerstein kapitalist dünya ekonomisini üretim süreçlerinin karşılıklı bağlantılarıyla oluşan bir ilişki ağı şeklinde kavramak gerektiğini; bu ilişki ağının ise *meta zincirleri* kavramıyla tanımlanabileceğini belirtmiştir. Meta zincirleri kuramı, dünya ekonomisinin yapısı ile ulusal kalkınma stratejilerini ilişkilendirerek, yerli ve uluslararası taşeronluk ağının sosyal ve siyasal bağlantıları üzerinde yoğunlaşmıştır

(Özüğurlu, 2005:98). Gerek Ercan'ın küçük ölçekli ve merkez firma olarak yaptığı ayırım, gerekse de Özüğurlu'nun Gereffi'nin küresel meta zincirleri kavramına dayandırdığı durum da aynı süreci işaret tanımlamaktadır. İkisi de sermayenin küreselleşmesi ile birlikte üretim ve hizmet mekânlarının ayrılması noktasından hareketle emek gücünün korumasız ve ucuz olduğu çevre ülkelerin iş süreçleri ile merkez ülkelerin yoğun teknoloji kullanımı ile nispi artı değer artırıldığı ve 'esnek uzmanlaşmaya' dayanan sistemi arasındaki ayırma vurgu yapmaktadır. Ercan (1997) üretken sermayenin uluslararasılaşması olarak tanımladığı bu süreçte, az gelişmiş ülke ekonomilerinde hâkim olan emek sürecinde çalışma saatleri ve çalışma yoğunluğunun belirleyici olduğu ölçüde mutlak artı değer artırıldığını söylemektedir.

Gereffi de (1994) küreselleşmeyle birlikte sermayenin hareket tarzını tartışırken meta zincirlerini ikili bir yapı içerisinde incelemiştir. İlki tüccar yönlendirmelidir; bunlar, merkez ve çevredeki aktörleri arasında, merkezdeki büyük tüccarlar, pazarlama şirketleri ve marka tacirleri ile çevredeki bağımsız fabrika sahipleri arasında yer alırlar. Bu ağ içinde araştırma- geliştirme, ürün tasarım ve finans, merkez ülkelerde yoğunlaşırken; çevrede ise bağımsız fabrikalarda üretim gerçekleşmektedir. Çevrede gerçekleşen üretim grift taşeronluk ilişki ağlarına dayanmaktadır. Emek yoğun bir üretim vardır. Üretici - yönlendirmeli meta üretim zincirinde ise, üretim, ticaret ve pazarlama işlemleri merkezdeki işletmelerde toplanırken; temel ürüne eklemenecek parçaların üretimi farklı ülkelerde gerçekleşmektedir. Üretimin parçalanması sonucu, üretimin belirli aşamaları, taşeronlarla kurulan ilişkiler içinde üretilmekte ve yeniden ana firma bünyesinde birleştirilmektedir (Özüğurlu, 2005:99-100). Sonuçta her meta zinciri oluşumu, kendisine eklemelenen az gelişmiş ekonomilerde taşeron çalışma biçiminin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bunun doğrudan sonucu yoksullaşma ve hayatın her alanının güvencesiz hale gelmesidir.

Üretimin geç kapitalistleşen ülkelerde âdemi merkezileşmesi o ülke ekonomisini küresel meta üretim zincirlerine ancak alt-sözleşme ilişkileri yoluyla bağlanmaktadır. Zamanımızda yeni olan unsur, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile işgücünün mekânsal toplulaşması arasındaki coğrafi ve mekânsal örtüşmenin değişmiş olmasıdır. Sermaye, işgücünün toplulaşmasından belirli ölçüde özerk bir yoğunlaşma eğilimi içindedir; bu eğilimin yaslandığı temel ilişki biçimi ise, son yıllarda hızla yaygınlaşan alt-sözleşme sistemidir (Özüğurlu, 2009:123). Dolayısıyla sermayenin

yayılmacı eğiliminin taşeronlaşma yoluyla kendini gerçekleştirmektedir. Bu durum, maliyetler ve risklerin bu hiyerarşik üretim rejiminde en alttaki çevre kapitalist ülkelerin taşeron işçisine fatura edilerek, sermaye ile birlikte yoksulluğun da küreselleşmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak taşeronlaşmanın kendisinin doğal bir süreç değil sermayenin karlılık arayışının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.1. Taşeronlaşmanın Temel Özellikleri

Bu bölüme kadar bahsetmiş olduğumuz ilkel, manifaktür, fordist veya esnek birikim modellerinin her biri kapitalist üretim içsel gelişim yasalarına tabidir. Dolayısıyla üretimin örgütlenmesi ve işbölümü her birikim modelinde değişse de temel mantık artı-değer üretiminin verimliliğini arttırmaktır. Esnek birikim modeli de kapitalist ilişkiler içerisinde sermaye açısından şu ana kadar en yüksek verimliliği sağlayan modeldir. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemen birikim modeli olarak esnek üretim, modern toplumsal formasyonu kendi etrafında örgütlemekte, daha önce istisnai olarak görülen yarı-zamanlı, mevsimlik, taşeron çalışma gibi biçimleri kural haline getirmektedir.

Fordist üretim biçiminin egemen olduğu dönemlerde de geçici ya da mevsimlik emek gücü vardı. Ancak fordizmin merkezi özelliği, üretim ve birikimin sürmesini düzenli istihdamın sağlaması olmuştur. Esnek birikimde ise üretim, sistematik olarak kullanılan yarı zamanlı işler üzerinde temellenme yönünde ilerliyor. Yarı zamanlı işler ve taşeronlaşma geliştirmekte olan yeni istihdam rejiminin merkezindedir. Bu tip istihdam olağanlaşmış üretim stratejilerinden biri olup kurumsallaşmış özellik taşır (Kars Kaynar, 2015:107). Üretim ilişkilerinde merkezi bir rolü olan taşeron çalışma biçimini anlama çabası bize bunun arkasındaki modern kapitalist toplumun egemenlik ilişkilerini sınıfsal yapı ve mekanizmalarını anlama yönünde önemli bir imkân sağlamaktadır.

Ercan (1997:29) alt sözleşme ilişkilerinin an firma için anlamı ya da avantajlarını şu başlıklar altında toplamaktadır:

1. *Üretim piyasasında risk azaltma*; özellikle kapasiteye dayanan alt-sözleşme ilişkileri ekonomik genişleme ve gerileme dönemlerinde ana firma için büyük ölçüde riskleri azaltma olanağı vermekte.
2. *Teknoloji için sabit ve değişken sermaye ihtiyacını azaltma olanağı*; firmalar üretim için gerekli büyük çaplı yatırımlarının tümünün sabit sermayesini karşılama yerine

üretim için gerekli bazı parçaları dışarıdan, özellikler yoğun sermaye kullanımı ile uzmanlaşmış birimlerden sağlamak daha avantajlı olmaya başlamıştır.

3. *Emekle ilgili avantajlar*; az gelişmiş ülkelerde gözlemlenen kırdan kente yoğun insan göçü ve bunu massedemeyen sanayi sektörü beraberinde bu işsizlerin iş bulmaları için yoğun bir rekabete girerek ücretlerin düşmelerine neden olmaları, yaşam düzeyinin düşük olmasına bağlı olarak birim yaşamını yeniden üretilme maliyetinin düşük olması ve en önemlisi bir dizi az gelişmiş ülkede emek devlet ilişkisinin sınırlayıcı bir ilişki olması, işçi sendikalaşma sürecine direk müdahaleler beraberinde organize olmayan, sürekli iş garantisi olmayan bir emek arzının varlığına neden oluyor ki, bu koşullar görece daha organize olmuş, ana firma işçilerine karşılık firmaya bir dizi olanaklar/avantajlar sağlamaktadır.

Taşeron çalışma, asıl işvereni emek gücü üzerinde kontrol ve denetim kurma zorunluluğundan kurtararak sermayeye muazzam imkânlar tanımakta, karlılığını arttırmaktadır. Taşeron çalışmada, üretimin hızlanması, işgücü ve hammadde maliyetlerinin ucuzlaması, toplumsal ve hukuki sorumluluklardan kurtulması asıl işveren açısından en önemli sonuçlardır. İşgücünü üretimin genişleme ve daralma dönemlerine azaltmak veya arttırmak artık çok daha kolay ve masrafsızdır. Diğer taraftan, taşeron çalışma yoluyla kolektif işçi sınıfının varlığı ortadan kaldırılmış, sendikal örgütlülükler zayıflatılarak işçi sınıfının üretim sürecinin genel yapısına uyumu ve itaati kolaylaştırılmıştır.

2.4.2. Despotik Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma

Emek süreci tartışmaları ile ilgili bölümde sermaye birikiminin her bir döneminde emeğin kontrol ve denetim altında tutulabilmesi için kendine has yöntemler geliştirdiğini ve bu yöntemlerin neler olduğunu tartışmıştık. Bu çalışma, taşeron çalışma sistemini, esnek birikim rejiminin en örgütlü halini yaşadığı günümüz koşullarında despotik bir emek rejiminin kontrol mekanizmaları altında örgütlendiğini iddia etmektedir. Bundan dolayı taşeron çalışmayı açığa çıkaran kapitalizmin tarihsel gelişimi emek süreci teorisi üzerinden açıklanmaya çalışıldı.

Taşeron çalışmanın neden emek süreci yaklaşımı altında ele alınması gerektiği Yücesan- Özdemir (2010:39) tarafından şu şekilde açıklanmıştır;

- ✓ Emek süreci teorisi, “görünen”in ya da “görüntü”nün ortaya çıkışındaki nedensel süreçlerin, yapı ve mekanizmaların aydınlığa çıkarılmasına ve bilginin bağlam bağımlı, tarihsel ve zaman-mekândan arındırılmaz olduğuna dayanan eleştirel gerçekliğin epistemolojik öncüllerini içerir.
- ✓ Taşeron çalışma bir artı-değer üretimi aracıdır ve dolayısıyla emek süreci teorisinin konusudur.
- ✓ Taşeron çalışma, emeğin rolü ve emek sermayen ilişkisi merkeze alınarak anlaşılabilir.
- ✓ Taşeron çalışma, sermaye birikim mantığının, sermayeyi sürekli olarak üretim sürecini yenilemeye itmesi sonucu ortaya çıkmıştır. ,
- ✓ Taşeron çalışmada denetim gerekliliği vardır.

Despotik emek rejimi tarihsel olarak kapitalist üretimin manifaktür dönemine tekabül eden bir kontrol mekanizması oluşturmuş olsa da esnek üretim rejimiyle birlikte tekrardan emek piyasasında ağırlık kazanan bir denetim biçimi olmuştur. Bu çalışmada, taşeronlaşmayı anlayabilmek için onun üzerinde kurulan denetim sistemine yoğunlaşılacaktır. Taşeronluk, emek gücünü kullanan ve kiralayan arasında bir ayırım gerçekleştirebilmiştir. Esas kapitalist emek gücünü kullanırken; taşeron, işçiyi onun yerine kiralamaktadır. Mevcut üretim araçlarının kontrolü ve bu kontrolün tesisinde bilinen en uygun hukuk terminolojisi olarak mülkiyet, kural olarak gerçek işverenin elindedir. Yaratılan artı-değerin temellükünü de taşeronu kullanan işverenin gerçekleştirmesi beklenir. Dolayısıyla taşeronlaşmanın temel özelliğinin artı-değerin paylaşılmasından ziyade, işçi üzerinde kurulması gereken denetimin gerçekleştirilmesi hedefinde aranması gerektiğini belirtebiliriz (Yücesan-Özdemir, Özdemir: 2008:113).

Taşeron çalışmanın neden despotik emek rejimi altında değerlendirildiğini Yücesan-Özdemir (2010:42-44) şöyle ifade etmektedir.

- A. Taşeron emekçiler baskıyı var eden yüksek iş değiştirme hızı, düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, ciddi sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik ve işçi sağlığı ve iş güvenliğinin olmaması ile karşı karşıyadırlar.
- B. Taşeron firma ile ana firma arasındaki bağımlılık ilişkisi baskı koşullarını yeniden üretmektedir.

- C. Taşeron firmalar arası rekabet, “dibe doğru koşu” biçiminde gerçekleşmektedir. Taşeron firma ana firmanın verdiği işi alabilmek için despotizmi, ücretler, çalışma saatleri ve çalışma koşulları anlamında en sert biçimde uygulamaktadır.
- D. İşçi sınıfında meydana gelen katı bölünmeler ve hiyerarşiler baskı koşullarını yeniden üretmektedir.
- E. Taşeron çalışmada, sendikalar emek sürecinin örgütlenmesinde siyasal bir rol oynamamaktadırlar.
- F. Taşeron emekçiler mekânsal ve kurumsal olarak parçalanmıştır.
- G. “Maddi olmayan emek” de baskıyı üreten yapıya dâhil edilmektedir.
- H. Taşeron çalışma, rızayı var eden ideolojik denetim aygıtlarından yoksundur ve baskıyı var eden diğer tüm emek denetim aygıtlarını bazen tek tek bazen ise birlikte kullanırken gözlemlemek mümkündür.

2.5. İnşaat Sektörünün Önemi ve Neoliberal Yeniden Yapılanma İle İlişkisi

Piyasalarının neoliberal yapılanma uyarınca esnek üretim biçimlerinin yaygınlaştığı Türkiye gibi çevre kapitalist ülkelerin emek piyasalarındaki güvencesizliği tartışmak için inşaat sektörünün seçilmesinin hem içsel hem de dışsal nedenleri vardır. İçsel nedenlerinin başında emek yoğunluklu bir sektör olarak iş cinayetlerinin en yoğun yaşandığı alanlardan birisi olması gelmektedir.¹ İnşaat sektörünün “kendisine bağlı 200’den fazla alt sektörün ürettiği mal ve hizmete talep yaratan konumunda olup, bu yaygın etki, sektörün 'ekonominin lokomotif'i olma vasfı” (INTES, 2016) ile emek piyasasının güvencesizliğinin tartışılabilceği en uygun sektörlerden birisi olması da dışsal neden olarak ele alınabilir. Yine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) İnşaat Sektörü Raporu'nda durum şöyle ifade edilmektedir:

---

¹ Burada ve ilgili yerlerde, iş güvenliği ve sağlığına dair tedbirlerin alınmadığı güvencesiz sektörlerde yaşanan yaralanma ve ölümler için iş cinayetleri terimi kullanılmıştır.

İnşaat sektörünün istihdam etkisi sadece inşaat faaliyeti sırasında net bir istihdam artışıyla sınırlı olmayıp, inşaat faaliyetleri öncesinden başlayan ve inşaat faaliyeti sonrasında da süren ve tarım, sanayi ve hizmet ana sektörleri ve alt sektörlerinde de etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde inşaat sektörü yaklaşık 200 civarında sektör/alt sektörü harekete geçiren, etki alanı son derece geniş bir sektördür.

İnşaat sanayi geç kapitalistleşmiş Türkiye'de sermaye birikiminin temel alanlarından birini oluşturmaktadır. Bunun önemli nedenlerinden biri, ekonomik faaliyetlerin ve emeğin yeniden üretiminin fiziksel altyapısının üreten bu sanayinin tüm sektörlerle paralel olarak gelişmesidir. Türkiye'de son altmış yılda yaşanan sanayileşme-kentleşme süreci bu alanda yapılan birikimi yansıtmaktadır. Bununla birlikte, büyük fiziksel altyapı yatırımlarının devlet tarafından yapılması ve inşaat sanayinin üretim yapısı itibarıyla emek yoğun olması, sektöre girişlerin görece düşük sermaye eşikleriyle gerçekleşebilmesini sağlamaktadır (Gülöksüz, 2009:157). Türkiye'de inşaat sanayinin uluslararası kapitalizme eklemleme biçimi bundan önceki bölümde tartıştığımız neoliberal yeniden yapılanmanın gereği olarak alt-sözleşme ilişkileri yoluyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de inşaat sanayini güvencesizlik bağlamında tartışmak hem uluslararası sermayenin çevre işgücü üzerinde yarattığı etkiyi görmemizi olanaklı kılacak hem de yerel sermaye birikimi emek-sermaye ilişkilerini üzerinden sosyal politikaları geliştirmemize zemin hazırlayacaktır.

Günümüzde kentsel iktisadın konusunu oluşturan gayrimenkul ve inşaat sanayi, altyapı yatırımlarının neoliberal yeniden yapılanmadaki rolü onun finansal sermayeyi büyütmesi neden ise önemlidir. Neoliberal politikalar sermayenin önündeki her türlü engeli aşma mantığı üzerinde kuruludur. 1970'lerden sonra bu çabanın en önemli adımı finans sermayenin önünün açılmasıdır. Neoliberal dönemin diğer bir vechesi emeğin yaratılan artık değerden aldığı payın ve dolayısıyla alım gücünün azaldığı bir dönemde artı sermayenin değerlendirilebileceği alanlar bulmakta zorluk çekmesidir. Yapılı çevre yatırımları (konut, alışveriş merkezi, altyapı) işte bu dönemde tüketimi pompalamayarak bir büyüme çevrimi sağlamanın belki de daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir aracı haline gelmiştir. Bir başka deyişle, kentleşme yoluyla sermaye birikimi tüm dünyada kapitalizmin krizini ötelemek için mekânsal bir çözüm aracı (spatial fix)

haline gelmiştir (Harvey'den aktaran Yeşilbağ, 2016). Kısacası inşaat sektörünün 'ekonominin lokomotifi' olarak görülmesinde hem yerel hem de uluslararası ölçekte emek ve sermaye açısından itici unsurlar bulunmaktadır.

İnşaat sektörünün sermaye açısından diğer anlamı ise sosyo-politik bir muhtevaya sahiptir. Kentsel alanların dönüştürülmesi yoluyla bir taraftan muazzam bir sermaye birikimi yaratılırken, diğer taraftan da 'soylulaştırma' yoluyla kentin sınıfsal, etnik ve hatta dinsel kompozisyonu da iktidar ilişkileri tarafından düzenlenir. Neoliberal iktisadın kente dair ürettiği politikalar sadece konutların yenilenmesi amacını taşımamakta kenti sermayenin istekleri doğrultusunda yeniden dizayn etmeyi hedeflemektedir. Bunun için kentsel dönüşüm adı altında sermaye canlandırılırken kentteki rant üreten alanlarda istenmeyen toplumsal gruplar kentin dışına doğru sürülmektedir. Uğurlu'nun (2013:76) belirttiği üzere kentsel dönüşüm adı altında sermaye için ikili bir süreç yaşanmaktadır:

Türkiye'de 2000'ler sonrasında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamaları, afete de açık olan yoksulluk ve çöküntü alanlarını ortadan kaldırmak; seçilen kentsel bölgeleri daha çağdaş, daha güvenli hale getirmek; üretim mekânlarını işler kılmak ve konut açığını kapatmak gibi gerekçelere dayandırılmaktadır. Bu dayanağa karşı uygulamaların gelişimine ve gerçekleştirilmelerine bakıldığında küreselleşmenin iki etkisinin bir arada yaşandığı süreç olarak işlediği görülmektedir: Bir yanda küresel ekonomik kriz, inşaat sektörünün canlandırılmasıyla aşılma istenmekte, öte yanda küresel ekonomi, kendi kurallarına uygun hareket edebileceği küresel kentler/dünya kentleri arayışına girmektedir. Bu ikili beklentinin karşılanması için de yerel yönetimler, merkezi politikalara uygun olarak kentsel dönüşüm projeleri adı altında eyleme geçmektedir.

Konutu metalaştıran kapitalizm sadece konutu metalaştırmakla kalmaz, konutla birlikte kenti de metalaştırır. Kapitalizmin kentleri sermaye birikimi çerçevesinde ele alması sonucu kentleşmenin kendisi bir üretim süreci haline gelir. Çünkü kentleşme hem değer hem artı değer yaratan bir süreçtir. Harvey sermayenin kente gösterdiği ilgiyi sermaye birikim süreçleri ile açıklar. Sermaye birikiminin üç çevrimi vardır. Birinci çevrim sanayi, ikinci çevrim kent yapılı çevre, üçüncü çevrim ise sosyal harcamalar

bilim ve teknolojidir (Şiriner Önver, 2016:26-27). Harvey'in sermayenin ikinci çevrimi olarak nitelendirdiği durum tam da inşaat sanayinin üzerinde durduğu iktisadi zemini tarif etmektedir.

1980 sonrasında Türkiye'de yapım kesimi faaliyetlerinin gelişimi incelendiğinde, ilki 1980'lerde, ikincisi ise 2000'lerde iki büyüme döneminin yaşandığı görülmektedir. İlk büyüme dönemi, 1982 ile birlikte başlamış ve 1988'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 1982'de 54361'den, 1988'de 139995'e yükselmiştir. İnşaat sektörünün GSMH içindeki payı ise 1982'de %5.2'den, 1987'de %7.3'e yükselmiştir. İkinci büyüme dönemine ise yaşanan ciddi bir ekonomik krizin ardından, 2002'de girilmiş; bu dönem 2008'de küresel düzeydeki ekonomik krizle sona ermiştir. Ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 2002'de 43430'dan, 2006'da 114204'e ve 2007 yılında 106659'a yükselmiştir. İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 2004 yılında %3.8'den, 2006'da %4.8' yükselmiştir (Balaban, 2016:23-24) Bu büyüme rakamlarının altında yatan bir diğer olgu ise devletin inşaat sanayine yaptığı yatırım, katkı ve yasal düzenlemelerdir. Devletin bu sektörü desteklemesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bu bağlamda inşaat sektöründeki büyümenin şu üç amaca hizmet ettiği düşünülebilir: a) siyasetin kitlesel destek ve taban oluşturması, b) reel ücretlerdeki kaybın rant ile telafi edilmesi, c) kısa dönemli kaynak ve finansman ihtiyacının karşılanması (Balaban, 2016:29)

Tablo 2-2: Sektörlere Göre İstihdamın Yıllar İçindeki Değişimi, 2004-2013

Yıllar	Toplam	Çalışan Sayısı (Bin Kişi)			Hizmetler
		Tarım	Sanayi	İnşaat	
2004	19632	5713	3929	967	9023
2005	20067	5154	4183	1107	9623
2006	20423	4907	4283	1196	10037
2007	20738	4867	4314	1231	10326
2008	21194	5 016	4 440	1 242	10 495
2009	21277	5 240	4 079	1 306	10 650
2010	22594	5 683	4 496	1 431	10 986
2011	24110	6 143	4 704	1 676	11 586
2012	24821	6097	4 751	1 709	12 266
2013	26130	6 283	5 044	1 843	12 961
Yıllar	Toplam	Yüzde (%)			Hizmetler
		Tarım	Sanayi	İnşaat	
2004	100.0	29,1	20,0	4,9	46,0
2005	100.0	25,7	20,8	5,5	48,0
2006	100.0	24,0	21,0	5,9	49,1
2007	100.0	23,5	20,8	5,9	49,8
2008	100.0	23,7	20,9	5,9	49,5
2009	100.0	24,6	19,2	6,1	50,1
2010	100.0	25,2	19,9	6,3	48,6
2011	100.0	25,5	19,5	7,0	48,1
2012	100.0	24,6	19,1	6,9	49,4

Kaynak: SGK verilerinden aktaran Koçak, 2013:17

Tablo 2'ye baktığımızda 2004-2013 yılları arasında inşaat işkolundaki toplam istihdamın sayıca iki katına çıktığını görebiliriz. Aynı yıllarda işkolunun ülke istihdamı

içindeki payı ise %4.9'dan % 7.1'e yükselmiştir. Tablo 3 verileri ise inşaat işçilerinin 2000 yılında ülkedeki toplam ücretlilerin %3'ünü oluştururken, 2012'de %9'unu oluşturmaya başladığını göstermektedir. Tablo 3'te yer alan rakamlar işkolundaki istihdamın kriz karşısındaki duyarlılığını da işaret eder. Ülkede derin bir krizin yaşandığı 2000-2002 aralığında işkolunda toplam istihdam %29.7 oranında düşmüştür. Düşüş büyük ölçüde yevmiyeli, mevsimlik işçiler arasında yaşanmıştır (Koçak, 2013:17) Tablo 4'te TÜİK'in verilerini Tablo 3'teki SGK'nın verileri ile karşılaştırdığımızda aşağı yukarı bir tutarlılık ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2-3: Tarım Dışı İstihdam ve İnşaat Sektörü İlişkisi

Yıllar	Tarım Dışı İstihdam	İnşaat Sektörü/kişi	İnşaat
2005	15.553.000	1.171.000	7,53%
2006	15.241.000	1.189.000	7,80%
2007	15.588.000	1.224.000	7,85%
2008	15.959.000	1.125.000	7,00%
2009	16.324.000	1.297.000	7,94%
2010	17.082.000	1.442.000	8,44%
2011	18.079.000	1.512.000	8,36%
2012	19.080.000	1.647.000	8,63%
2013	19.755.000	1.753.000	8,87%
2014	20.632.000	1.829.000	8,86%
2015	21.445.000	1.878.000	8,75%
2016 Nisan	22.286.000	1.840.000	8,25%

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri

Tablo 2-4: İnşaat Sektörü İşteki Durumuna Göre Çalışan Sayısı

Ücretli Maaşlı veya Yevmiyeli	1574
İşveren	122
Kendi Hesabına	181
Ücretsiz Aile İşçisi	22

Kaynak: TÜİK

Tablo 2-5: 2015 yılı Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilenler

Kayıtlı	1228	64.6
Kayıtlı Değil	672	35.4

Kaynak: TÜİK

Tablo 2-6: 15-64 Yaş Arası İnşaat Sektöründe Çalışanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Okuma Yazma Bilmeyen	28
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	792
İlkokul	311
Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	200
Genel Lise	150
Lise Dengi Mesleki Okul	160
Yüksek Öğretim	180

Kaynak: TÜİK

2.5.1. İnşaat Sektöründe Taşeronlaşma ve İş Cinayetleri

İş kazası teriminin bu sektörde yaşanan ölümleri ve ardındaki sosyo-ekonomik yapının üzerini örtmesinin temel nedeni kazanın önlenemez bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu çalışma biçimindeki yaralanmalar, hastalanmalar veya ölümler işin doğal süreçlerinin bir sonucu olarak değil ya da çokça ifade edilen “kader, fitrat” gibi tesadüfi nedenlerin sonucu olarak gelişmemektedir. Kapitalist üretimin ilişkilerinin bir sonucu olarak şekillenen, baskıcı bir emek rejiminin taşeron iş disiplinin işçiler üzerindeki ilk etkisi ölüm ve yaralanmadır.

Taşeron çalışmanın hukuki boyutuna girmeden önceki bölümlerde tartışılan başlıklarla ilgili olarak, Türkiye’de inşaat sektöründe taşeronluk ve iş cinayetleri ilişkisinde elimizdeki verilerin çeşitliliği ve tutarsızlığı başlı başına bir sorundur. Emek piyasasına dair verileri; resmi olarak SGK, TÜİK ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının elde ediyoruz. Ama bu araştırmalar kendi içinde oldukça tutarsız durumdadır. SGK istatistiklerinde 2012 yılı için iş kazası sayısı sadece 74 bin 871 iken TÜİK 2013 verilerine göre bu rakam 706 bin olarak görülüyor (SGK 2012, TÜİK 2013). İki veri arasında zamansal uyumsuzluk bulunsada aradaki devasa fark kayıt dışı iş kazalarının ne kadar yüksek olduğunu ortaya koyuyor. TÜİK verilerine göre iş kazalarının sayısı SGK verilerinin yaklaşık 9,5 katı. Aynı veriye göre her 100 kayıtlı iş kazasının yaklaşık 1’i ölümlü olarak gerçekleşiyor. Söz konusu oran TÜİK verilerine yansıtıldığında 2002 yılı için iş cinayetinde kaybettiklerimizin sayısı 7 bine ulaşıyor. Buna göre her gün 20, yaklaşık her saat bir işçi hayatını kaybediyor. 2002-2005 yıllarında ortalama kayıtlı iş cinayeti sayısı 898 iken 2006-2012 yıllarında bu sayı 3’te 1 oranında artarak bin 223’e ulaşmıştır. Her üç kayıtlı iş cinayetine bir yenisi eklenmiş durumda (DİSK-AR, 2014: 72). Türkiye’de iş kazalarını değerlendirmek için sıklıkla Sosyal Güvenlik Kurumu’nun istatistiklerinden yararlanılmaktadır. Burada paylaşmakta yarar olan iki önemli nokta söz konusudur. Birincisi; ilgili yıl için istatistiklerde verilen sayılar, o yıl meydana gelen olayları değil, o yıl içinde dosyası tamamlanmış olayları göstermektedir. İkincisi; Ülkemizde çok ciddi boyutlarda bulunan bildirim eksikliği ve yaygın kayıt-dışı çalışma nedeniyle, gerçek sayıların açıklananın çok üzerinde olduğu tahmin edilebilir (Duman, Etiler, 2013:32).

Türkiye’de iş kazası sonucu fatalitenin en fazla olduğu ilk 5 faaliyet alanı sırasıyla bina inşaatı (1000’de 86.4), bina dışı yapıların inşaatı (1000’de 60.3), özel

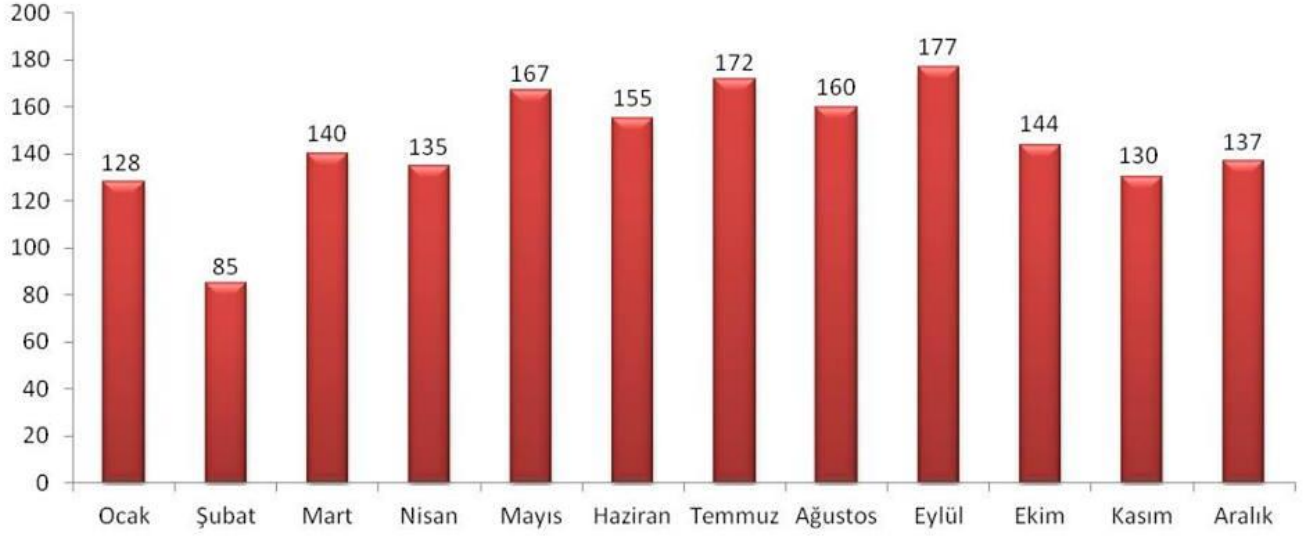
inşaat faaliyetleri (1000'de 57.8) ve 1000'de 39.4 ile taşımacılık için depolama ve destek faaliyetleridir (Etiler, 2009:23).

Türkiye'de taşeronlaşmanın yasal mevzuatının uzun bir geçmişi olmasına rağmen güncel hali 4857 sayılı iş kanunu ile düzenlenmiştir.² Bu süreçten sonra da bir dizi ek madde ile kanun esnek üretime daha uygun hale getirilmiştir. Türkiye'de taşeron çalışmayı 4857 sayılı kanun düzenlemektedir. 4857 sayılı İş Kanunu'nda başlı başına bir "alt işveren" tanımına yer verilmemekle birlikte, 2. maddede "asıl işveren-alt işveren ilişkisi" tanımlanmakta ve bu düzenlemeyle "alt işveren" kavramı da bütün unsurlarıyla ortaya konulmaktadır. Buna göre: "Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir." Maddede "asıl işveren-alt işveren" ilişkisinin unsurlarında, 1475 sayılı İş Kanunu'nda yer alan esasların genel olarak korunduğu görülmektedir. Buna göre, bir işyerinde yürütülen mal ve hizmet üretimine ilişkin "asıl işin bir bölümünde" veya "yardımcı işlerinde" iş alan diğer işverenler, işçilerini sadece bu işyerinde çalıştırdıklarında asıl işveren alt işveren ilişkisi doğmuş olacaktır (Şafak, 2004:114). Hukuki olarak böyle bir düzenleme olmakla birlikte pratikte çok daha farklı bir gerçeklik karşımıza çıkmaktadır. İşin bir kısmını değil tümünü devretme inşaat sektöründe sıkça yaşanmaktadır. Ayrıca teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler genellikle ana firmada kalırken aksine, işin emek yoğunluklu olan kısımları devredilmektedir. Dolayısıyla taşeron çalışmayı düzenleyen yasaların özellikle inşaat sektöründe gerçeklikten uzak olduğunu söyleyebiliriz.

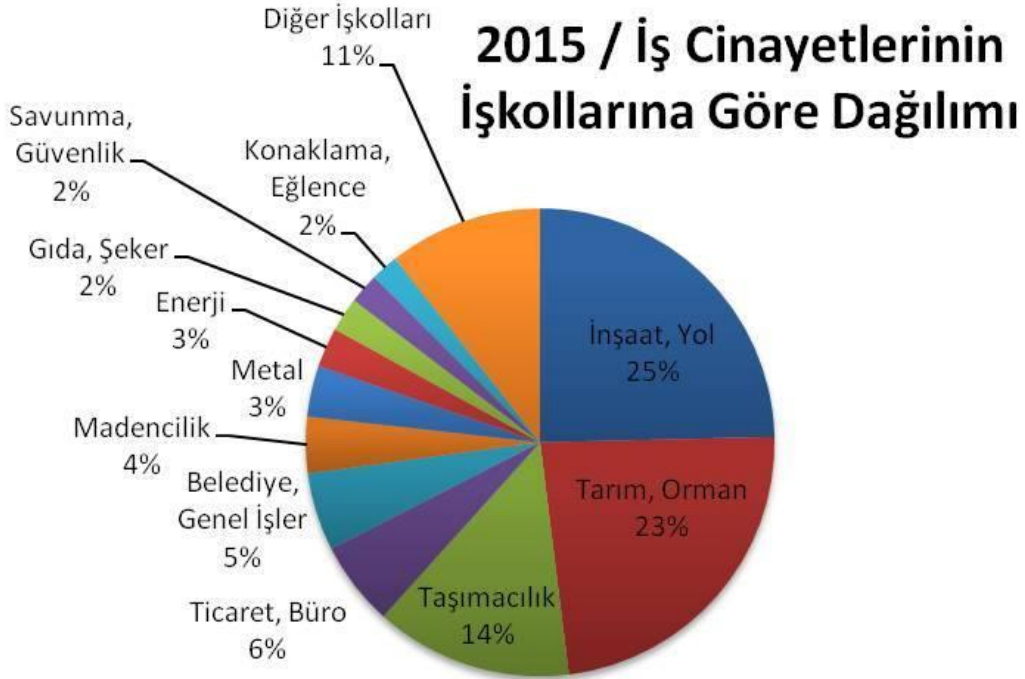
---

² Kabul Tarihi: 25.05.2003, Resmi Gazete 25134 sayı ve 10.06.2003 tarih

Şekil 2-1: 2015 Yılı Aylara Göre İş Cinayetleri Oranı

(Kaynak: İSiG Meclisi)

Şekil 2-2: 2015 Yılı İş Cinayetlerinin İstihdam Biçimlerine Göre Dağılımı

2.5.2. İnşaat Sektöründe Kayıt dışılık

İnşaat sanayi özel sektörde taşeronlaşmanın en yoğun yaşandığı sektördür. Hatta sektörün neredeyse tamamı taşeron ilişkiler üzerinden işlemektedir. İnşaat sektöründe, üretimin doğası mevsim koşullarına bağlı bir niteliğe sahiptir ve üretim, ağırlıklı olarak proje temelinde yapılmaktadır. Sektörün bu yapısı taşeronlaşmaya yol açan en temel etkidir. Proje temelinde ve mevsim koşullarına bağlı üretim inşaat sektöründe işgücü talebinin dalgalı bir seyir izlemesine yol açmaktadır. İşgücü talebi -projenin tamamlanması ya da mevsim koşulları nedeniyle işlerin durmasına bağlı olarak azalmakta, tersi durumda ise artmaktadır. Sektörde faaliyette bulunan büyük firmalar, söz konusu bu dalgalanmadan etkilenmemek ve maliyetleri en aza indirebilmek için işi taşeronlara devretmektedir. İş devralan taşeron da başka bir taşerona devredebilmekte ve bazı durumlarda yapılacak iş çok fazla sayıda taşeron firma arasında paylaştırılmaktadır. İş devreden firmalar bu yolla, vergi ve diğer sosyal yükümlülüklerden kurtulma, sayısal esneklik olarak tanımlanan işgücü esnekliğini sağlama, talep dalgalanmalarına hızlı yanıt verebilme vb. sayısız çıkar elde etmektedir. Taşeron firmalar, yapılacak işi, genellikle, düşük bir maliyete ve en önemlisi, belirli bir süre içinde bitirmek gibi, birtakım taahhütler karşılığında devralmaktadır (Akpınar, 2009:106). Tablo 6'da gösterildiği üzere, TÜİK'in 2015 verisine göre sektörde 1 milyon 900 bin kişi çalışmakta ve bunun 672 bini kayıt dışı durumdadır.

2.6. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet İlişkisi Çerçevesinde Güvencesizlik Sorunu

Kapitalizmin 1970'lerden itibaren içine girdiği ve önceki bölümlerde de bahsedilen neoliberal dönüşüm süreci, sosyal politika alanında önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Küreselleşme olarak da tanımlanan bu süreç, sermayenin ve işgücünün küreselleşmesi ile başladığı için ilk ve doğrudan etkisini çalışan nüfus üzerinde göstermiştir. Bu dönemde yaygınlaşan güvencesiz çalışma biçimlerinin temelini oluşturan esnek üretim de, küreselleşmenin esas gerekçesi olarak sunulan “dünya piyasalarında artan rekabet ve buna uyma zorunluluğunun” bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasanın küreselleşmesi, bir taraftan üretim ilişkilerini dönüştürürken diğer taraftan da eskinin kurumsal yapısının dönüşüme uğratmıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında Beveridge Raporu ile devletin özellikle ekonomik eşitsizlikler karşısında seyirci kalamayacağı felsefesi üzerinden kabul gören refah devleti uygulamaları, küreselleşme ile birlikte ortadan kalkmaya başlamıştır. Piyasanın

küreselleşmesinin bir başka etkisi de, neoliberalizmin egemenliğinde gerçekleşen bu sürecin devlet anlayışı ve yapılarını ciddi biçimde değişime uğratmasıdır. Neoliberalizmin temel felsefesi, bir yandan sermayenin desteklenmesi, buna karşın emeğin baskılanması, öte yandan devletin koruyucu kollayıcı politikalarından vazgeçilmesi biçiminde olduğundan devlet yapısı içinde kamu harcamalarının azaltılmasından kamu hizmetlerinin piyasalaşmasına kadar uzanan değişikliklerin ortaya çıktığını görüyoruz. Sonuç olarak küreselleşme, hem sosyal devleti veya devletin sosyal boyutlarını aşındıran bir etkide bulunmakta hem de devletin dışarıdan gelen olumsuz etkilere karşı içeride uygulayacağı politika ve önlemler konusundaki manevra alanına daraltmaktadır (Koray, 2007:20).

Küreselleşmeden İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sosyo ekonomik koşullara döndüğümüzde, sosyal refah devletinin, sistemin içinde bulunduğu krize bir çözüm bulma arayışı olarak açığa çıktığını görürüz. Bunun gerisinde, Büyük Kriz'in ve onu izleyen İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı insani acılar ve toplumsal yıkım bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı bitir bitmez, perişan durumdaki ekonomilerin son derece kıt kaynakları buna elverir mi elvermez mi diye düşünülmeden, tam tersine özellikle bu perişanlık içinde toplumsal bütünlüğü sağlamak üzere, sosyal politika önlemleri devreye girmişti. Sağlık sektöründeki düzenlemeler ve savaşın ertesinde yürürlüğe giren aile yardımları, yoksulluğa rağmen değil, yoksulluk ortamında sosyal dayanışma daha da büyük bir önem kazandığı için gerekli görülmüşlerdi (Buğra, 2013:65). Buradan çıkartacağımız sonuç, sosyal politikanın sosyo-ekonomik yapının açığa çıkardığı ihtiyaçların doğrudan bir yansıması olarak şekillendiğidir. 1929 ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kriz içine giren toplumsal yapıyı bir dengeye oturtma arayışı ve artan eşitsizlikleri sosyalizm 'tehlikesi'nin de etkisiyle törpüleme çabası olarak şekillenen sosyal politika, neoliberalizm ve küreselleşme süreci olarak adlandırılan döneme kadar varlığını devam ettirebilmiştir.

Sosyal devlet dönemi, bugünkü anlamıyla sosyal hizmetlerin de gelişmeye başladığı dönemdi aslında. Sanıldığı gibi aksine bu dönemin sosyal politikalarının merkezinde sadece yoksullukla mücadele değil, vatandaşlık hakları üzerinden sadece refahı arttırmaya değil sivil ve siyasal haklar üzerinden kamusal alana katılımı arttırmak üzerinden şekillenmiştir. T. H. Marshall'ın ortaya attığı vatandaşlık statüsü kavramı,

sosyal hizmetlerin genişlemesi ve herkes için ulaşılabilir olmasıyla ilgiliydi. Bu konuda Marshall şöyle yazıyordu:

Sosyal hizmetlerin genişlemesi, özellikle bir gelir eşitleme aracı değildir. Böyle olabilir de olmayabilir de... Burada önemli olan medeni hayatın somut dayanaklarının genel olarak genişlemesi, riskin ve güvensizliğin genel olarak hafifletilmesi, her seviyede -sağlık ise hasta, çalışan ile işsiz, yaşlı ile genç, bekâr ile aile babası arasındaki- eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Burada, sınıflar arasında değil, tek bir sınıfmış gibi muamele edilen nüfus içindeki bireyler arasında bir eşitleme söz konusudur. Statü eşitliği gelir eşitliğinden daha önemlidir (Marshall, 2006: 31, Kaynak: Buğra, 2013:66)

İçinde bulunduğumuz neoliberal ekonomi politikalarının ve düşünsel kaynaklarının hâkim olduğu günümüz toplumunda bilimsel ve mesleki yaklaşımlar da içinde bulunduğu atmosferden etkilenmekte, hâkim ideolojinin hegemonyası birçok alana sirayet etmektedir. Örneğin 1960'larla birlikte toplumun genel refahı ekseninde tartışılan sosyal hizmet uygulamaları günümüzde daha çok birey ekseninde ele alınmaktadır. En ileri düzeyde ise “çevresi içerisinde birey yaklaşımı” toplumun sosyal, siyasi, iktisadi koşullarını değil akrabalık, cemaat veya işyeri gibi mezo ölçekli yapıları tartışmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın güvencesizlik meselesine uygun müdahale araçları geliştiremeyeceği açıktır.

Sosyal politikanın önemli araçlarından olan sosyal hizmet yaklaşımına göre; birey, sosyoekonomik koşulların bir ürünü olarak kabul edilmekte ve olumsuz sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesi açısından devletin önemli bir rolü olduğunun vurgulanması gerekmektedir (Yolcuoğlu, 2012:148). Kaynakların eşit dağıtıldığı ve bütün üyeleri bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan güvende olan (Bell, 1997:3) sosyal adalet ilkesi etrafında örgütlenmiş bir toplumun yaratılması gerektiği iddiasına dayanan sosyal politikanın uygulama araçlarından biri de sosyal hizmetlerdir. Hem iç içe gelişen hem de kapsam ve çalışma konusu itibariyle birbirlerinden ayrışan yönleri olan bu iki alan, araştırma konumuz olan taşeron çalışma örneğinde güvencesizlik ve bunun yol açtığı sonuçlar itibariyle bir arada ele alınması gereken disiplinlerdir. Özellikle akademik araştırma alanında daha geçerli olan bu durum için Koray (2013:28-29) son dönemde üniversitelerde sosyal hizmet bölümlerinin ve lisansüstü programlarının

açıldığını ancak bunların ne ölçüde sosyal devlet ve sosyal politika çerçevesinde yapıldığı konusunda kuşku olduğunu söylemektedir. Koray'a göre bu ülkede, sosyal politikaya verilen anlamı göz ardı etmez ve uygulamalara bakarsak, daha çok ideolojisi, siyaseti, ekonomisi bir yana bırakılan ve uygulama pratikleri içinde ele alınan bir sosyal hizmet anlayışı ve öğretisiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Aynı bağlamda, Koray, sosyal politika ve sosyal hizmet ilişkisi açısından şöyle devam etmektedir:

Özetle; sosyal hizmet uygulamalarını eleştirel bir bakışla ele alacak ve gelişmesine hizmet edecek sosyal politika çalışmalarına ihtiyaç büyük. Burada, yine “sosyal politika ile ilgili nasıl bir yaklaşım” tartışması karşımıza çıkıyor. Yani sosyal hizmetlere bakarken, mağdurlara veya yoksullara dönük sosyal hizmetler, ya da “yoksulluğu veya mağduriyeti yönetmekle sınırlı bir sosyal politika anlayışı mı, yoksa sosyo-ekonomik haklar temelli ve sosyal eşitlik amaçlı bir anlayış mı benimsenecek? Bu konudaki cevaplarımızın, çalışmalarımızla ortaya çıkacağı da açık.

İnşaat sektöründe çalışan taşeron işçiler açısından güvencesizlik sorunun kapitalist üretim ilişkileri bağlamında incelendiği bu çalışma sorunun, yapısal bir karaktere sahip olduğunu iddia etmekte ve dolayısıyla çözümün çerçevesinin geçici, tedrici ve mikro önlemlerle çizilemeyeceğini söylemeye çalışmaktadır. Güvencesizliğin ve bunun yarattığı sosyal problemlerin esnek üretim biçiminin bir sonucu olduğu, esnek üretimin de kapitalizmin neoliberal yeniden yapılanma döneminin bir parçası olarak değerlendirildiği bu çalışmada sosyal adalet ve refah ilkesine dayanan bir sosyal hizmet yaklaşımı ancak makro bir perspektifle, odağına toplumu alan, sosyal yapıyı ve içerdiği çelişkileri değiştirmeyi hedefleyen yeni bir yaklaşım etrafında örülmelidir. Bu çerçevede sosyal hizmet literatürü açısından en uygun yaklaşım radikal sosyal hizmet yaklaşımı olmaktadır.

2.6.1. Radikal Sosyal Hizmet ve Güvencesizlik

Radikal sosyal hizmet, toplumsal eşitsizliğin ancak var olan toplumsal kurum ve ilişki biçimlerinin yapısal dönüşümü üzerinden çözülebileceği fikrinden kaynağını alan,

sosyalist düşüncelerden etkilenen bir yaklaşımdır. Dolayısıyla mesleki olarak bu yaklaşım, bireyle çalışmayı reddetmeden sosyal hareketleri temel aktör olarak gören ekonomik ve politik yapıların değişmesi gerektiğini savunan bir yapıya sahiptir. Payne'nin (1997:214, Kaynak: Şahin: 84) radikal sosyal hizmet için aşağıda yaptığı kategorizasyon açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır:

1. Problemler bireysel olmaktan ziyade sosyal ve yapısal olarak tanımlanır. Bu, açıkça, kapitalist toplumlarda bireysel ilişkilerin sosyal ilişkilerin ürünü olarak ele alınması anlamına gelir.
2. Toplumdaki belli bir gruba ilişkin eşitsizlik ve adaletsizlik onların çalışan sınıf pozisyonlarından kaynaklanır. Eşitsizlik ve adaletsizliğin giderilmesi sosyal aksiyonun temel hedefidir.
3. Eşitsizlik yapılarından ziyade eşitlik yapıları yolu ile toplumdaki örgütlenmelere yönelik işbirlikçi ve paylaşımcı yaklaşımlar önemli amaç ve motive edici faktör olarak değerlendirilir.
4. Sosyalist düşüncede değişimin odağı, politik aksiyon ve geniş sosyal değişimdir. Eşitsizlik ve adaletsizlik toplumsal yapının bir ürünü olduğundan problemlerin nihai çözümü kapitalist toplumda gerçekleştirilemez. Sadece önemli sosyal değişimler kapitalizmden kaynaklanan problemleri çözebilir. Bu ise, en azından sosyal ve politik düşünce bazında devrimi öngörür.
5. Praxis düşüncesinin anlamı, uygulamanın teoriyi yansıtması ve değiştirmesi için teoriyi uygulamaya aktarmaktır. Bizler eyleme geçtikçe, eylemliliğimizde var olan fikirler anlamını bulurlar. Bu nedenle eylemler bizim yaptığımız şeyler ile ifade edilir ve uygulamada düşünceler deneyimlendikçe kendimize ilişkin düşüncelerimizi değiştirir. Teori bir parça günlük uygulamanın dışındaki düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Yoksa o uygulamanın basit bir yansıması olurdu. Fakat teori, tamamen var olan uygulamanın dışında olamaz. Bu noktalar, sosyal hizmetteki radikal uygulamanın sosyalist teoriden kaynaklanan temelleridir.

Bizim bu araştırma örneğimizde her an işsizlik sorunu ile karşılaşan, riskli çalışma koşullarında iş güvenliği tedbirleri alınmadan hayatını kaybetme veya sakat kalma riskine rağmen çalışmak zorunda kalan, sosyal koruma mekanizmalarından

yararlanamayan inşaat işçileri örneğinde nasıl bir sosyal hizmet uygulaması olmalıdır sorusunun cevabı tam da sorunu, yani despotik emek rejimi altında çalışma biçimini kaynağındaki sorunlar ile ele alabilen radikal sosyal hizmette olmalıdır şeklinde cevaplayabiliriz. Radikal yaklaşım mesleki amaçları gerçekleştirmek için iki yönetime sahiptir. Bunlardan birisi sosyal aksiyondur. Sosyal uzmanlar, çalışan sınıfın kurumlarıyla -özellikle sendikalarla- ortak hareket ederler, politik ve toplumsal hareketlere katılırlar. Radikal sosyal hizmet yaklaşımının ikinci yöntemi bireyle çalışmadır. Radikal yaklaşımı benimseyen uzmanlar, sınıf analizine dayanan anlayışlarını bireyle çalışma sürecine de yansıtmaktadırlar. Radikal uygulayıcılar, bireyle çalışma sürecinde müracaatçının sorunlarını bireyselleştirmezler ve sosyal sorunlar için müracaatçıları değil sistemi sorumlu tutarlar. Müracaatçıların; sorunlarının ekonomik ve politik sistemlerden kaynaklandığı konusunda bilinç kazanmalarına yardım ederler (Acar, 1999: 95). Sonuç olarak, müracaatçıyı nesneleştiren bir yaklaşımla değil, büyük bir sorunun hem parçası hem çözüm ortağı olarak hareket eden bir sosyal çalışmacı profili, güvencesiz çalışma biçimlerinin yol açtığı sorunları hafifletme imkânına sahip olacaktır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yaklaşımı:

Her türlü yöntembilimsel tartışma, o yöntemin epistemolojik öncüllerini içerir. Yöntembilim en kaba hatları ile 'bilgiye ulaşmak için araştırmanın nasıl yapılması ve nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin teori ve çözümlenmeler'i içeriyorsa, bunlar 'ulaşılacak istenen bilginin doğası nedir' sorusundan ayrı düşünülemez. Başka bir deyişle hangi taraftan baktığımız, topladığımız bilgileri ve bu bilgileri düzenleyişinizi tanımlar (Yücesan-Özdemir, 2001:334). Sosyal bilimlerde yöntembilimsel olarak birbirinden farklı epistemolojilere sahip temel farklı yaklaşımların varlığından bahsedilebilir. Pozitivist, yorumsamacı, feminist, postmodern ve eleştirel yöntembilim olarak özetleyebileceğimiz bu yaklaşımların her biri kendine has yöntembilimsel ilkeleri benimsemektedir.

Taşeron çalışma örneğinde güvencesizlik gibi ekonomik ve politik özellikleri ile öne çıkan, belli bir sosyal olguyu açıklama niyetiyle yapılan ve emek çalışmaları literatürü içerisinde kendini konumlandıran bu araştırma eleştirel gerçekçi bir sosyal bilim anlayışına dayanmaktadır. Bilimsel gerçekçilik ya da Roy Bhaskar'ın adlandırması ile 'eleştirel gerçekçilik', sosyal ve doğal gerçekliğin gerçek kendiliklerden oluştuğunu kabul eder. Sosyal gerçeklik, “içinde her bir sosyal olayın (episode), sosyal aktörlerin meydana getirdiği bilişsel kaynakların ürünü olduğu; sosyal düzenlemelerin maddi ancak gözlenemeyen ilişki yapılarının ürünü olduğu” (Blaikie, 1993:98) toplumsal biçimde kurulmuş bir dünyadır. Sosyal gerçekliğin bu biçimde tanımlanışı ilk elden bilimsel gerçekliğin ya da eleştirel gerçekliğin epistemolojisinin ve ontolojisinin pozitivist bir bilgi kuramından ya da ontolojisinden farkını ortaya koyar. Keza pozitivistin varlıksal yapıyı kurgulayışı, birbirinden tamamen ayrı ve yalıtılmış, atomistik ve gözlemlenebilir olayların değerlendirilmesine yöneliktir. Buna karşılık ise bilimsel gerçekçilik bu yapıyı birbirine etki eden ve gözlenemeyen yapısal ilişkilerden oluşmuş bir bütünlük olarak görür (Vedat Elgür, 2008:109-110). Böylesi bir perspektiften hareket eden araştırma özgülünde anlaşılmaya çalışılan şeyin tek başına taşeron inşaat işçilerinin güvencesiz çalışma koşulları ve onların bunu nasıl algıladığı değil aynı zamanda bu durumu açığa çıkaran iktisadi, sosyal ve politik süreçlerdir.

Eleştirel gerçekçilik, algımız ve gözlemimiz dışında bir gerçeklik olduğunu kabul eder. Gerçeklik ilişkilerin nesnel maddi yapısından oluşur. Bu yapı doğrudan gözlemlenir değildir. Gözlemediğimiz şeyler aslında altta yatan maddi ilişkiler yapısı ile açıklanmalıdır. Toplumsal gerçeklik birbiriyle örtüşen üç düzey ya da alanla tanımlanır: Görgül, fiili ve gerçek alanlar. Görgül düzey, deneyimler ve gözlemlenebilir olgulara karşılık gelir. Fiili düzey, gözlemlenemeyen olayları kapsar. Gerçek düzey ise, diğer iki düzeyi kapsayan olayları ortaya çıkarma güç ve yetisine sahip yapılar, süreçler, mekanizmalara denk düşer (Deniz Ozan, 2001:11). Çalışma, bu üç düzeyi de kapsayan bir perspektif etrafında geliştirilmeye çalışıldı. Saha araştırması, işçilerin çalışma ve yaşam deneyimindeki anlatımlar etrafında görgül düzeyi oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin esnek bir üretim rejimi olarak taşeron çalışmayı açığa çıkaran tarihsel eğiliminin tartışıldığı kuramsal bölüm gerçek düzeye denk gelirken, bu ikisi üzerinden mevcut olguların kavramsallaştırıldığı tartışma bölümü ise çalışmanın gerçek düzeyini oluşturmaktadır. Dolayısıyla emeğin belli bir tarihsel pozisyondaki konumunu ve bunun arkasındaki yapısal süreç ve mekanizmaları tartışmayı amaçlayan bu çalışma, araştırmanın bu üç düzeyi arasındaki ilişkiler etrafında bir bütün oluşturmaktadır.

Sosyal araştırma, “görünür olmayı bilinir kılmak” gibi bir metodolojik yönelim içinde olmak durumundadır; özellikle sesi duyulmayanları, sözü bastırılanları, konu alan bir çalışma söz konusuysa, görüngüyle yetinmek araştırmacıyı egemenlerin sorunsallarına hapseder. Bu noktadan sonra eleştirel bilgi üretme pratiğinin metodolojik dayanakları kaybolur. Öte yandan, bu eğilimin aynı düzlemdeki karşıtına da dikkat etmek gerekir. Tekil olayları abartmak suretiyle genel eğilimlere yönelik sonuçlar çıkartmak ya da ezilenlere güzellmeler düzmek de sakınılması gereken bir başka yanlış eğilimdir (Özügürlü, 2008:138). Dolayısıyla çalışma kapsamında tartışma konusu yapılan başlıkların her biri bir bütünün parçaları olarak birbirleri ile ilişki halindedir. Bu ilişki biçiminin kesiştiği nokta ise kapitalist üretim ilişkileridir. Saha araştırmasında karşımıza çıkan tarımda mülksüzleşme sonucu göç süreci, düşük ücretler, sosyal hak kayıpları, iş cinayetleri gibi birbirinden bağımsız görünen her bir tekil olgu, Türkiye'deki iktisadi süreçlerin ve ötesi uluslararası kapitalist ilişkilerin bir sonucu olarak açığa çıkmaktadır. Sonuç olarak, araştırmanın yaklaşımı eleştirel bir bakış açısıyla elde edilen bulguların tüm boyutlarını tarihsel bir sürecin sonucunda belli bir

mekânda birbirleri ile ilişkili olarak geliştiği ve bunun emek süreci kuramı içerisinde anlamlandırılabilceği şeklindedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Tezin saha araştırması güvencesizlikle ilgili istatistiki bilgilerin değil kişisel deneyimlerin elde edilmesi amacı etrafında yapılandırıldığı için buna en uygun yöntem olarak nitel araştırma tasarımı seçilmiştir. Dolayısıyla çalışma, görüşmecilerin öznel deneyimlerini ve çalışma koşullarına ilişkin algılarını tartışmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan görüşmecilerin anlatımları üzerinden elde edilen nesnel verilerle taşeron çalışma biçiminin güvencesizlikle olan ilişkisini açıklamak hedeflenmektedir. Bu amaçlar etrafında şekillenen nitel bir araştırmaya dayanan saha çalışması için derinlemesine mülakat tekniği seçilmiştir.

Araştırmada hem uygulanan yöntem hem de kullanılan teknik, araştırma evrenini tam anlamıyla temsil etme iddiasını taşımamaktadır. Ancak bu durum yaptığımız araştırma üzerinden genellemeler yapılamayacağı anlamına gelmemektedir. Nitel araştırmada yapılabilecek genellemelerin özellikleri şu şekilde açıklanmaktadır:

Nitel araştırma, genelleyci nicel araştırma mantığından hangi bakımlardan ayrılmaktadır?

İlk bakışta genelleme türü bakımından ayrım açıktır: Genelleme, nitel araştırmada kavramsal, nicelde ise istatistikselemdir. Bu görüldüğü kadar temel bir ayrım mıdır? Nitel genellemenin ikinci özelliği, araştırma ortamına özgü (bağlamıyla bağlı) olmasıyla ilgilidir. Bu özellik, ulaşılan genellemenin tanımı gereği büyük boy kuram/anlatı (grand theory/meta narrative) olamayacağının garantisi midir? Meta anlatılara asla bulaşmayan nicel genellemeler yok mudur? Üçüncü olarak, nitel genellemenin yapılabilmesi için incelemeye konu olan anlamın/mananın sabitlenmesi gerekmez mi? Bu sorulara ne yanıt verirsek verelim, şurası açıktır ki, nitel araştırmada genelleme, tekrarlanabilirlik gibi ne bir arayışa, ne de niteliğe sahip olduğu için test edilebilir değildir; dolayısıyla da burada genelleme bir kuramsal inşa olarak görülmelidir (Özuğurlu'dan akt. Savul, 2008:132).

3.3. Veri Toplama Tekniği

3.3.1. Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Çalışmanın saha araştırması kısmı, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle 18 işçi ile yüzyüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, 2016 yılının Eylül ve Kasım ayları arasında İstanbul ili çapında yapılmış, özel olarak belli bir bölge tercihi yapılmamıştır. Yapılan mülakatların işçilerin çalışma hayatlarında güvencesizliği deneyimlemeleriyle ilgili olması, araştırmanın mevcut durumda çalıştıkları inşaat ve şantiyelerle sınırlı kalmamayı beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, İstanbul ilinin diğer birçok alanda olduğu gibi inşaat sanayinin de en fazla yoğunlaştığı alanların başında gelmesi ve taşeron işçilerinin mekânsal hareket sıklığı özel olarak belli ilçeler üzerinde çalışmayı anlamsız kılmıştır. Bu kriteri gözetmeden kartopu örnekleme yoluyla gerçekleştirilen mülakatlar İstanbul'un dört ayrı ilçesine yayılmıştır. Mülakatların yapıldığı dönem içerisinde işçilerden 3'ü Eyüp-Alibeyköy'de, 6'sı Kâğıthane'de, 1'i Sarıgazi'de ve 8'i de Kadıköy'de çalışmaktaydı.

3.3.2. Araştırma Örnekleme

Çalışmanın saha araştırması kısmı, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle 18 işçi ile yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. İşçilerin yaş ortalaması 32,7'dir (en az: 17, en çok:53'tür). Çalışmaya katılanların hepsi erkekti.

Çalışmada örnekleme seçiminde kartopu veri toplama tekniği ve derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin seçiminde kartopu veri toplama tekniğinin kullanılmasının ardında yatan temel neden görüşmelerin gerçekleştirilmesi için referans yönteminin gerekli olmasıdır. Kartopu örnekleme tekniği, araştırma özneseine ulaşmada kullanılan bir tekniktir ve bir görüşmeci, araştırmacıya, başka bir görüşmeci adı verir ve bu da bir üçüncü kişinin adını verir, vb. Bu strateji, kriminal ve izole edilmiş nüfus örneklemesiyle ilgili problemlerin üstesinden gelmek için bir cevap olarak görülebilir. Kartopu örnekleme, araştırmacılara sürekli genişleyen bir potansiyel temas grubunu sunmak için belirlenen katılımcıların sosyal ağlarından yararlanma imkânı tanıyan daha geniş bir bağlantı-izleme metodolojileri dizisi içine yerleştirilebilir. Dolayısıyla bu tekniğin kullanılmasının iki temel amacı olmaktadır. Öncelikle, bu yöntem örnekleme ulaşmada kullanılan enformel bir

yöntemdir ve yaygın olarak doğrulayıcı, nitel ve betimsel araştırmalarda kolaylık sağlar. İkinci olarak, kartopu örnekleme metodu, hane halkı araştırmaları gibi sayı ve sıralamanın belirlenmesinin güç olduğu araştırmalarda örnekleme ile ilgili çıkarımlar yapabilmek için formel bir yöntem olarak da kullanılabilir (Attkinson ve Flint, 2001). Kartopu tekniği kullanılmış olmasına ve çalışmanın bir temsiliyet iddiası taşımasına rağmen, görüşmecilerden daha önce belirlenen dört temel kritere göre yönlendirme yapmaları istenmiştir. Birincisi, görüşülecek işçilerin inşaatın farklı aşamalarında çalışan işçilerden olmasına özen gösterilmiştir. İnşaat faaliyetindeki emek gücünün kullanımı esas olarak aynı özellikler sergilese de işin her bir sürecinin kendine özgü yanları olduğu da hesaba katılmaya çalışılmıştır. İkincisi, işçilerin çalıştıkları şantiyenin kapasitesinin büyüklüğünün emek rejimine doğrudan etkisi olacağı varsayıldığından işçiler arasında sayısal olarak bu denge kurulmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak, sektörde 'gurbetçi'³ ve yerleşik olarak çalışan işçiler arasında bir ayrıma gidilmiş iki gruba da ulaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak görüşülen işçilerin yaş aralıklarının çeşitliğine de dikkat edilmiştir. Ayrıca mülakatlarda yabancı göçmen işçilere de ulaşılmaya çalışılmış ancak bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Bunda, sektörde çalışan işçiler arasında kurulan enformel bağların hemşerilik etrafında örgütlenmiş olmasından dolayı göçmen işçiye ulaşabilmek için gerekli referans ilişkisi bulunamadı.

İşçilerle görüşmelerin çoğu kendi çalıştıkları işyerlerindeki şantiyede gerçekteşirken, bazıları ile görüşmelere mesai dışında iş yerine yakın bir kahvehanede gerçekteştirilmiştir.

3.4. Soru Formunun Hazırlanışı

Saha çalışmasına başlanmadan önce soru formunu oluşturabilmek amacıyla iki ayrı pilot görüşmesi gerçekteştirildi. Her ne kadar bu pilot görüşmeleri ardından soru formu belli bir bütünlük kazanmış olsa da görüşmelerin yarı-yapılandırılmış mülakata dayanması, her bir görüşmecinin kendi özgün durumuna dönük sorular eklemeyi beraberinde getirmiştir. Kişisel algıları ve öznel deneyimleri anlama çabası görüşmecinin anlatımına bağlı olarak soru formu dışındaki alanlara ayrıntılandırmayı zorunlu kılmıştır. Az da olsa bazı görüşmeciler ise çalışma boyunca vurgulanan güvencesizliğin görünümünden biri olarak kolayca işten çıkarılma kaygısıyla kısa ve geçiştirmeci cevaplar vermeyi tercih ettiler. Bir iki işçide açığa çıkan bu durum soru

formuyla amaçlanan konulara tam anlamıyla değinilememesine yol açtı. Ek-2'de görülen soru formuyla bir kaç temel bölüme ayrılabilir. Öncelikle işçinin kişisel yaşam öyküsü oluşturulmaya çalışıldı. Bunun için yaş, memleket, eğitim durumu, aile bilgileri gibi demografik verileri elde etmeyi amaçlayan sorular soruldu. Ardından her işçinin hangi koşullarda ve nasıl bu işe girdiği öğrenilmeye çalışıldı. İşle ilgili soruların ilk bölümünü, başlangıcından mevcut ana kadar nerelerde ve hangi pozisyonlarda çalışıldığı gibi teknik bilgiler oluşturdu. Çalışmanın ana soruları ise tüm bu süreç boyunca yaşanan hak kayıpları, iş kazaları, ücret düşüklüğü ya da maaş alamama ve işsizlik durumlarıyla nasıl baş edildiği gibi güvencesizliğin temel görünümüleri ile ilgili kısım oldu. Yeniden üretim alanını daha iyi anlamak için iş dışı hayat ile ilgili sorular da soruldu. Soru formunda son olarak da, işçilerin gelecek beklentileri üzerinden mevcut koşullarıyla kurdukları ilişkiyi tartışmayı amaçlayan sorular yer aldı.

3.5. Görüşmelerin Gerçekleştirilmesi

İnşaat sektöründe işçiler, taşeronlar, müteahhitler gibi çeşitli aktörlerin kesişim noktası kalfalar olmaktadır. Gerek soru formlarının oturması, gerekse de alan hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılması için pilot görüşmeler işin pratikteki yürütücüsü durumunda olan kalfalarla gerçekleştirildi. Kalfaların verdiği bilgiler doğrultusunda, mesleğin teknik ayrıntılarına ve taşeronluk ilişkilerine dair sorular şekillendirilmiştir. Saha çalışmasında gerçekleştirilecek görüşmeler için referans ilişkilerin olması, iş ve kişisel hayat hakkında ayrıntılı sorulara verilebilecek cevaplar için güven ilişkisinin kurulması açısından zorunluydu. Dolayısıyla ilk görüşme, saha hakkında derin bilgiye sahip olan ve uygun yönlendirmeleri sağlayabilecek kaynaklarla gerçekleştirilmeliydi. Bu yüzden, İstanbul'un farklı bir çok yerindeki şantiyede çalışan işçilerin bir araya geldiği İnşaat İşçileri Sendikası ile irtibat kurularak saha çalışmasının ilk ilişkileri sağlandı. Ondan sonraki görüşmeler işçilerin yönlendirmeleri üzerinden gerçekleştirildi.

Mülakatlarda görüşmecinin kimliğinin gizli tutulacağına ve bulguların akademik amaçlar dışında kullanılmayacağına dair güvence verildikten sonra, izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edilerek yazılı hale getirilmiştir. Yazılı hale getirilen transkriptler araştırmanın sorunsalı ve cevaplamayı amaçladığı sorular çerçevesinde kategorize edilmiştir. Bu kategorizasyonun odak noktası, işçilerin kendi deneyimleri üzerinden güvencesizliği yaşantılama biçimleri olmuştur. Bu çerçevede, transkriptler üzerinden kodlamalar yapılarak bulgular

sıralanmış ardından kurumsal kısımda açıklanmaya çalışılan emek süreci kuramı çerçevesinde yorumlamaya ve tartışma kısmına geçilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. İSTANBUL İNŞAAT SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TAŞERON İŞÇİLERİNİN GÜVENCESİZLİK DENEYİMLERİ

4.1.1. İşçilerin Demografik Özellikleri

Bu bölümde, işçilerin demografik özelliklerini sunarak başlayacağımız tartışmamızda, saha araştırmasında elde edilen bulgular değerlendirilecek, işçilerin taşeron çalışma biçimine nasıl dâhil oldukları ve bu çalışma biçiminde nasıl bir emek süreci içerisine girdikleri sunulmaya çalışılacak ve iş ile iş dışı gündelik pratiklerinde deneyimledikleri güvencesizlik biçimleri üzerinde durulacaktır. Araştırmanın sonuçları, yapılan mülakatlarda işçilerin ifade ettikleri sözler üzerinden değerlendirilecektir.

Saha çalışmasındaki temel amaç, kuramsal bölümdeki tartışmalar ışığında, Türkiye'de inşaat sektöründe çalışan farklı özelliklere sahip taşeron işçilerin sınırlı bir örneklem üzerinden hangi tür çalışma koşullarına sahip olduğunu ve bunu nasıl deneyimlediklerini anlamaya çalışmaktır. İşçilerin çalışma şartlarını güvencesiz olarak algılayıp algılamadıkları sorunu üzerinden yapılan araştırma, doğal olarak öznel deneyimleri açığa çıkartma çalışmasıdır.

Demografik bilgilere geçmeden önce ifade edilmesi gereken durum sektörün özgün yapısından kaynaklı olarak saha araştırmasında yansımaları bulan bazı sonuçlar var. Bunlardan en başta belirtilmesi gerekeni; araştırmanın tamamen erkek işçilerle yapılmış olmasıdır. Sektörde çalışan işçilerin tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Sektöre çalışan kadınların büyük inşaat şirketlerinde mühendis ya da ofis çalışanı olarak istihdam edildiği göz önünde bulundurulduğunda, kadın çalışanların bu araştırmanın kapsamına girmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmaya cinsiyet kotası koymak anlamsızlaşmıştır. Bir diğer durum ise görüşülen işçilerin benzer sosyo-ekonomik çevrelerden geliyor olmasıdır. Bunun en baştaki nedeni diğer sektörlerden farklı olarak inşaat sanayinde ekip çalışmasının çok daha ön plana çıkartması ve bu ekiplerin kendi içinde homojen özelliklere sahip olmasıdır. Üstelik kartopu örneklem yoluyla araştırmanın yürütülmüş olması benzer sosyo-ekonomik çevrelerden gelen işçilere ulaşılmış olmasına neden olmuştur.

4.1.2. İşçilerin Genel Bilgileri

4.1.2.1. Yaş

İnşaat sektöründe çalışmanın en önemli yanlarından birisi hangi konuda uzmanlık sergilendiğidir. İşçinin iş ilişkisi içindeki konumu diğer birçok sektörde olduğu gibi sahip olduğu bilgi ve tecrübesine göre değişiklik göstermektedir. Bilgi ve tecrübenin ise çalışılan süre ve yaşla doğrudan ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla gerçekleştirilen görüşmelerde güvencesizliğin hangi koşullar altında deneyimlendiği sorusu bizi işçilerin hangi yaş aralıklarında bulunduğunu bilmememizi zorunlu kılıyor. Görüşme yapılan işçilerin yaş aralığının 20- 35 yaş arasında yoğunlaştığı söyleyebiliriz. Yasal sınırlar sebebiyle çalışma yaş aralığının 15-64 arasına olduğu düşünüldüğünde inşaat işçilerinde görülen bu yoğunlaşma çalışmanın şartlarının zorluğu ile ilgili bize bir fikir vermektedir. 4857 sayılı iş kanununca inşaat sektörü gibi risk içeren alanlarda belirlenen çalışma yaşının alt sınırı 18'dir. Yani inşaatlarda 18 yaşın altındakilerin çalıştırılması kanunen yasaklanmıştır. Görüşmek için gidilen şantiyelerden birinde 16 yaşında bir işçiyle karşılaşmış, sohbet edilmiş ancak kaçak ve sigortasız olarak çalıştırılan bu genç işçi, çalışma durumunun tehlikeye girme ihtimali olduğunu düşünerek tedirgin olmuş ve görüşme yapmayı reddetmiştir. Ayrıca yapılan görüşmelerden birinde diğer bir genç işçi yaşını 18 olarak ifade etmiş ancak görüşme bittikten sonra aslında 18'ine girmediğini söylemiştir. Buna göre görüşme yapılan 18 işçiden 6'sı genç kategorisinde, 12'si orta yaşlı, kategorisinde yer almaktadır. Çalışma koşullarının ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda ve işin fiziksel gücü en üst kapasitede kullanmayı gerektirmesi nedeniyle yaşlı işçilerin sektörde sayıca azlığı yapılan saha araştırmasında da gözlemlenmiştir. Bir diğer dikkat çekici sonuç işçilerin, inşaat işine başlama yaş aralığıdır. İşçilerin kaç yıldır bu sektörde çalıştıkları sorusuna verdikleri cevapla açığa çıkan sonuç hemen hemen hepsinin çocuk yaşta işe başlamasıdır.

4.1.2.2. Aile Yapısı ve İkametgah Mekanı

İşçilerin aile yapısı, onların iş içerisindeki pozisyonunu etkileyen bir diğer önemli göstergedir. Bakılmakla yükümlü olunan kişi sayısının artması güvencesiz çalışmanın sonuçlarını ağırlaştırmaktadır. İşçinin evli olması onu sürekli çalışma zorunluğu altında bırakmaktadır. Çalışmanın düzensiz olduğu, rastlantısal ve mevsimsel özellikler sergilediği inşaat sektöründe medeni durum kişinin yaşadığı zorlukların

derecesinde önemli bir belirleyendir. Örneğin Erkan (42) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Evli yaşı büyük olan işçiler için daha farklı bir durum var. Kızı var liseye gidiyor, evin geçim derdi var. Örneğin Ünal'ın öyle bir sorunu yok, ne kazanırsa ailesine onu gönderecek ama evli olanların hepsi de aylık o parayı alması gerekiyor. Gerçekten insanların durumu kötü. Yüzde 10, yüzde 20 iyidir belki. Ek geliri var, kardeşler beraber çalışıyor, köyde hayvanı şuyu buyu var ama artık büyük çoğunluğu buradaki gelire bağımlı.

Görüşme yapılan işçilerden 12'si evli iken, 6'sı bekârdır. Genç işçilerden 5'i bekâr iken sadece 1'i evlidir. Geri kalan 11 evli ise orta ve yaşlı işçilerden oluşmaktadır. Evli olanların hepsinin çocuğu bulunmaktadır. Burada işçilerin medeni durumlarıyla birlikte değerlendirilmesi gereken bir diğer durum da işçinin ikamet mekânının neresi olduğudur. Görüşme yapılan işçilerin 8'i ikamet ettikleri şehirlerden İstanbul'a geçici çalışmaya gelmişlerdir. İş oldukça İstanbul'da şantiyelerde ya da bekâr evlerinde kalan işçiler ortalama 2-3 ayda bir memleketlerine ailelerinin yanına dönmektedir. Kendi deyimleriyle “gurbetçi” olarak çalıştıkları İstanbul ile kalıcı bir bağları yoktur. Geleneksel aile yapısının sahip olan işçilerin evli olanlarının hepsinin eşleri geniş ailenin yanında kalmakta, kazandıkları parayı memleketlerinde ailenin tümüne göndermektedirler. Yani bakılmakla yükümlü olunan kişi sayısı eş ve çocuklarla sınırlı kalmamaktadır. Bakılması gereken kişi sayısının fazlalığı işçi açısından dezavantaj oluştursa da diğer taraftan geniş ailenin çocukların bakımı ve ev işleri konusunda dayanışmacı özelliği şehir dışında çalışmayı olanaklı hale getirmektedir. İlerleyen bölümlerde bu konuya daha ayrıntılı değinilecek olsa da konu bağlamında vurgulanması gereken İstanbul'da ikamet ederek çalışmak ile geçici olarak gelip gitmek arasında büyük bir ayırım bulunmaktadır. Görüşülen işçilerde 6'sı ise ailelerini İstanbul'a getirmiş olmalarına rağmen sık sık kendi memleketlerine gitmekte hatta orada geçici olarak çalışıp İstanbul'a dönmektedirler.

Evli olan işçilerin hepsinin eşinin ücretli bir işte çalışmadığı tespit edilmiştir. Eşleri köyde yaşayanların çocuk bakımı ve ev işleri yanı sıra tarımsal faaliyetlerde buldukları belirtilmiştir. Ancak yapılan tarımsal faaliyetlerden çoğunlukla iyi bir kazanç sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Ünal (26):

Aile tarımla uğraşıyor, aslında ona tarım desek mi demesek mi emin değilim. Yalancı çıkarız... Zararına çalışıyoruz. Yaptığım bütün hesaplamalar bizim her sene bin iki bin lira zararına iş yaptığımızı gösteriyor. Yapsan olmuyor, yapmasan da vicdanın el vermiyor. Hayvancılığı tamamen bıraktık zaten. O yüzden böyle inşaat işleriyle tamamlamaya çalışıyoruz.

Evli olan ve iş buldukça İstanbul'a gelen işçilerle yapılan mülakatlarda karşılaşılan bir diğer dikkat çekici durum ise, ailenizi getirmeyi düşünüyor musunuz sorusuna verilen cevaplardır. İşçilerin hepsinin uzun yıllardır İstanbul'da çalışıyor olmalarına rağmen ailelerini getirerek çalıştıkları yerde ikamet etmeye başlama konusunda olumsuz fikre sahiptirler. Örneğin Murat'ın (32) soruya verdiği cevap konunun özünü gayet açık bir biçimde ifade etmektedir. “Düşünüyoruz ama kendimizi garantiye aldıktan sonra” Bu durum, çalışmanın ana konusuyla yakından bağlantılıdır. Yapılan işin süreklilik arz etmemesi, geleceği öngörememe, kazanılan gelirin İstanbul'da yaşam masraflarını karşılayamayacağına dair fikir gibi etkenler işçinin ailesini yaşam koşullarının görece daha güvenceli olduğu kendi memleketlerinde tutup dönemsel olarak onlardan ayrılarak İstanbul'da çalışmaya zorlamaktadır. Koşulları itibariyle oldukça zor olan 'gurbetçi' çalışma biçiminin altında yatan iktisadi nedenlerden birinin de güvencesiz çalışmanın risklerine karşı alınan bir önlem olduğu söylenebilir.

4.1.2.3. Görüşmecilerin Eğitim Durumları

Sınıfsal pozisyonun belirlenmesinde önemli bir veri olan eğitim seviyesi konusunda işçiler arasında çok büyük farklılıkların olmadığı gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan işçilerden 1'i hiç okula gitmemiş, 5'i ilkokul terk olarak bir eğitim kurumundan mezun olmamış, 6'sı ilkokul mezunu, 2'si ortaöğretim mezunu, 1'i lise mezunu, 1'i ön lisans mezunu, 2'si ise lisans mezunudur. İşçilerden sadece biri kendi mesleği olan elektrikçilikle ilgili ön lisans eğitimi almış diğerleri ise işle ilgili birikimini çıraklıktan itibaren çalışarak edinmişlerdir. Üniversite mezunu olan 2 kişiden biri artık bedensel olarak çalışmamakta, elde ettiği birikim sayesinde taşeronluk işleri yapmaktadır. Çalışmaya başlarken işçilerin eğitim alma imkânlarının kısıtlı olduğu

özellikle yoksul köylülüğün olduğu yerlerden geldiği hipotezi araştırmanın bulgularıyla da doğrulanmıştır.

Emek piyasalarında birçok sektörde iş ortamında eğitim seviyesinden kaynaklı olarak statü farklılarının olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu durum inşaat sektöründeki taşeron işçiler açısından farklı bir durum arz etmektedir. Hiç okula gitmemiş olanla üniversite mezunu bir işçi arasında eğitim seviyesi ile ilgili olarak bir ayrışmanın olmadığı gözlemlenmiştir. İşte yetkinleşmenin okul aracılığı ile değil çalışılan süreyle ilişkili olmasının yanında, işçilerin kendi aralarındaki hemşerilik ve akrabalık bağlarının da böylesi bir ayrışmanın gelişmemesinde önemli bir payı vardır.

Emrah'ın (24) belirttikleri yaşam koşulları ve eğitim sistemi ile ilgili olarak sektördeki işçilerin yaşadıklarının ortak bir tanımı olmaktadır:

Oradaki hayat şartlarına göre okumanın ne demek olduğunu bilmiyorduk. Hayat şartlarının böyle zor şekilde olduğunu bilmiyorduk. Ailem, arkadaşlar, oradaki ortamdaki insanlar buraya geliyordu. O hevesle geldik. Tamamen ekonomik nedenlerle geldik. Oradaki hayat şartları da zordu. Kışın kar yağmayana kadar okula gidemiyorduk, hayvancılık peşindeydik. İlkbaharda yine hayvanları otlatmaya götürürdük. Eğitim sistemi de iyi değildi. Okula gittiğimizde sınıfa girdiğimizde dayak yiyerek eğitime başlardık. Çıktığımız zamanda aynı şekilde. Daha doğrusu bizi eğitimden soğuttular. Hevesimiz kalmamıştı. Bizim oradaki doğudaki insanların çoğu okumanın ne demek olduğunu bilmeden okumayı bırakmış insanlardır... Sanki devletin politikası da insanları okumaktan soğutmaya çalışıyorlardı. Üniversite okumuş bir insanı öğretmen olarak oraya gönderip baskıcı bir şekilde eğitim veriyorlardı. Doğru düzgün bir kitap yoktu. İstanbul'a geldiğim zaman öğrendim. Zaten burada da başvurdum okumak için beni almadılar. O yüzden okuyamadık.

4.1.2.4. Taşeron Çalışmada Hemşerilik ve Akrabalık İlişkileri

Görüşülen işçilerin demografik verileri açısından bir diğer önemli gösterge memleketleri olmaktadır. Ek-1 'de de görülebileceği gibi görüşülen işçiler açısından bir yığılma söz konusudur. 18 işçiden 9'u Van'lı, 6'sı Sinop'ludur. 1'er kişi de Mardin, Ordu ve Çorum'ludur. İşçilerin memleketlerini öğrenmenin bir yaşam öyküsü çıkartmak

açısından önemli bir anlamı vardır. Dolayısıyla çalışmaya başlamadan önce nerede ve hangi koşullarda yaşadıkları ve neden bu işi tercih ettikleri anlaşılmaya çalışıldı. İşçilerden sadece Mahmut'un ailesinin gelme sebebi 2015 ve 2016 yılları içinde Mardin'de yaşanan çatışmalar ve uygulanan sokağa çıkma yasakları nedeni ile yaşam ve çalışma imkânlarının tamamen ortadan kalkmış olmasıdır. Diğer tüm işçiler ise memleketlerinden çıkma nedenini yeterli iş olanaklarının olmaması ve ekonomik zorluklar olarak belirtmişlerdir. Harun (30) yaşadığı durumu şöyle ifade etmektedir:

İnsan geldiği için pişman da oluyor. Diyorum ki devlet büyük illerinde ne kadar yatırım yapıyor. Küçük illerinde bunun yüzde 20'si kadar yatırım yapsa gelmezdim orada çalışırdım. Orada düzenli bir hayatım var, evim var çalışır evime giderdim. Tabi ki pişmanlık oluyor ama maalesef bulamıyoruz. Koşul yok, yatırım yok.

İşçilerin ülkenin hangi kısmından İstanbul'a gelerek çalışmaya başladıklarını öğrenmenin onların sınıfsal kökenlerini bildiğimiz zaman bir anlamı olmaktadır. Görüşülen işçilere çocuk yaşlarından itibaren bu işi yapmaya başladıkları için ailelerinin geçimlerini nasıl ve hangi koşullarda sağladıkları sorulmuştur. 18 işçiden sadece Mahmut'un (21) ve Erkan'ın (42) ailesi esnaflık yapmakta diğer işçilerin aileleri ise tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan yoksul köylülerden oluşmaktadır. Yoksul köylülük, ailenin geçimlik olarak kullandığı küçük bir toprak parçası veya az sayıda hayvanın sahipliğinden ya da bunun dahi olmaması üzerinden tanımlanabilir. İşçilerin ailelerinin yaşam koşulları ile ilgili verdikleri bilgiler bu tanıma uymaktadır. Dolayısıyla kırsal nüfusun mülksüzleşerek kentlerin enformel ya da bizim örneğimizdeki güvencesiz sektörlerine doğru hareket ettiklerine dair hipotezimiz araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. İşçiler arasında görece daha istikrarlı bir çalışma sistemine sahip olanlar ya da kardeşler veya yakın akrabalarla gelmek sayesinde birikim yapabilenlerin İstanbul'a yerleşme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak işçilerin hangi memleketten hangi koşullar altında ve niye geldiklerini bilmek onların sınıfsal pozisyonlarına ve sosyal hareketliliklerine dair önemli veriler sunmaktadır. Araştırmamız boyunca tespit ettiğimiz durum ise kır yoksulluğundan kent yoksulluğuna geçiş sürecidir. Bu sürecin işçiler ve onların aileleri üzerinde yoksulluğun artması açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğuran bir özelliği bulunmaktadır.

İşçilerin gelmeden önceki koşullarının yanında, nasıl geldikleri de onların kentteki zorlu koşullar ile baş etme stratejileri açısından önem kazanmaktadır. Görüşülen işçilerin tamamı geliş biçimlerinin akrabalık ilişkileri sayesinde gerçekleştiğini söylemiştir. Modern kapitalist bir işletmede karşımıza çıkan işe başvuru, değerlendirme ve alım süreci inşaat sektörü açısından söz konusu değildir. Gelen kişi kendisinden önce ya geniş ailesinden birisinin en uzak ihtimalle bir köylüsünün gelmiş olduğunu iş imkânları açığa çıkınca kendisinin de geldiğini belirtmiştir. Örneğin Veysel ile aynı şekilde Emrah (24) da ailesinde ilk olarak amcasının ardından babasının Antalya'ya çalışmaya gittiğini daha sonra kendisinin ve kuzenlerinin de onlara katıldığını ifade etmiştir. Yine Veysel (44) ilk geliş biçiminin akrabalar vasıtasıyla mı oldu sorusunu şöyle cevaplıyor:

Kesinlikle. Zaten genellikle öyle oluyor. İnsanlar çıkıp geldiği zaman batıya doğru, onun akrabası, köylüleri ne iş yapıyorsa gidip onun yanında yerleşiyor ve o iş üzerinde, nadiren farklı çalışanlar olabiliyor ama yüzde doksanın üzerinde de diyebilirim adam çıktı mı akrabası köylüsü ne iş yapıyorsa onun yanına yerleşiyor o işi yapıyor, zamanla o işe alışıyor, o işi yapıyor o da diğer yakınını getiriyor. Zaten baktığınız zaman bu bölgede gördüğümüz Malatyalılar Adıyamanlılar tekstil işi yaptığı için onlara gelen tekstile giriyor ama bizim bölgelerimizden gelen daha çok Serhat bölgesinden gelenler inşaatçı, geldiği gibi inşaata devam etmiş. Bizim de öyle oldu... Şu anda bizim burada 45-50 haneye yakın kendi köylümüz var. O derece çoğalmışız yani.

İnşaat işçilerinin birçok açıdan benzer özelliklere sahip olmasının bir diğer göstergesi ise iş değiştirme eğilimlerinde gözlemlenen hareketliliklerdir. İşçilere kente geldikten sonra başka tür işlere girip girmedikleri sorusu yöneltildi. İşçilerden sadece biri bir ara fabrikada çalışmaya başladığını ama daha sonra alışmış olduğu iş düzeni olan inşaata geri döndüğünü söyledi. Geri kalan tüm işçiler ise başından beri inşaat işinde çalıştıklarını ifade ettiler. Bu durum, akrabalık ve hemşerilik bağları üzerinden kurulan iş ilişkileriyle bir yandan dayanışmacı pratikleri sayesinde emek piyasalarında tutunmayı sağlarken diğer yandan da bu ağlar içerisinde sınırlanarak sektörel hareketliliğin statikleşmesine de neden olmaktadır.

İşçilerin sektör içerisindeki hareketliliği de aynı ilişki ağları üzerinden gerçekleşmektedir. Bir kere akrabalık ve hemşerilik bağları üzerinden gelen kişi aynı kişilerle bir ekip oluşturmakta o ekiple birlikte belli bir alanda uzmanlaşmaktadır. Örneğin işçi şantiyede kalmıyorsa yine yakın akraba ve hemşerileri ile birlikte bekâr evlerinde kalmaya başlamakta bir sonraki işe de beraber çalıştığı ekiple birlikte gitmektedir. Örneğin Kadıköy'de görüşülen işçilerin hepsinin Van'lı, Kağıthane'deki şantiyedeki işçilerin hepsinin Sinop'lu ve yakın akraba olması, yıllardır birlikte çalışmalarının nedeni bu enformel ağlardır.

4.1.2.5. Taşeron-Aracılar

Saha çalışmasında öz yaşam öyküleri ve mevcut iş ilişkileri üzerinden yapılan gözlem, sermaye birikiminin enformel ağlar vasıtasıyla nasıl geliştiğini açıklamaktadır. Ekipçe ve uzun süre çalışan işçilerin arasından genelde bir kişi zamanla öne çıkmakta ve onlar adına müteahhitle anlaşarak inşaatın bazen belli bir kısmının bazen de tamamının yapım işini üstlenerek taşeronlaşma yoluna gitmektedir. Örneğin görüşülen kişiler arasında Kadıköy grubunda Erkan (42), Kâğıthane grubunda Mehmet (34), Alibeyköy'deki büyük şantiyede Murat (32) artık kendi ekiplerini yönetmekte küçük şantiyelerde müteahhitle, büyük şantiyelerde ise bir üst taşeron firmayla metrekafe usulü üzerinden anlaşma yapmaktadır. Bunlar arasında yalnızca Erkan (42) kısa bir süredir fiziksel olarak çalışmayı bırakmış durumdadır. Dolayısıyla eski iş arkadaşları kendi akraba ve yakın çalışma grubunun işvereni durumuna dönüşmüştür. Bu durum hem işçi, hem taşeronlaşmış işçi hem de asıl işveren açısından iş ilişkilerini kolaylaştırıyor görünmektedir. İşçi büyük taşeron firmalar ve müteahhitlerle ilişki kurmuştur ve aynı zamanda yakını olan taşeronlaşmış işçi aracılığıyla kolayca iş bulabilmektedir. Taşeronlaşmış işçi ise kısmi işveren pozisyonuna geçerek kazancını hatırı sayılır ölçüde arttırmıştır. Örneğin binlerce konut yapımından oluşan büyük bir şantiye de kendisi de diğer işçiler gibi çalışan Murat (32) durumu şöyle tarif etmektedir:

Soru: N. (anlaşmış olduğu taşeron firma) size nasıl ödeme yapıyor?

Hak ediş üzerinden. Diyelim ki bir aylık 20000 liralık iş yapmışım. Bunun %20-30'unu içeride tutuyor geri kalanı ödüyor. Usül böyle.

Soru: N'nin sana ödediği ile işçilere ödediğin arasında kalan miktar seni tatmin ediyor mu peki?

Tabi olmasa yapmam zaten. Şu anda metrekaresini 6.5 liraya yapıyorum. Bir usta günde sana ne kadar yapıyor? Diyelim 50 metrekaresine. Bu da 325 lira yapıyor. Bunun 130'u yeme içmesi ile ustaya gidiyor. Ne kadar kalıyor geriye. 195 kalıyor. Bunun 70 lirası ustaya yardımcı olan işçiye gidiyor geriye 125 lira kalıyor. Bunun 50 lirasına malzemesini çekiyoruz. Bir işçi de oradan. 70 lira kalıyor. Diyelim 8 usta çalışıyor yaklaşık 600 lira kalıyor. 1 günlük işten kazandığım bu.

Soru: O zaman o ustaların çalışma performansı hızı senin için önemli mi oluyor?

Yani 50 metrekaresine değil de 60 metrekaresine yapsalar daha iyi tabi, altında yapsalar düşüyor. Tabi bunlar değişiyor. 50 metrenin altında da yapan var üstünde de. Bazı günler zor yerler oluyor.

Murat (32) bu işi kuzeni ile birlikte ortak yapmaktadır. Diğer ustaların hepsi de kendisinin ya akrabası ya da akrabası aracılığıyla çalıştırdığı kişilerdir ve böylesi bir iş ağı içerisine girmesi 15-16 yıllık çalışmadan sonra olmuştur. Murat'ın çalıştığı firma ise asıl işverenden iş alan 3. kademedeki taşeron bir firmadır. Bu firma ise Murat gibi bir ekibi olan birçok işçi-taşeron pozisyonunda kişiyle iş yapmaktadır. Firmanın kendisi iş sürecinin teknik organizasyonu ve mühendis, vinç operatörü gibi vasıflı çalışanların yönetilmesi dışında bir şeye karışmamaktadır. Proje bazlı çalışılan ve belli tarihlere iş yetiştirme üzerine kurulu sektörde bu örgütlenme biçimi en alttaki taşeron firmanın da hem işlerini hızlandırmakta hem de minimum sayıda kadrolu çalışanlara emek gücüne harcadığı sermayeden kar etmesini sağlamaktadır. Murat gibi işçi-taşeronlarla anlaşan bu firma bu işçileri kalıcı olarak istihdam etmemekte işleri bitince yerine sonraki ekibi almak üzere çıkışlarını vermektedir.

4.1.3. Genel Olarak İşçilerin Çalışma Koşulları

İnşaat sektöründe taşeron çalışmanın güvencesizlikle ilişkisini soruşturan bu saha araştırmasında dikkat çeken ilk bulgulardan biri kendi içerisinde farklı özellikler sergileyen istihdam biçimlerinin varlığı oldu. Çalışma koşulları hangi biçimde o iş ilişkisine dâhil olduğuyula yakından ilişkilidir. Kendisi de uzun yıllar işçilik yaptıktan sonra ekibini kurarak müteahhitlerden iş alan Erkan (42) da bu durum için şunları söylemektedir:

Şimdi inşaatın ayrı ayrı kategorileri var. Yap-satta³ çalışan ayrı çalışıyor. Büyük şantiyede çalışanlar ayrı çalışıyor. Büyük firmada çalışanın sigortası vb. yatıyor ister istemez. Onun dışında gelip burada bir yıl boyunca çalışan da var. Arkadaşın dediği gibi yazın mevsimsel olarak çalışıp geri dönen de var. Ya da yazın memleketteki işini yapıp kışın gelip çalışan var. Normal burada yaşayıp da çalışanlar var. Bunların hepsinin çalıştığı işin durumuna, büyüklüğüne göre, aile koşullarına göre durumları farklı. Sosyal olanakları, çalışma şartları. Mesela biz burada şunu yakıyoruz (duvara monte edilmiş ısıtıcıyı göstererek) ama doğru da bir şey değil. Allah korusun bi şey olabilir. Ama büyük firmada bunu yaktırmazlar. Ama gel de söyle yakmayın. Olmuyor. Örneğin ısıtıcı üzerinde yemek yapıyoruz.

Görüşmecilerden Murat, Harun, Bülent ve Mahmut binlerce işçiyi istihdam eden çok büyük şantiyelerde çalışmaktadırlar. Geri kalan işçiler ise yap-sat olarak tabir edilen küçük şantiyelerde en fazla 10-15 kişilik ekipler halinde çalışmaktadır.

4.1.4. Büyük ve Küçük Şantiyelerde Çalışma Tercihleri Arasındaki Farklılıklar

Ücret açısından bir farklılık gözlenmese de büyük şantiyelerde özellikle iş disiplinin ağırlığı ve sigortaların yatırılması konusunda düzenlilik vardır. Yapılan mülakatlarda işçilerin büyük şantiyelerde çalışmak istemedikleri, çalışmak durumunda kaldıklarında da başka yerlere geçmek için arayışa girdikleri anlaşılmıştır. Kısa süreli ve küçük ekipler halinde çalışılan küçük şantiyelerde, işçinin iş üzerindeki denetimini arttıran koşulların varlığı, baskılayıcı kontrol mekanizmalarının yokluğu bazen sigorta ve ücret gibi dezavantajlarına rağmen buraların tercih edilmesinde belirleyici olmaktadır. Metin'in (37) anlatımı konuyu özetler niteliktedir:

Soru: Büyük şirketlerin şantiyelerinde hiç çalıştınız mı?

Hayır, hiç çalışmadık. Çalışmayız da. Büyük şirketten içeri girdin mi kapıdan adımını attın mı iş başkadır. Örneğin şantiye şefi diyor ki, bu

---

³Sektörde müteahhitlerin mülk sahibinden arsayı kat karşılığı olarak yaptığı bina şantiyeleri için kullanılan deyim.

adam baretini takmazsa haftalığını alacak ya adam 300 lira ceza kes diyor. Şefi yakaladıysa fotoğrafını çekiyor. Adam çağırıyor bak sen baretini takmamışsın diyor çağırıyor seni. Haftalığın gidiyor. İşin bittiği yerde bile bu böyle. Bir de çevremiz hep böyle gelişti başından beri. Bi de insan hiç tanımadığı bir ortamda gidip çalışması farklıdır, tanıdıklarıyla çalışması farklıdır. Burada akşama kadar birbirimizle şakalaşarak, gırgır yaparak geçiriyoruz. Ama şirkette hiç tanımadığın adamla nasıl olacak. Biz burada yıllardır beraberiz. Rahatız yani. Paradan daha önemli bazı şeyler de var yani. Ortam güzel. Şirkette saatim dolsun ben çıkayım, gideyim. Bizim burada saatimiz dolsun değil. Örneğin bugün burada kolonları dökeceğiz çıkıp gideceğiz. Şirkette böyle bir şey var mı? Yok. Saatin dolacak zil çalacak öyle gideceksin. Burası fabrika gibi değil o yüzden rahatız yani. Örneğin biz 9'da gelsek kimse bize 9'da niye geldin diyemez. Hepimiz beraber geliyoruz, hepimiz beraber gidiyoruz. Ama şantiyede öyle değil belli bir saatte içeri girersin, giremezsen iş yatar. Cenazen olur mesela, hepimiz toplanır, çeker gideriz. Sen olsan burayı mı tercih edersin, büyük şantiyeleri mi? Birimizin bir işi olur, diğerleri çalışır o gider gelir.

Ancak genel olarak böyle bir eğilim olmakla birlikte büyük ve küçük şantiyeler arasındaki tercih durumunu genellemek mümkün görünmemektedir. Büyük şantiyeler daha uzun süreli iş imkânı sunmaktadır. İşçinin ailesinin durumu ve ihtiyaçlarının aciliyeti, zor yanları olmasına rağmen düzenli iş imkânı sağlayan büyük şantiyeleri daha cazip kılmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda küçük şantiyelerin de oldukça zor çalışma koşullarına sahip olduğu ifade edilmiştir. Örneğin sürekli küçük inşaatlarda çalışmış olan Mustafa (30) bu durumu şöyle dile getiriyor:

Yerine göre değişiyor aslında. Yeri var sıkıntılı özellikle para konusunda. Bazı yerlerde çok daha ağır şekilde çalışıyorsun. Yeri var, kalacak ve yatacak yeri çok kötü. Yeri var soğuk. Ama bir şekilde idare ediyoruz. Yazın olsa daha iyi ama kışın ister istemez daha zor. Son iki senedir çalıştıklarım iyi. Ama bazen çok kötü olabiliyor. Örneğin Malatya'da 3 sene çalıştım. Kavga dövüş zor paramızı alıyorduk. Çalışıp hiç para alamadığım durumlar da oldu.

4.1.5. Çalışma Saatleri ve İş Yoğunluğu

Çalışma saatleri açısından sektörde belli bir standardın olduğundan bahsedilebilir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu çalışma saatlerinin 08:00 ile 17:00 arasında olduğunu belirtmiştir. 17:00'den sonraki çalışmalardan mesai ücretinin alınması yaygın bir durum olmaktadır. Diğer güvencesiz sektörlerle karşılaştırıldığında inşaatta iş güvenliği uygulamalarının en olumlu sonucunun çalışma süreleri olduğu görülmektedir. Büyük şantiyelerde çalışan işçiler şimdiye kadar kesinlikle 17:00'den sonra çalışmadıklarını söylemişlerdir. Görüşülen işçiler arasında sadece Ünal (26) kendi çalıştığı yerde sorun olmadığını ama daha önce çok daha olumsuz koşullarla karşılaştığını belirtmektedir:

Ben burada gayet rahat olduğumu söylüyorum ama başka yerlerde müthiş bir cehennem var. Cehennemi yaşayan çok fazla insan var. Burada biraz esnek ama bazı yerlerde 7'de hatta 6'da işbaşı yapıyorduk akşam da 18:00'de paydos. İşine gelirse.

İşin ağır fiziksel kuvvet harcamayı gerektiren özelliği nedeniyle 17:00'den sonra işçilerin dinlenmek dışında hiç bir şey yapamadıkları görüşmecilerin tümünden elde edilen ortak kanıdır. Yani işin doğal sınırı olarak da görülmektedir. Bazı işçiler paraya ihtiyacı olmalarına rağmen 17:00'den sonra isteseler de işi yapamayacaklarını söylemişlerdir. İnşaatta çalışma saatlerinde bazı istisnalar dışındaki standartlaşma tatil günlerine de yansımıştır. Yine tüm görüşmeciler haftada altı gün çalıştıklarını pazar günlerinin tatil olduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde, çalışma saatleri sabit olmasına rağmen bu zaman dilimi içerisinde çalışmanın yoğunluğunun ve temposunun artmasının çok zorlayıcı bir unsur olduğu dile getirilmiştir. Bunun temelde iki nedeni olduğu anlaşılmıştır. İlki inşaat yapımında kullanılan araç ve teknik malzemelere harcama yapmaktan kaçınarak daha çok emek gücü ile üretimi gerçekleştirmeye çalışmaktır. İkincisi ise emek gücüne harcama yapmaktan kaçınarak aynı işi daha az sayıda işçinin yapması sağlanmaktadır. Her iki durumda da müteahhit yapacağı harcamaları azaltarak karını arttırmakta, işçi ise aldığı ücret değişmemesine rağmen daha fazla ve daha ağır koşullar altında çalışmaya zorlanmaktadır. Bu durum birçok işçi tarafından belirtilse de en çarpıcı ifade Ünal (26) bu durumun angarya ve taşeron çalışma biçimiyle ilişkisini kurarak şöyle ifade etmektedir:

Ben en başta bu taşeron sisteminden şikâyetçiyim. 5-6 yıl önce bir yerde çalışıyordum, vücudum ter kan içinde. 4 saat vardı paydosa bitmiyordu bir türlü. 7-8 kişi harç yetiştiriyorduk, bir de makaradan harç çek çok yoğun ve zordu. Bezmiştim o zaman. En kötü dönemimdi. Ağzıma gelen, önüme gelen hatırladığım her kişiye küfrediyordum. Bu kutsal olur olmaz benim için hiç değişmezdi. Çünkü müthiş bir angarya vardı o zaman. İş hem çok ucuzdu, hem de ucuz tuttukları halde namussuzlar, eniştemdi birisi, benim, senin, onun bedenine yükleniyordu. İşte daha az adam çalıştırmak için bize zavallıların bedenine yükleniyordu. İşte şunu diyordu sana; memnun değilsen çık git ve gittiğin her yerde de öyle. Affedersin biraz argo olacak ama ... durumu vardı. Ben de her gelene lanet okuyordum. İhtiyacımız olduğunu biliyor, çıkmak istemeyeceğimizi, çalışmazsak aç olacağımızı. Adam diyor umurumda değil. Çalışmazsan çalışma.

Görüşülen işçiler arasında özellikle büyük şantiyelerde çalışan işçiler zaman baskısıyla çok fazla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Sektörel özelliklerinden dolayı sabit olan çalışma saatlerini değiştiremeyen büyük inşaat firmaları işçinin bitirmesi gereken iş miktarını en üst limite çekerek üretkenliği arttırma yoluna gitmektedirler. Bu durum bazen molaların kısaltılmasına bazen de verili zamanda işin bitirilememesi nedeniyle işten çıkartmalara neden olmaktadır. Tehlikeli ve ağır çalışma kapsamına giren inşaat sektöründe zaman baskısının işçinin üzerinde fiziksel tahribatlar yaratacağını tahmin etmek zor değildir. Kendisi de büyük bir şantiyede çalışan Bülent (21) zaman baskısının yaşanıp yaşanmadığı ile ilgili soruya şöyle cevap vermektedir:

Var var. Günlük metraj alırlar. Mesela günlük kaç metre kablo attın derler. Mesela o günü az mı gördü adam. Gelip niye az diyen hesap soran oluyor. Mesela bazı günle 200 m atarlar bazı günler 1000 atarlar. Ondan sonraki gün gelip niye 200 m attın derler. Bunu ölçen formel.

Soru: Formeller tam olarak ne yapıyor?

Bizim başımızda olan formel. Her bir grubun bir formeli olur. Denetleyici, işveren gibi bir şey. Ama bu da taşeronda çalışan maaşlı biri. Örnek veriyorum, patron gelir buna bir iş verir. Burada örneğin 100 m kablo atılacak ona söyler. Formel de gelir ustaya söyler. Burada 100 m

kablo atılacak veya panoya bu kadar mesafede kablo atılacak. Bunu tamamlıyor, orayı tamamlıyorsun başka bir işe veriyorlar. Eksik yapma durumunda hesap sorma oluyor ve bu işten atılmaya kadar gelebiliyor. Performans düşüklüğünden seni işten çıkarıyorum gibisinden oluyor yani.

4.1.6. Ücretler

Ücretler konusunda da farklı ortamlarda farklı çalışma biçimlerine karşın belli bir fiyat aralığının olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak işçiler ustalar ve usta yardımcılarını iki ayrı kategoride ücretlendirilmektedirler. Ustalar günlük 100-120 lira civarında alırken, işçilerin 'amele' olarak adlandırdıkları yardımcılar ise 70-90 lira aralığında almaktadır. 18 yaşından küçük işçilerin ise en fazla 50 liraya çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Genelde aylık olarak yatırılan maaşlar kişi eğer sigortalı çalıştırılıyorsa asgari kısmı banka hesabı üzerinden geri kalan kısmı ise elden verilmektedir. Veysel kendi çalıştığı bölge için ustaların maaş durumunu şöyle anlatmaktadır:

Bizim bu bölgede ustanın günlüğü 100 ile 120 arasında değişiyor. 30 gün boyunca full çalışırsa 3600 yapıyor ama pazar günleri de çalışılmaz. Bu sistemde çalışılmayan güne ödeme yapılmaz. E geriye kalandan da günlük on lira yemek kesiliyor. Ortalaması 100 ile 105 lira civarı bir para alıyor. Yani 2600 civarı bir şey ediyor. Maaşlar genelde aylık olarak yatırılır ama bizim Alibeyköy'de tam oturmamış yüzde onluk kesimi işçilere banka hesabı açtırıp asgari ücreti yatırıyorlar. Biliyorsunuz asgari ücret düşük olduğu için sigorta masrafı da düşük oluyor. Ücretin geri kalanı elden yatırılıyor.

Usta yardımcılarının aylığı ise ortalama 1800 lirayı bulmaktadır. Asgari ücretin 1300 lira olduğu günümüz koşullarında ağır efor sarf edilmesi gereken böylesi bir işin gelirinin işçiler tarafından yeterli bulunmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle küçük şantiyelerde çalışan bazı işçilerin bir ayı doldurmadan oradaki işini bitirip başka yere geçmek zorunda olduğunu düşündüğümüzde durum daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Örneğin yap-sat olarak tabir edilen inşaatlarda çalışan demirciler iki üç gün içinde işlerini bitirmekte yerlerini kendilerinden sonra gelen ekiplere devretmektedirler. Çalışma zamanındaki bu süreksizlik durumu gelir güvencesizliği sonucunu doğurmaktadır.

Yapılan görüşmelerde işçilerin çoğu, iş hayatlarında kendilerini en fazla zorlayan sorunun maaşların zamanında ödenmemesi olduğunu belirtmiştir. Ücretlerle ilgili karşılaşılan sorunlardan en çok dile getirileni ise düzenli ödeme yapılmaması olmuştur. İşçilerin tamamına yakını çalışma hayatları boyunca bu sorunla birçok kere karşılaştıklarını hatta bazı durumlarda hiç maaş alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum özellikle evli olup her ay memleketine ailesinin geçimi için belli bir miktar göndermek zorunda olan işçiler için çok daha hayati bir sorundur. Bülent (21) bu durumu çarpıcı bir biçimde ifade etmektedir. “Biliyorsunuz inşaat işçisi bir ay aç kaldığı zaman çalışmadığı zaman diğer ay da açtır. Hiç durmadan sürekli çalışmak zorunda.”

Çalışma zamanı ve ücretlerinde bahsettiğimiz standartlaşma durumunun yine sektörün tümüne genellenebilir bir özellik taşımadığı farklı örnekler üzerinden görülmektedir. Bu durumu ölçmenin saha çalışmasının kapsamını aştığı anlaşılmaktadır. Devasa büyüklükte ve çeşitlilikteki böylesi bir sektörde farklı uygulamaların açığa çıktığı işçilerin anlatımından çıkan bir sonuçtur. Aynı şantiyede aynı işe farklı ücretlerin verilmesi durumlarıyla da karşılaşılmaktadır. Örneğin Mahmut (21) kendi yaşadığı durumu şöyle anlatmaktadır:

Ekipçe gelen arkadaşlarda farklı bir durum yaşanıyor. Normalde benden sonra gelen ve işi bilmeyen, benim kadar bilmeyen, benim yaptığım işin daha azını yapan arkadaşların daha yüksek maaş aldıklarını gördüm.

Soru: Bunun nedeni ekipçe anlaşmış mı olmak?

Evet. Mesela ben bunu dayattım söyledim de taşeronu. Niye öyle onlara daha fazla? Hani sen de öyle anlaşsaydın da sen de öyle alsaydın veya kabul etmeseydin. Yani zaafımdan yararlanarak beni daha aza çalıştırıyorlar. Sen bilirsin ister çalış ister çalışma gibisinden şeyler de oldu yani.

4.1.7. İş Sağlığı ve Güvenliği

4.1.7.1. İş Cinayetleri ve Yaralanmalar

Saha araştırmasında gerek ziyaret edilen şantiyelerde gerekse de birebir yapılan görüşmelerde cevabı en zor alınan konuların başında iş kazaları ve yaralanmalarla ilgili sorular gelmiştir. Görüşmelerin genelinden edinilen izlenim, iş kazalarına dair konuşmanın işvereni şikâyet olarak algılandığını ve bu durumun da işte çıkarılma

kaygısı yarattığı şeklindeydi. Küçük şantiyelerde çalışan işçilerin işe girmelerinde enformel bağlar daha belirleyici olduğu için kendi işverenlerinin aleyhine olacak bilgileri vermekten kaçındıkları görüldü. Bundan dolayı özellikle küçük inşaatlarda bulunan işçilerin hâlihazırda çalıştıkları yerde değil daha önce çalışmış oldukları şantiyelerde yaşanan kazalar için değerlendirme yapmaları istendi. Bu durumda, görüülen 18 işçinin de 18'nin ya başından bir kazanının geçtiği ya da başka bir işçinin yaşadığı kazaya tanıklık ettiği anlaşıldı. Bu sonuç, önceki bölümlerde inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının yoğunluğuna dair verilen istatistiki bilgilerin yapmış olduğumuz çalışma tarafından da doğrulanmış olduğu anlamına gelmektedir.

Büyük bir şantiyede çalışan Murat (32) sektörde en çok karşılaşılan iş kazalarından elektrik akımına kapılarak ölüm riski geçirdiğini belirtmektedir:

Örneğin ben kendim kaza geçirdim, ölümden döndüm. Elektrik kazası. Çalışıyordum içeride. Projektör yanıyordu, projektörün yerini değiştirecektim. Tuttum elektrik kaçağı vardı elektrik çarptı beni. Ne bileyim iskelede çalışıyorsun emniyet kemerin yoktur. Ayağın takılıyor yukarıdan düşüyorsun. Benim başıma bu geldi.

Soru: O elektrik kazasında hata kimdeydi sence?

Hata çalıştığım firmanındı. Niye hatasıydı. Kaç defa uyardım. Projektörlerinizin uzatma kablo doğru düzgün değil, bunları değiştirin, kaçırma oluyor. Uyardım, ha bugün ha yarın değiştireceğiz dediler. İş güvenliği bazen gelip topluyordu, götürüyordu. Onlar tekrar aynısını getiriyordu, aynı sistemi tekrar kuruyorlardı. Söylememe rağmen değiştirmediler, kaza oldu.

İş güvenliği ile ilgili normal prosedürlerde hastaneye intikal eden yaralanma vakalarında soruşturma açılması beklenirken Murat'ın anlatımları soruşturmanın şikâyette bulunup bulunmadığına bağlı olarak açıldığını göstermektedir. Gerek Murat'ın gerekse de diğer işçilerin anlatımlarında özellikler iş güvenliği önlemlerinin belirgin bir şekilde alınmadığı durumlarda şikâyet vakasıyla hiç karşılaşılmadığı ayrıca not düşülmesi gereken bir olgudur. Murat (32) kaza sonrası süreci şöyle anlatıyor:

Mesela kazam oldu. Hastaneye gittim işte, devlet geliyor, polisler geliyor, ifadeni alıyorlar. Ondan sonra çıkıyor. Her ne kadar sigortan olsa da bir

şikâyette bulunsan o firmayı yakarlar. Yani dersin ifadende 3-4 defa uyardımama rağmen bunu değiştirmediler, elektrik çarptı beni ifadesini verseydim bu firmayı kapatırlardı.

Soru: Sen nasıl ifaden verdin?

Zaten başta şikâyetçiyim dersin ifadeni alıyorlar, şikâyetçi değilim derseler ifadeni almadan çıkıyorlar. Şikâyetçi değilim dedim. Öyle iş yapmaya devam etmek için de değil aslında. Kaza yaptığım zaman firmanın sahibine haber verildi. Adam hastaneye gelmişti. Ben de biraz duygusal birisiyim. Duygusalım gerçekten de. Öyle sedyede yatıyorum. Karşımda gözleri bu kadar açılmış, polisler yanında. Hani dedim ya duygusalım, bi de çok şükür bi şey yok dedim. E tabi ölseydim eğer, aileye kalmıştı.

Diğer çarpıcı bir vaka Bülent (21) ve Mahmut'un (21) çalıştığı şantiyede yaşanmıştır. Bir işçinin asansör boşluğuna düşerek yaşamını yitirmesine neden olan bu iş cinayetinin arkasında ise iki işçinin anlatımları birleştirildiğinde trajik bir neden olduğu anlaşılmaktadır. İşçi yaklaşık 30 katlı büyük bir binada çalışırken tuvalet ihtiyacını karşılayamadığı için etrafında güvenlik önlemi alınmamış ve karanlık olan shaft boşluğundan 5 kat aşağı düşerek yaşamını yitiriyor. Bülent (21) yaşananları şöyle ifade ediyor:

Şantiyede ancak birisine bir şey olursa denetimi alıyorlar. Geçen bir arkadaşımız shaft boşluğundan 5. kattan -11. kata düştü. 16 kat kafa üstü yere çakıldı. Arkadaşımız hayatını kaybetti. Orası açık bir yerdi. Ve bu çocuk düştüğü anda gelip orayı kapattılar. Yetkililer gelmeden burayı kapatalım, kapalı durumunda gösterelim. Öyle üstünü kapattılar. Zifiri karanlık bir yer. Lavabolar yoktu. Düşünsene adam 20. katta çalışıyor, -5'e kadar lavabo için iniyor. Yarım günü zaten orada gidiyor. Tuvalet ihtiyacı için 20, 25 kat aşağı iniyor çocuk.

Soru: Asansör sistemi var mı?

Asansör sistemi var da. Adam iniyor aşağı yarım saatte yukarı çıkmıyor. 20. kattaki adam sıkışmış, lavaboya gidemiyor, bir köşe buluyor. Bi durumda orada çözmeye çalışıyor. Düşünsene bir boşluğa denk geliyor ve

orada düşüyor. Lavabo bulamadığı için, köşeye gitmek istemiş, boşluğu görmeyince düşüyor.

Bu iş cinayetinin arkasındaki en temel nedeni ise belli kat aralıklarında uygun bir biçimde yapılan tuvaletlerin sadece beyaz yakalı çalışanlara ayrılması ve işçilerce kullanımının yasaklanmış olmasıdır. Mevcut tuvaletleri kullanamayan 22 yaşındaki işçi 20 kat aşağıya indiğinde karanlık ve kapatılmamış bir boşluktan aşağıya düşüyor. Mahmut (21) olayla bağlantılı olarak şunları söylemektedir:

Geçen şey yazmışlar tuvalete beyaz yaka haricince kimse giremez. Düşünsene ya inşaattaki tuvalete yazmışlar. Böyle bir şey mi var ya. Adam sıkıştı giremeyecek yani. O yüzden napacak bu işçi gidip sağa sola tuvaletini yapınca haa hemen şey yapıyorlar, bilmem napın bulun diyorlar ama e sen tuvalet koymuyorsun, işçiye bir önem vermiyorsun. İşçi de o tuvaleti kullanmıyor. Napsın. Kullansa formel gelecek bir şey diyecek. Gerekirse işten çıkarabilir. Genelde sendika haricinde var bu. İşçinin işten çıkma korkusu var. Yani neden korkuyorsun ki.

İşçi hayatını kaybettikten sonra Bülent'in de anlattığı gibi olay yerinde olmayan güvenlik önlemleri varmış gibi gösterilmeye çalışılmış ve şantiye normal olarak işleyişine devam etmiştir. Görüştüğümüz iki işçi de bu iş cinayetinden sonra açılan hukuki soruşturmada herhangi bir kimseye bir yaptırım uygulandığını duymadıklarını söylemiştir. Mahmut (21) devamla olay sonrasına dair şunları anlatmaktadır.

Aslında bir şantiyede böyle bir olay olduğunda orada üç gün işin durdurulması lazım. Ama bunu yapmıyor neden adamın işi geri duruyor. Üstünü kapatıp geçip hemen çalışmaya başlıyorlar. Çocuk saat 15:00'te filan ölmüş biz 17:00 gibi 2 saat sonra duyduk, hemen gittik eylem yaptık. Ertesi gün şantiyeye gittik işi durdurduk. Ama bu patronun istemediği bir şey. O konuda işçiye önem veren yok. Genel formeller, mühendisler, beyaz yakalılar dediğimiz.

İş cinayetleri ile ilgili bir diğer örneği Ahmet (31) vermektedir. Önceki işçiler gibi Ahmet de yaşanan olayların sorumlusunun yeterli önlemi almadığı için işveren olduğunu belirtmektedir.

Kadıköy'de çalışıyorum örneğin. 11-12 katlı şantiye. Buranın 2-3 katı yüksek. Bunda müteahhit üstüne düşen bütün önlemleri alması lazım.

Örneğin bu binanın cephe iskelesi 8-10 bin lira gibi bir para götürür. Bunu müteahhittin mutlaka yapması lazım. Müteahhittin yaptığı tek şey nedir? Sana getirir baretini verir. Yeleğini verir. İşte ne bileyim ayakkabını verir. Ben üstüme düşeni yaptım. Ya senin üstüne düşen sadece bu değil. Sen cephe fileni de yap. Oradan bi tanesi düşecek olsa hiç tutacak bi şeysi yok. Herkes arkasını kurtarmanın peşinde. İş kazası olsa temel sorumlu müteahhittir. Kısa bir örnek mesala. Bundan iki ay önce Bostancı'da bir şantiyeydim. Yan tarafımızda bir tane on katlı bina var yıkıma girdi, yıkılacak yenisi yapılacak. Pencereleri doğramaları söküyor bir tane usta. Çıkmış balkona, balyozu salladı. Doğramayı tutturamadı. 7. katta balyoz boşa gitti. Balyoz fırladı adam da peşinden fırladı. Aşağıda hurdaların üstüne. Bu tür olaylarla çok karşılaşıyoruz. Mesela İzmir'de çadırlarda kalıyoruz. Bizim yan tarafımızdaki çadır. Boyacıların çadırı. Tiner dolu içeride soba yakacak. Kış mevsimi. Yanan sobaya tiner koymaya çalışıyor. Koğuş patladı. Çocuğu dışarı çıkardığımızda et diye bi şey kalmamıştı üstünde. Bu tür olaylarla çok karşılaştık.

Ahmet'in (31) anlatımları üzerinden, ilk örnekte cephe filesinin olması ikincisinde ise çadır yerine ısıtma sistemleri olan konteynırda kalınması durumunda iki ölümün de gerçekleşmeyeceğini anlamaktayız. Bu anlamıyla yaşananları kaza olarak nitelendirmek olayın gerçekleşme biçimine uygun düşmediği gibi yaşananların neden ve sonuç ilişkisini somut olgulardan uzaklaştırmaktadır.

4.1.8. İş Güvenliği ve Denetimi

Yapılan görüşmelerde işçilerin hepsi şantiyelerde alınan güvenlik önlemlerinin yeterli olmadığını, bir kısmı ise hiç güvenlik önlemi alınmadığını ve denetim yapılmadığını söylemiştir. Görüşmelerin bir kısmı şantiyelere giderek gerçekleştirildiği için durumu doğrudan gözlemlene imkânı yakalanmış, işçilerin anlatımlarıyla uyumlu bir ortamla karşılaşılmıştır. İş kazaları ile ilgili bir önceki bölümde anlatılanlar da iş güvenliği sorunlarıyla ilgili duruma somut örnekler oluşturmaktadır. Ancak yapılan görüşmelerde işçilerin içinde çalıştıkları ortamdaki güvenlik sorunlarına ilişkin algılarının ve getirdikleri eleştirilerin yapısal bir özellik sergilediği hem inşaat

sektörünün geneli bazında hem de hem de bir sınıf tavrı olarak işverenin kar hırsı anlamında değerlendirmeler yaptıkları görüldü.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu özellikle tehlikeli iş yerlerinde iş güvenliği uzmanı çalıştırmayı zorunlu hale getirmiştir. İnşaat sektörü de güvenlik uzmanının çalıştırılması zorunlu alanlardan biridir. Ancak güvenlik sisteminin işleyişinde Veysel'in (44) de belirttiği gibi ciddi çelişkiler bulunmaktadır:

İş güvenliği mecburiyeti var ama yeterli değil. Alibeyköy'de dolaşsan bu inşaatlardan bininden 100'ünde 200'ünde ancak var. Geri kalanda yok. Denetleyenler de zaten özel firma. Bu bahsettiğim hem iş güvenliği denetmenliği de özel firma bir de işi kontrol eden yapı denetimler de özel firma. Zaten burada çelişkiler var. Örneğin devlet ilginç işler yapıyor. 99 depreminden sonra iş denetmenliğini çıkardı ama bunu özel sektöre verdi. Özel sektör noldu işi müteahhitten aldı burada bir çelişki var. Şimdi insanlar vicdan ile cüzdan arasında sıkışıp kaldılar. Nasıl sıkışıp kaldılar. Vicdanlı davranan denetmen piyasanın deyimiyle çok sıkıyor. Çok sıkıldığı için ikinci bir işi alamıyor o insandan. Denetlediği kişi ona o ödemeyi yapan kişi. Müteahhit kendisini denetleyecek olanı kendisi seçiyor. A, B, C firmaları var. Gidip fiyat alıyorsun. Biri diyor 10'a, biri diyor 12'ye, diğeri diyor 13'e yaparım. Hangisini istersen onu seçiyorsun. Hâlbuki bu sistem böyle işlememeli. Bu sistemde devlet bu parayı müteahhitten kesecektir. Ya belediye kontrolleri kendisi yapacaktır ya da kendisi yapamıyorsa bile parayı müteahhitten alıp havuz sistemiyle kendisi organize edecektir.

Ahmet (31) de iş güvenliğinin yaptığı denetimler için şu ifadeleri kullanıyor:

İş güvenlik firmaları var. İnşaat bunları tutmak zorunda. Bu firmalar ayda üç sefer seminer vermek zorunda. Ama vermiyorlar hiç. Mesela sözde bu inşaatta yarın verecekler. Bunun başta yapılması lazım. Adam işi bitirmişiz gelip seminer verecek.

Bizim inşaat sektörü başından sonuna kadar yanlış. Nedir yapı denetim var. Biz işimizi yapı denetime teslim etmek zorundayız. Betonumuzu

dökebilmek için. Ama yapı denetimin parasını müteahhit ödediği sürece yapı denetim işini yapamaz. Çünkü onun elemanı gibi oluyor. Müteahhit ne derse ben onu yaparım diyor. İş güvenlik firması da aynı. Onu da denetleyen birinin olması lazım. İşini yapıyor mu yapmıyor mu? Mesela her şantiye iş güvenlik firması tutmak zorunda. Ben bu civarda bir A. abinin orada iş güvenlik firmasının tutulduğunu gördüm, Sancaktepe bölgesinde. Başka hiç bir yerde onun ciddiyeti yok. Bu çok sıkıntı çıkarıyor. Sen istediğin kadar ciddi yaklaş. Müteahhit arayıp çağırıyor gel denetle diye sonuçta. Müteahhitlerin çoğu zaten teknik anlamda da hiç bir şey bilmiyor. Öğrenmeye de niyeti yok. Ustayı buluyorlar, veriyorlar ustaya. İşte usta ne zaman bitirirse, yaparsa. Zaten müdahale etme şeyi de yok. Araştıracak bilgisi, çevresi de yok.

Bir diğer işçi Mustafa (30) da benzer bir şekilde iş güvenliği ve sağlığı denetimimin kendi çalıştığı inşaata hiç gelmediğini söylüyor. “Ya var da büyük firmalardaki gibi değil. O işler öylesine yapılıyor. Örneğin iş yeri eğitimi gelmez buraya. Belli bir iş hacmi olan yerlere gidiyor”. Emrah (24) da en basit sorumlulukların bile yerine getirilmediğinden bahsetmektedir. “Şantiyelerden şantiye şefi sorumludur ve iş güvenliği vardır onlar da gelip doğru düzgün kontrol yapmıyor. Örneğin inşaat ayakkabısı vermeleri gerekiyor, vermiyorlar. Örneğin iş kıyafeti, iş montu verecek vermiyor, normalde vermek zorunda.” Yine diğer bir işçi Bülent (21) de büyük şantiyelerde iş güvenliği ekipleri olmasına rağmen taşeronun işin gecikmemesi adına denetimleri ciddiye almadığını belirtmektedir:

Çalışma ortamı güvenlik açısından sıfır. Bunu güvenlikçiler dile getirdiği zaman taşeronlar bu yönlü kendi işçilerine baskı uygulamıyor. Adamı işe çıkarıyor, emniyet kemeri yok. İşi yap emniyet kemeri gelecek diyor. O işçi cesaret edip de ben emniyet kemersiz çalışmıyorum demiyor. Çünkü çıkmıyorum dediği zaman işten atılacağını biliyor.

Soru: Yani işçi çıkmıyorum dediği zaman o gün direk işten çıkarılabilir mi?

Tabi hemen anında. Onun çıkışını verecek pozisyona geliyor yani.

Özellikle büyük şantiyelerde karını işini en kısa sürede bitirmek üzerinden arttıran taşeronluk sisteminin etkisi ile anlık olarak iş güvenliği ekiplerinin yaptığı

denetim sonuçsuz kalmaktadır. Kontrol ve denetimin en üst düzeyde olması beklenen büyük şantiyelerde durum böyleyken kent içinde sokak aralarında tek bir binadan oluşan inşaatlarda durum çok daha kötüdür. Böylesi yerler aynı zamanda kullanılan teknik malzemelerin yetersizliği ile de ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan 'yap-sat' çılıkla sermaye birikimini arttırmaya çalışan müteahhitlik sisteminin rant sistemi olduğunu dolayısıyla işten anlamayan insanların bina inşa ettiğini dolayısıyla bir çok sorunun yaşandığını belirtmişlerdir.

Piyasada müteahhit olmayan müteahhitler olduğu için, yani özellikle bu bölge eksenli konuşursak, büyük firmalar için demiyorum. Yüzde sekseni parası olduğu için müteahhittir. İşten anladığı için değil. Gidiyorsun 1-2 bin lira harcayıp müteahhit numarası alıyorsun. Firmanı kuruyorsun, inşaata başlıyorsun, paran varsa yapıyorsun. Resmiyette sorumluluk da yapı denetimlerdedir. Yapı-denetimler de maalesef yeterince denetlemiyorlar.

Sonuç olarak iş güvenliği ve denetimi konusunda mevzuatta yapılan düzenlemelerin sahaya yansıdığını söylemek zor görünüyor. Görüşülen işçiler çalıştıkları yerlerde hem önlemlerin yetersizliğini hem de denetimin hiç yapılmadığını belirtmişlerdir.

4.1.9. Sigortalı Çalışma

Esnek çalışma sistemine sahip olan sektörlerde emek gücünün temel sorunlarından biri olan sosyal koruma mekanizmaları ile ilgili olarak saha çalışmasında görüşülen tüm işçilerin kendilerini güvence altında hissedip hissetmedikleri anlaşılmaya çalışıldı. Güvence altında olmanın en temel ölçütlerinden biri sağlık sorunları çözülebilmesi ve emeklilik statüsünün kazanılabilmesi için sigorta sistemine dâhil olmaktır. Bu ekseninde görüşmecilere yöneltilen ortak soru setinden benzer cevaplar alınmıştır. Ayrıca görüşülen işçilerin sektör içerisinde bulunma sürelerinin ortalamaları yüksek olduğu için geçmiş ve günümüz arasında kıyaslamada nasıl bir algıya sahip olduklarını anlama imkânı doğmuştur. Diğer taraftan görüşmeciler farklı şehirlerde de çalıştığı için İstanbul ile diğer şehirlerarasında bir ayrıma gittiler. Örneğin Mustafa'nın (30) anlatımları buna bir örnektir.

Sigorta geçici olarak çalıştığım için çok az yatıyor. Senede toplansan 1.5, 2 ay ya yatar ya yatmaz. Genelde bu işlerde fazla süreklilik yok. Genelde

büyük inşaatları tercih etmediğim için böyle ufak tefek işler bir iki ay sürer. Bazıları da ayın 3 günü, 4 günü yatırır. Örneğin Malatya'da toplamda üç sene çalıştım ama toplasan 3 ay sigortam yoktur. Ayda 3 gün yatırmış, 1 gün, 2 gün yatırmış. Bazen giriş yapmıştır. Sakatlık için herhangi olası durum için. Yani yatırma olmamış ama sadece giriş yapmış. Ama son iki senedir çalıştığım yerler daha düzenli denk geldi. Özellikle İstanbul'da daha az sıkıntı yaşadım. Kontrol denetim diğer yerlere göre daha fazla.

Soru: Peki işçilerin sigortasını yatırmadığı için ceza verilen bir işveren hiç gördün mü?

Yok, hiç görmedim.

Birçok esnek çalışma biçiminde olduğu gibi taşeron çalışmada da temel sorunlardan biri geçiciliktir. Sektördeki işçilerin büyük oranı süresi 2-3 ayı geçmeyen işlerde çalışmakta ve sürekli iş değiştirmektedirler. Ayrıca girdikleri yerlerde gerçek çalışma süreleri üzerinden yatırılmayan primlere karşı itiraz etme hakkından da mahrum durumdadırlar. İşten çıkarmanın kolay olduğu güvencesiz her sektördeki gibi inşaat işinde de 'beğenmiyorsan çalışma' tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Öncelik maaşı düzenli almak olduğu için sigorta ikinci planda kalmaktadır. Bu durum gördüğümüz işçilerde sıkça rastladığımız üzere uzun yıllar çalışmaya karşı çok daha kısa süreli SSK prim gün sayısıdır. Örneğin Fırat (32) da sigorta sorunu ile taşeron çalışma arasında bağ kurmaktadır. “Ülkemizde ne yazık ki taşeron sistemi olduğu için ezilen yine işçi. Bütün sorunu bütün çileyi o çekerken en çok kazancı olan da müteahhit ve taşeron. Taşeronun sigortayı yatırmadığı zamanlar da oluyor. 10 gün yatırıyor, 5 gün yatırıyor.” Diğer taraftan birçok işçi, çalıştıkları yerlerde sigorta sisteminin olmasına rağmen primlerinin asgari ücret üzerinden yatırıldığını ifade etmiştir. Çok yaygın yaşanan bu durumun sektörde genel olarak kabul gördüğü de belirtilmiştir.

Uzun süredir sektörde çalışan işçiler inşaatta özellikle İstanbul'da sigorta uygulamasının eskiye oranla daha iyi olduğunu, yapılan yasal düzenlemelerle belli bir standarda kavuştuğunu belirtmektedirler. Örneğin Veysel (44) müteahhitlerin istemeseler de işçilerin SSK primlerini yatırmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir:

Eski sistem çok kötüydü. Devlet peşinden koşmuyordu. İnsanlar sigorta yatırmıyordu. Gidiyordu akrabasını, dostunu gösteriyordu. Giderdi

dışarıdan biri ben size para vereyim beni gösterin derdi. Şimdi öyle değil. Şimdi yanılmıyorsam devlet 2002 ya da 2004 te bir yasa çıkardı metrekare üzerinden SSK'ları hesapladılar. Örneğin dedi ki, toplamda 1000 metrekare inşaatın var. Atıyorum bu 1000 metrekarenin ödemesi 25000 bin lira mı senden bu 25000 bin lira parayı alacağım diyor. İster göster ister gösterme aslında gösterme demiyor da devlet ama yine de alacak. Atıyorum kaçak göçek inşaatı bitirdin gittin iskân almaya, devlet bakıyor sigorta yatırılmamış sonra hesaplama yapıyor, 25-30 bin lira git bunu yatır diyor o parayı yatırmadığın sürece alamıyorsun iskânı. Bu belli bir düzenleme getirdi. Ama yine de sıkıntı var. Müteahhit çalıştırdığı tüm işçilerin full sigortasını yatırırsa belki 40 bin olacak. Devlet burada kendi alacağı paranın derdinde. Aslında çok kalem çok işçi olduğu için genelde daha fazla olur müteahhit kendi limitini dolduruyor sadece.

Büyük inşaat firmalarında ise daha farklı sorunlarla da karşılaşmaktadır. İşveren tarafından devlet adına işçiye ödenen ve işverenin verdiği vergiden düşülen Asgari Geçim Ücreti'ne taşeronlar tarafından kanunsuzca el koyulması durumuyla karşılaşmıştır. Bülent (21) ve Mahmut'un (21) çalıştığı şantiyede taşeron firmalar hem AGİ'yi işçiye ödemeyerek el koymakta hem de kâğıt üzerinde ödediğini göstererek yükümlü olduğu vergiden kaçmaktadır. Bülent durumu şöyle ifade etmektedir. “Bazı firmalar da kiralık işçi olarak çalışanlara AGİ'si verilmiyordu. 100 küsür para. Ama resmi olarak maaşta da göstermesi gerekiyor. Ama taşeronlar işçiyle asgari ücrette anlaşılıyor. Maaşını ise 1180 gösteriyor. AGİ'sini de asgari ücret içinde gösteriyor.” Binlerce işçi üzerinden bu miktarın iki kere toplanması gerektiğini düşünürsek yüksek miktarlarda yapılan bir yolsuzluk durumuyla karşılaşyoruz.

4.1.10. Sendikal Faaliyetler:

Emek gücünün esnek çalışma rejiminin yol açtığı sorunlara verdiği tepkinin düzeyini anlamamanın yolu örgütlü sınıf hareketini incelemektir. Bu anlamıyla işçi hareketliliklerinin ve sendikal mücadelenin hangi düzeyde olduğunu anlama çabası, bizi inşaat sanayinde esnek üretimin ve güvencesizliğin sınıf üzerinde yol açtığı sonuçları daha iyi görmemizi sağlayacaktır. Saha araştırmasına, esnek çalışma biçimine sahip olan her sektörde olduğu gibi inşaat sektöründe de işçi örgütlenmeleri ve sendikal faaliyetler çok zayıf olduğu bilgisiyle yola çıkılmış, bu durum araştırma esnasında da

doğrulanmıştır. Görüşülen 18 işçi arasında Bülent (21) ve Mahmut (21) sendikal faaliyetler içerisinde yer almaktadır. İnşaat İşçileri Sendikası adı altında örgütlenen işçiler kendi deneyimlerini anlatmışlardır. Bunun yanında sendika yöneticilerden 3 işçiyle ayrıca görüşme yapılmış ancak bu görüşmeler kapsamı nedeniyle saha çalışmasına dâhil edilmemiştir.

Sendikal faaliyette bulunan Bülent (21) ve Mahmut'un (21) çalıştığı şantiyede binlerce işçi istihdam edilmektedir. Mahmut, düzenli olarak sendika toplantılarına katılan işçi sayısının 15-20 civarında olduğunu belirtmiştir. Bu durum zayıf bir örgütlenme ağının olduğuna işaret etmektedir. Gerek görüşmecilerle gerekse de sendika yetkilileri ile yapılan görüşmelerde daha fazla işçiye ulaşamamanın ilk nedeni olarak işçilerin kısa süreli çalışmaları, belli bir ilişki kurulduktan sonra memleketlerine gittikleri ve ilişkilerinin koptuğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan Murat, gerek taşeron firmaların gerekse de ana yüklenicinin sendikal örgütlülük konusunda baskısının da etkili olduğundan bahsetmektedir:

Soru: Çalıştığınız şantiyede sendikal örgütlenme yaygın mı?

Değil. Çoğunlukla 10-15 kişi. Ancak şöyle örgütlenirler. Birinin başına bir iş gelir, işten atılır, gelir sendikaya sığınır. Diğer zamanlarda sadece korktuğu için sığınmaz. Ya da sendikanın iyi olduğunu onlar için çalıştığını bilir yani. Ama formeller olsun, patronlar olsun, sen sendikaya gittin seni işten çıkaracağız gibi bir baskısı da oluyor ondan korkuyorlar ama sendikaya ne zaman sığınır. Ta ki firma bunu işten atar veya başına bir iş gelir firma bunu üstlenmez çıkışını verir tazminatını vermez. Üstlenmez bunlar o yönde gelir.

Sendikanın niceliksel olarak zayıflığına rağmen etki gücünün azımsanamayacağı belirtilebilir. Çalışmalarını sadece eylem ya da iş durdurma yoluyla değil hukuki mekanizmaları da kullanarak sürdüren sendika, taşeron firmaların hareket alanını kısıtlamaktadır. Bülent, taşeron firmaların sendikal örgütlenmeyi neden istemediğini kendi başından geçen bir olayla örneklendirmektedir. Bülent, çalışmakta olduğu taşeron firmanın 15 Temmuz darbe girişimi soruşturmasından dolayı kapatılması nedeniyle işsiz kalmıştır. Ardından ana firmaya kiralık işçi olarak verilmiş ama ana firma işçilerin

girişini yaparak kadrolu pozisyona geçirmemiştir. İşçiler firma bünyesinde çalışmasına rağmen sigorta ve maaşları taşeron tarafından yatırılmaktadır.

Ardından çıkışlarımız verildi. Biz de çıkışlar için dava açtık. Davayı kazandık, bütün haklarımız verilecek. Ana firmada çalışıyordum yeni sözleşme imzalandı o sözleşmeye de beni almadılar, çıkışım vermek sorunda kaldılar. Yoksa benim çıkışımı da vermeyeceklerdi. Yoksa öyle arkadaşlar da kandırıldı. Şimdi bunlar sözleşme feshedildiği için bunların tazminat hakkı da verilmedi. Mesela kimi arkadaşlar 2 yıl, kimi arkadaşlar 2,5 yıl boyunca taşerona çalışıyordu. Bunların çıkışı verildiği zaman otomatik olarak tazminat hakkı da doğuyor. Bir yıldan sonra kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, yıllık izin tazminatı doğuyor. Bunları vermeden yeniden bir sözleşmeden giriş yaptılar. O arkadaşların hiçbirinin haberi yok bu durumdan, tekrardan bizim geçişimiz oldu denildi ama öyle bir şey de yok. Hepsinin çıkışı yapıldı. Sonra tekrardan girişi yapıldı. Bu firma içinde avantaj oldu. Kıdem tazminatı vermeden tekrardan arkadaşlara giriş yaptırdı. Buradaki arkadaşların ihtiyacı da olduğu için, kimisi farkındaydı kimisi de değildi.

İşçilerin sendikal örgütlenmeye dâhil olmamasının sadece “bilinç eksikliğinden” kaynaklanmadığını tazminat haklarının ellerinden alındığının farkından olan işçiler örneğinde olduğu gibi “gurbetçi” olarak çalışma biçiminin işçiyi hak mücadelesinden alıkoyduğunu belirtmektedir. “*Farkında olan adam burada gurbetçi. Firma bunu kapı dışarı ettiği zaman gideceği başka yer yok, adam işsiz kalacak evine bir şey götürmeyecek. Adam korktuğu için çalışmaya devam etti, göz yumdu*”. Mahmut da (21) sendikaya katılacağı için işten atılma korkusu yaşayanların olduğunu belirterek devamında şunları söylemektedir:

Korku da yaşıyor ama biz bunun işçiye garantisini veriyoruz. Hiçbir işçiyi üç günlük de olsa haksız yere işten çıkaramaz. Çıkarırsa bile sendika tazminatı ödemesi lazım 16 maaş. Bunun için de biz 40 kişiden fazla bir örgütlenme yaptık. Bir eylem yaptık 30 kişiye düştük biz. 45 saat hakkımızı istedik. Cumartesi günü öğlenden sonra çalışırsak o bizim mesai hakkımız oluyor. Bunu versinler dedik. Patronlar da yok dedi. İşçiyi mesaiye kaldırdılar. Karşı taraftan bir hareketlenme oldu. Mesaiyi

kaldırdılar. Cumartesi günü 12:00'de imza atıp çıktık. Sonra 4 arkadaşımıza iş çıkışı verdiler. Biz burada bir gün eylem yaptık. Bir gün içinde de saat 15:00'te bizi ana firmaya aldılar. Sonuç verdi ama bazı işçiler geri döndü. Biz mesaisiz naparız diye. Para kazanmamız lazım diye. Tamam, para kazan da adam seni kölelik sisteminde çalıştırıyor. Daha kötü yani seni köle gibi kullanıyor. Semeri vuruyor. Sürekli sür.

Şirket imajının önemli olduğu inşaat sektörünün pazarlamaya dönük yüzünün katkısıyla da sendikalı işçilerin eylem ve etkinliklerinin kapsam ve yoğunluğunun minimum düzeyde olmasına rağmen sonuç alıcı etki düzeyini olduğu belirtilebilir. Bülent, bu durumu sendikanın ana yüklenici firma ile ilişkisi olup olmadığı sorusu üzerine şöyle örneklendiriyor. *“İletişimi eylem şeklinde koyuyor. Mesela siz arkadaşların hakkını vermiyorsunuz der, eylem yapar. Satış ofisinin önünü kapatır. Oraya gelen müşteriler rahatsız olur niye böyle bir durum var, biz buradan yer almıyoruz, demek ki burası çok sıkıntılı der. Firma da itibarı sarsılmasın diye işçilerin hakkını verir, gönderirler”*.

Mahmut hangi durumlarda işçileri harekete geçirmeye çalıştıkları sorusu üzerine ilk iş sırada iş cinayetleri olduğunu ardından maaş ödemeleri, sigorta ve işten çıkarılma durumunda tazminat hakları ile ilgili sorunlar geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bazı spesifik durumlarda da işçileri harekete geçirmeye çalıştıklarını söylemektedir:

Bir eylem yaptık çıkarken aranmaya karşı. İşçileri arıyorlar ama formelleri arama gibi bir şeyleri yok. Formel çantasına şey de soksa götürür yani. Neden çünkü formel. Ama işçininkini arıyor. İşçi neyini çalsın zaten. Adam gurbete gidiyor yani. O yüzden biz bir eylem daha yaptık. Arattırmıyoruz yani sen önce git formelleri, mühendislerinizi, patronlarınızı arayın ondan sonra gelin bizi arayın. O yüzden arattırmıyoruz. Çünkü asıl hırsızlar patronlar yani.

Saha görüşmesinde yapılan mülakatlarda geriye kalan 16 işçi herhangi bir sendikal hareket deneyimi olmadığını belirtmiştir. Ancak buna rağmen 5 ayrı işçi geçmiş çalışma hayatlarında maaş ödenmemesi durumunda iş durdurma, kötü yemek yemek çıkması durumunda topluca protesto etme ya da iş kazası geçirmiş arkadaşları için yardım toplama gibi dayanışma deneyimlerinden bahsetmiştir. Görüşmelerin

tümünde ortak olarak açığa çıkan temel durum ise taşeron işçisinin işle ilgili yaşadığı herhangi bir sorun karşısında itiraz etme ve diğer işçilerle birlikte hareket ederek örgütlenme kapasitesinin önüne geçen en temel olgunun işten çıkartmanın çok kolay olmasıdır. İşten çıkartılma durumunda ise işçinin aynı döngü içerisine girmekten başka çaresinin olmaması inşaat sektöründe örgütlü sınıf hareketini açığa çıkmasını zorlaştıran nedenlerden biridir. Emrah'ın (24) anlattıkları buna iyi bir örnek oluşturmaktadır:

Pek değil. Çünkü işçinin başka şansı yok. Burada bir gün çalışsa o ona kar kalıyor. Boş kalmamak için mecburen susuyorlar. Örneğin işçi başka bir şehirden buraya geldiği zaman kesin çalışmak zorunda. O da iki üç ay full çalışmak zorunda ki tekrar dönebilsin çocuklarının arasına. En çok evli insanlara zor geliyor. Gittiği zaman bir buçuk ay kalıyor, zaten kazancı otomatikman bitmiş oluyor. Gelmek mecburiyetinde kalıyor

4.1.11. Gelecek Kaygısı:

Yapılan tüm mülakatlarda işçilere gelecek planlarının ne olduğu, bu işe devam edip etmek istemedikleri, istemiyorlarsa ne yapmayı düşündükleri soruldu. İşçilerin nasıl bir gelecek planı yaptıklarını sorarak içinde buldukları durumla kurdukları ilişkinin niteliği, kendilerini güvencede hissedip hissetmedikleri anlaşılmaya çalışıldı. İşçilerin soruya verdikleri cevaplar açısından gelecek tasavvurlarının tam anlamıyla bir benzerlik gösterdiğini söylemek zor görünmektedir. En temelde dikkat çeken ayırım, yaptıkları işi geliştirerek müteahhit olmaya çalışan ve bunun için ayrıntılı planlar yapanlar ile inşaat işine dair planlama yapmayanlar olarak şeklindedir.

Murat (32), Veysel (44), Ahmet (31), Erkan (42) ve Mehmet (34) daha önce işçi-taşeron dediğimiz ara bir aşamada bulunmaktadır. Erkan dışındakiler fiziksel olarak halen çalışmakla birlikte diğer işçilerden daha fazla para kazanmaktadırlar ve yapılan mülakatlardaki anlatımlarından birikimlerini yatırıma çevirmenin arayışında oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Erkan iş açısından planlarının sorulması üzerine “devlet ihalelerine girecek koşulları yaratmam lazım. Çok geride kaldık. Herkes girdi ve büyüdü, bir yolunu bulmalıyım” cevabının vermiştir. Diğer taraftan Murat da benzer bir plan yapmaktadır:

İnşaatın hemen hemen bütün kalemlerinden anlıyorum. Tabi bu biraz da maddiyata giriyor, büyük düşünmen için. Firma açabilirsin açtın firmayı, bir iki tane mühendis arkadaş tutuyorsun kendine. Bütün kalemleri diyelim yükleyici firmayla anlaşıyorsun yapıyorsun. E tabi bunu yapmak için de para gerekiyor. 300, 400 hatta 500 milyarın olması lazım.

Ben de aynı şekilde iş kurup devam etmek istiyorum. Aslında güvenli olsa büyük bir iş alsan aileyi getirmeyi düşünürsün ama iş az oldu mu 2-3 aylık bir senelik olsa getiremezsin İş bitse burada kiradasın belli bir giderin oluyor o yüzden güvencen yoktur.

12 yaşında işçiliğe başlamış olan Ahmet (31) de benzer bir cevap vermektedir. “Ben ömrümün yettiği güne kadar bu işi yapmak isterim. Ben severek yapıyorum, çok seviyorum. Ben işimi gerçekten seviyorum. Farklı bir arayış olsa dahi ne yaparım. Bir adım üstüne çıkmaya çalışırım. Büyütürüm. Benim hedefim o. Gidebildiği kadar bu meslekte kalırım. İşi büyütmek şeklinde yani”.

Başta yaptığımız ayrıma dönecek olursak, işveren olmak şeklinde ayrıntılı planları olmayan ikinci gruptaki işçiler ise kendi aralarında iki ayrı eğilim sergilemektedirler. 13 işçiden 7'si mevcut koşullardan oldukça mutsuz olduklarını ifade ederken elde imkânı olsa başka bir iş yapmak istediklerini belirtmektedir. Bu grup içerisinde yer alan Emrah'ın (24) değerlendirmesi şöyledir:

İnşaatteki insanların hiç biri emin ol ki, inşaatta çalışmak istemez. İnşaat şartlarından dolayı. Hem ağırdır, hem de belli bir çizgisi yok. Hakkı yok. Belli bir zamanı yok. Haftanın bazen 7 günü çalışmak zorunda kalıyorsun. Çoğu insan böyle. Bazı insanlar bir gün çalışmasa aç kalır. O durumda yani. İnşaatçıların tamamı neredeyse o durumda. Kesinlikle hiç kimse kendi isteğiyle bu işi yapmıyordur. Mecbur kaldığı için inşaatta çalışıyordur. İdeal bir kazancı da yok.

Burada da her yerde de patronların para hırsı bakımından, yemek konusunda, bakım konusunda, banyo, temizlik açısından, örneğin en basitinden ışık lazım. İşçiler kendi çabalarıyla bir kabloyu bir ampüle bağlıyorlar. Patronun buraya elektrik prizi koymasına gerekirken onları

kendi çabalarıyla yapıyorlar. Meslek açısından en çok ezik kalan inşaat bölümü.

Mustafa (30) ise Emrah'a benzer bir şekilde içinde çalıştığı koşulları eleştirmekte ve ileriye dair somut bir planı olmadığından bahsetmektedir. *“Hani dediğim gibi yaşamı idare etmek için. Birikim olarak bir şey düşünemiyorum. Full çalışmadığım için veya fazla iş olmadığı için. Senenin iki üç ayını çalıştığın için ne yapabilirsin, ne düşünebilirsin. Neyse kısmete bağlıyoruz. Elimde imkân olsa bu işle uğraşmam. Belki ticaret yapardım. Veya başka bir şeyle uğraşırdım”*.

Üniversite mezunu olan ve inşaatlarda çalışmak istemediğini en net belirten işçilerden biri olan Ünal (26) ise *“inşaatla geçirdiğim her gün benim için bir kayıptır”* diyerek bu işi bırakıp öğretmenlik yapmak istediğini belirtiyor. *“Bu iş yerine öğretmen olmayı isterdim. Bir kere bedensel olarak daha az yorulurdum. Hafta sonları bana kalırdı. Kitap okumak için zamanım olurdu. Çobanlık yaptığım zaman bile okuyabiliyordum. Ama şimdi imkânsız, hiç zaman yok. Aşırı yorgun olunca yapamıyorsun”*.

Memleketinden zorunlu göç sonucu İstanbul'a gelerek inşaatlarda çalışmak zorunda kalan ve aynı zamanda sendikalı olan Bülent (21) de Ünal'a benzer şekilde bu işi devam ettirmek istemediğini belirtmektedir.

Şu an burada çalışıyorum ama KPSS'ye hazırlanıp kadro almak devlete bağlı bir yerde çalışmak öbür türlü şantiye işinde gerçekten çalışmak istemiyorum.

Soru: Neden peki?

Çünkü çok zor aşırı derecede zor. Ölüm tehlikesiyle, sabah kalkıp da akşam dönemeyeceğim şeyleri hatırlıyorum bazen. O da oluyor yani. Çünkü çok gördüm. Yanımda düşen, araba çarpan mesela, şantiye içerisinde karanlık yerlerde düşen arkadaşları gördüm. Bu yüzden de tırtım biraz yani. Bu yüzden devam etmek istemiyorum. Devlete bağlı bir yerde olursa olur. Olmadı tekrardan kuaförlük mesleğine devam edeceğim.

İnşaat işine dair planlama yapmayan bu gruptaki 7 kişi de benzer gerekçelerle inşaat işini bırakmak istediklerini söylemiştir. Bu 7 kişiden geçici bir dönem için buraya

gelmek zorunda kaldıklarını belirten Bülent dışında diğer 6 işçinin asıl ikametgâhı İstanbul'da olmamakta ve çalıştıkları sürede şantiyelerde kalmaktadırlar. Diğer işçi grubu ise İstanbul'da ikamet eden ve hepsi akraba ya da aynı köylü olan işçilerdir. Bu işçiler, farklı bir planları bulunmadıklarını çok uzun yıllardır bu işi yaptıklarını, güçleri yettiği ölçüde de yapmaya devam edeceklerini söylemişlerdir. Örneğin Metin (37) “biz bu işle gözümüzü dünyaya açtık. Rızkımızı bunla kazandık. Çocuklarımı burada çalışarak büyüttüm. Bundan sonra ne yapayım. Sonuna kadar çalışacağız işte” , Fırat (53) ise “3-5 sene sonra emekli olacağım, sonrası yok artık. Ama emekli olup da durmayacağız tabi. Gücümüz yetene kadar bu işi yapacağız”. Kesinlikle işi bırakmak istediğini söyleyen grup ile çalışmaya devam edeceklerini söyleyen grup arasındaki temel ayırım, ilk grubun 'gurbetçi' olarak çalışması ikinci grubun ise aileleriyle birlikte İstanbul'a yaşıyor olmasıdır. Sonuç olarak, çalışmamız bağlamında, güvencesiz özellikler sergileyen taşeron çalışma biçiminin kendi içerisinde ayrımlar sergilediğini söyleyebiliriz.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada, kapitalist üretim ilişkilerinin geçirdiği tarihsel dönüşüm ekseninde, 1970'lerden sonra uygulanmaya başlayan neoliberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak açığa çıkan esnek üretim rejimini, İstanbul'da inşaatlarda çalışan taşeron işçilerin deneyimlediği güvencesizlik ile olan ilişkisi bağlamında tartışmaya çalıştık. Tartışmanın kuramsal ayağını oluşturan ilk bölümde, kapitalizmin ilkel birikim döneminden günümüze kadar emek üzerinde denetim ve kontrolünü geliştirmeye çalıştığını belirtmiş ve bunu emek süreci kuramı etrafında tartışmıştık. Saha araştırmasının bulgularını ortaya koyduğumuz bölümde ise görüşülen işçilerin taşeron çalışma altında güvencesizliği deneyimleme biçimlerini ve çalışma koşullarını nasıl algıladıkları üzerine odaklandık. Bu iki bölümden yola çıkarak, sermayenin taşeron çalışma gibi bir esnek üretim rejimiyle emek süreci üzerinde kontrol ve denetimini ancak kapitalizmin ilk dönemlerindeki despotik emek rejimi altında tanımlanabilecek şekilde yeniden yapılandırıldığını iddia etmek mümkün görünüyor. Bu bölümde ise araştırmada elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapılacak ve emeğin güvencesizleşmesinin yol açtığı toplumsal sorunlara vurgu yapılacaktır.

Bulgular üzerinden tartışmaya geçmeden önce esneklik ve güvencesizlik kavramlarının anlamı üzerinde ayırım yapmakta yarar var. Esneklik daha çok emeğin istihdam edilme biçimi ile ilgili bir stratejidir. Sadece vasıfsız ve risk altında bulunan emeğe değil vasıflı emeğe de uygulanan bir yöntemdir. Bu anlamıyla birbirinden farklı istihdam biçimleri altında çalışma sonucunu doğurur. Güvencesizlik ise temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısı yaşama anlamına gelir (Oğuz, 2012:233). Güvencesizlik, bütün istihdam biçimlerini enlemesine kesen türdeşleştirici bir niteliktir (Çerkezoğlu-Göztepe, 2010:82) Bu anlamıyla, emek piyasalarının bölünmesi anlamına da gelen esneklik farklı çalışma rejimleri altında işçi sınıfını eski türdeş yapısını dağıtırken açığa çıkardığı güvencesizlik sonucu altında da birleştirmektedir. Güvencesizliğin birleştirici bir olgu olmasının nedeni, işçilerin bizzat bilinç düzeyinde hissettikleri bir durum olmasıdır. Esneklik daha çok nesnel bir durum olarak işçilerin karşısına çıkarken, güvencesizlik daha çok öznel olarak hissettikleri bir yaşantı ya da esnekliğin kendi bilinçlerinde cisimleşmiş halidir. Bu anlamda güvencesizlik, E.P. Thompson'un deyişiyle işçileri “hem deneyimin ham

maddesinde hem de bilinçte birleştiren” sınıfsal bir olgu olma özelliğine sahiptir (Oğuz, 2012:233). Dolayısıyla aralarındaki nüans farklılıklarına rağmen saha araştırmasında yapılan mülakatlarda açığa çıkan güvencesizlik deneyimlerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz.

- Her an işten çıkarılabilme kaygısı
- Çalışma süresinin belirsizliği ve kısa süreli işlerden sonra tekrar iş bulabilme sıkıntısı
- İş güvenliği önlemlerinin yokluğu nedeniyle kaza yaşayabilme olasılığının yüksekliği
- Ücret düşüklüğü ve düzensiz ödeme
- Kayıt dışı çalışma neticesinde sağlık güvencesinden ve emeklilik hakkından mahrum kalma
- İş yoğunluğunun artması
- Sendikal hakların yokluğu

Esnek çalışmanın en önemli özelliğinin, iş yoğunluğunun ihtiyaçlarına göre iş gücünün istihdam edilmesinde sermaye sahibine inisiyatif tanınmasıdır. Esneklik temel olarak sermayedarın kar edebilme arayışına göre işin reorganizasyonu ile ilgilidir. İnşaat sektöründeki taşeron iş ilişkilerinde, işçilerin yaşadığı en önemli sıkıntılardan birinin işten çıkartılma kaygısı olduğu yapılan görüşmelerde öne çıkan olgulardan biriydi. Bu durum, aynı zamanda despotik bir emek rejimi inşa etmede çok önemli bir işleve sahip olmaktadır. İş ilişkilerinde işçilerin denetim ve itaat çemberi içinde kalmasını sağlayan işten çıkartılmanın kolaylığı, işçilerin verili çalışma koşullarını kabul etmesini sağlamaktadır.

İnşaatta çalışma, yapılan işe ve çalışılan şantiyenin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte çok uzun süreleri kapsamamaktadır. Saha çalışmasında, görüşülen işçilerden mevcut durumda çalıştıkları işteki en kısa ve en uzun çalışma süreleri karşılaştırıldığında, bunun iki gün ile yedi ay arasında değiştiği görülmüştür. Ancak bu süre çok belirsiz olabilmektedir. Üst yüklenici firmadan işi alan taşeron, genellikle inşaatın belli bir kısmından sorumlu olduğu ve buradaki işi de en kısa sürede bitirmesi gerekmektedir. Bu süre bitiminde taşeronda çalışan işçiler eğer başka bir iş

bulamazlarsa işsiz kalmaktadırlar. Genelde memleketlerinden uzakta, şantiyelerde kalarak çalışan işçiler eğer iş bulamamışlarsa ayrıca konaklama sorunu da yaşamakta ve memleketlerine geri dönmek zorunda kalmaktadırlar. Memleketlerine dönen işçiler, akrabalık ve hemşerilik ilişkileri üzerinden ancak tekrar bir bağlantı sağlayabilirlerse metropollere dönmekte ve çalışmaktadırlar. İş döngüsünün bu ön görülemezliği ve belirsizliği, düzenli gelir kaynağına sahip olmayı, az da olsa birikim yapmayı ve gelecek için plan yapmayı imkânsız hale getirmektedir. Bu şartlar güvencesizliğin en temel görünümülerindendir.

Çalışma süresinin belirsizliğinin etkilerini arttıran bir diğer sorun da ücretlerin düşüklüğü ve ödemelerin zamanında yapılmamasıdır. Görüşmelerde işçilerin en çok dile getirdikleri sorunlarından biri aldıkları ücretin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğidir. Bu durum ve düzensiz ödeme her ay ailelerine belli bir miktar para göndermek zorunda kalan işçilerin koşullarını daha da kırılganlaştırmaktadır. Diğer taraftan, düzensiz ödeme kadar işçileri zorlayan bir diğer sorun da, sigortaların yatırılmayışı ya da düşük süreli yatırılmasıdır. Sağlık sigortasından yoksunluk, modern toplumda karşılaşılabileceğimiz en önemli risklerden biri olmaktadır. Sigorta primlerinin yatırılmaması, işçilerin taşeron firmalara karşı rahatsızlığın en önemli kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yetersizliği, kalıcı yaralanmalar ve ölümlerle karşılaşılma riskinin inşaat sektöründeki yüksek oranı, kısa zamanda daha fazla iş yapılması dayatması çalışma şartlarını ağırlaştıran en önemli etkenlerdir. Bu ve yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı, yaptığımız görüşmelerde hiçbir işçinin inşaatta çalışmaya devam etmek istemediği, kazancını yeterli görmediği, başka bir iş bulursa hemen bırakabileceği açığa çıkmıştır.

Baskıcı iş ilişkileri nedeni ile despotik emek rejimi içerisinde değerlendirdiğimiz taşeron çalışmanın inşaat sektöründe kendine has bir yapılanmasının olduğundan bahsedilebilir. Esnek üretimin yaygınlaşmasından önce de taşeronluk sisteminin var olduğu inşaat sektörü işleyiş biçimi itibari ile benzer çalışma alanlarının en gelişkin örneğini sunduğu iddia edilebilir. İnşaat sektörünün yapısal özelliklerinin geçici ve dolaylı istihdama elverişli olmasının yanında enformelleşme sınırını aşarak ucuz iş gücüne erişebilmenin yolu haline gelen taşeronlaşma, işi parçalayarak çok katmanlı bir çalışma ilişkileri düzeni oluşturmuştur. Taşeronlaşma ile inşaattaki farklı ustalıklar

gerektiren her bir iş ayrı bir taşeron ilişkisinin konusu olmaktadır. Çalışma ilişkisini daha karmaşık hale getiren, ihale yöntemiyle sözleşme çerçevesinde bir inşaat işini devralan ilk taşeron şirketin işi parçalarına ayırarak birden fazla taşeron şirkete dağıtması ile başlar. Taşeronlaşmanın olmadığı varsayıldığında müteahhide bağlı olarak çalışan çeşitli vasıflara sahip işçilerden oluşan bir işyeri her bir işin ayrı bir taşerona verilmesi ile aynı inşaatta, işvereni, işçisi, yaptığı işi farklılaşan birden fazla işyerine ayrılmış olur (Çınar, 2014: 46). Herhangi bir şantiyede böylesine komplike özellikler sergileyen bir sistemin işleyişini sorunsuz bir şekilde devam ettirebilmesi, gözlemlediğimiz kadarıyla kendine has işleyiş mekanizması ile mümkün olmaktadır.

Ana firmanın işi devrettiği ilk sıradaki taşeron ve onun işi bölerek devrettiği diğer taşeronlar ve onların altındakiler şeklinde ilerleyen bu katmanlı piyasada en avantajlı durumda bulunan ana firmadır. Diğer taşeronlar rekabet halinde ana firmanın belirlediği sözleşme yükümlülükleri altında işi almaktadır. Bu ilişkide taşeron, “bir üstteki şirketi iş yükünden, ekipman ve işgücü maliyetinden, zaman baskısından kurtarabilme” işlevlerini yerine getirerek risklerin bir kısmını üstlenen ve bazılarını da işçilere doğru aktaran konumdadır (Çınar, 2014:47). Burada sektör açısından kritik bir özellik olarak karşımıza çıkan durum, hem ana firma ile taşeronlar arasında hem de taşeron firma ile işçileri arasındaki iş ilişkisinin süreklilik kazanabilmesinin proje bazlı ve belli bir zaman kısıtlaması içinde gerçekleşen bu işin hem zamanında hem de en iyi biçimde yapılabilmesine bağlı olmasıdır. Çünkü firmalar arasında bahsettiğimiz sözleşmenin en temel yükümlülüğü işin belirlenen zamanda bitilmesi, bitirilmediği durumlarda ilgili firmanın ceza müeyyideleri ile karşılaşmalarıdır. Taşeron firma daha sonraki çıkacak işleri alabilmek için önceki işleri konusunda başarılı bir sicile sahip olmak zorundadır. Aksi takdirde rekabetin böylesine yoğun olduğu bir piyasada ayakta kalması mümkün değildir. Aynı durum taşeron aracılar ve işçiler açısından da geçerlidir. Yaptığımız mülakatlarda da işi nasıl buluyorsunuz sorusuna istisnasız tüm görüşmeciler yakın ve tanıdık vasıtasıyla olmaktadır cevabını vermiş, eğer çalıştığı kişi yaptığı işi beğenmezse tekrardan çağrılmadığını söylemiştir. Sonuç olarak bir işçinin de aynı şekilde işinde süreklilik kazanabilmesinin yolu yaptığı işin kabul görmesinden geçer. Taşeron sisteminde iş bulmanın yöntemi artık eskiden olduğu gibi işçi kahveleri yoluyla değil tanıdık, taşeronlara telefon aracılığıyla işe çağırmasıyla gelişmektedir. Dolayısıyla taşeron firmanın yüklenici firmaya işini beğendirmesinde olduğu gibi, işçi de taşeron firmaya yaptığı işi beğendirmek zorundadır.

Yukarıda anlattığımız ilişki biçimi kendi keline işleyen bir denetim mekanizması oluşturmaktadır. Kapitalizmin ilk rekabetçi döneminde görülen basit ve doğrudan bir denetim sistemine dayana despotik emek rejiminin daha da derinleştirilmiş hali olarak görülebilecek bu durum, sermayenin taşeron sistemi vasıtasıyla artık doğrudan bir denetim sistemi kurmaya ihtiyaç duymamasıdır. Çünkü taşeron çalışma biçimi vasıtasıyla sistem, kendi kendini denetleyen ve kontrol eden bir yapıya kavuşmuştur. İşçi, süresi belirsiz ve her an çıkartılabileceği işini devam ettirebilmek ve bitmesi durumunda bir yenisini bulabilmek için işini en iyi ve en kısa sürede yapmak zorunda kalmaktadır. Bu kimi durumlarda uzun çalışma saatleri kimi durumlarda ise zaman baskısı nedeniyle yoğun çalışma temposu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla güvencesiz de olsa mevcut işi korumanın güvencesi belirlenen sınırlar içerisine çalışmaktır. Aksi durumda eski despotik çalışma rejimlerinde olduğu gibi dışarıda o işçinin yerine geçmeye hazır büyük bir yedek işçi ordusu bulunmaktadır. Böylece sermaye karlılığını arttırmanın en kısa yolunu bulmuştur. Sermaye ayrıca ek denetleme ve gözetleme mekanizmaları kurmaya gerek kalmadan emeğin en 'verimli' biçimde kontrol etmiş karlılığını olabildiğine arttırmıştır. İş içi ilişkiler açısından yukarıda andığımız nedenlerden ötürü aşırı hiyerarşikleşmiş ve katı bir denetim sistemine de ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Birbirinden bağımsız birimler halinde çalışan işçi ekiplerindeki hiyerarşinin yukarıdan aşağıya doğru taşeron, kalfa, usta ve çırak şeklinde geliştiği görülür. Ve genellikle akraba ve hemşerilik üzerinde oluşan bu ekipler ancak sahip olduğu geleneksel bağlar sayesinde böylesi bir sisteme adapte olabilmektedir.

Despotik emek rejimleri, baskının rızaya üstün geldiği rejimlerdir. Despotik emek rejimleri, piyasanın anarşik yapısına tabidir. Piyasanın anarşik yapısı, kapitaliste istediği gibi işe alıp çıkarma ve istediği sürelerde çalıştırma imkânı tanımaktadır. Marks'ın “piyasa despotizmi” olarak adlandırdığı bu durum, emeğin sermayenin mutlak egemenliği altına girmesini sağlarken, üretim siyasetine de despotik bir karakter verir (Yücesan -Özdemir, 2010:41). Mülakatlarda tüm işçiler, içinde buldukları çalışma sisteminin nasıl bir eşitsizlik ürettiğinin bilincindedir ve bu durumu sınıfsal kategorilerle açıklamaktadır. Ancak yine de istemeseler de böylesi bir çalışma biçimine dâhil olmak zorunda kalmakta ve ikna ile değil zorunda kaldıkları için çalışmaktadırlar.

İşlerin ücretleri de bu birçok aktörün olduğu piyasadaki rekabet koşulları tarafından belirlenmektedir. Ücretlerin günlük olarak belirlendiği, çalışılmayan tatil

günlerinin parasının ödenmediği taşeronlukta, birinci bölümde belirttiğimiz gibi ya mutlak değeri arttırmak için çalışma süresi uzatılmakta ya da çalışma temposu yoğunlaştırılmaktadır. Çok katmanlı rekabetin inşaat işçilerini gelip bulması çoğunlukla düşük fiyata işi alan taşeronun, kendisine kalan kısmı olabildiğine arttırmak için daha fazla baskıcı olmasıyla başlar. Alt yüklenicinin devrettiği “parça” işi alan taşeron, işçiye daha düşük ücret öderse ve zaman baskısıyla işi ne kadar erken bitirirse kendisine kalan fark artmış olur. Diğer taraftan şirketin bina kalitesi üzerindeki denetimi nedeniyle malzemeden çalarak kendisine kalan farkı arttırma imkânı sınırlıdır. (Çınar, 2014: 49) Üstten başlayarak alta doğru inen bu işin yoğunlaştırılması ve ücret konusundaki baskıcı ilişki biçiminden doğrudan etkilenen taraf işçilerdir. Zira Marks'ın İngiltere'de terleme sistemi üzerinden yaptığı analiz taşeron firmaların farkı nasıl yarattığına dair net bir açıklamadır (Marks, 2000:527).

...bir yandan parça-başı ücret, kapitalist ile ücretli emekçi arasına asalakların girmesini, “emeğin aracıya kiralanmasını” kolaylaştırır. Bu araçların kazancı, tümüyle, kapitalistin ödediği emek-fiyatı ile bunların, bu fiyatın emekçiye ulaşmasına fiilen izin verdikleri kısmı arasındaki farktan ileri gelir...

Yapılan mülakatlarda işi devralan taşeron-aracılar, işi aldıkları firmanın kendilerine sürekli, “iş bitirin de nasıl bitiriyorsanız bitirin, gerisine karışmam” dendiğini söylemektedirler. Gerek daha önce değindiğimiz işi en kısa zamanda bitirme telaşı, gerekse de güvenlik önlemleri almanın maliyetinden kaçınma çabası büyük risklerle dolu olan inşaat sektörünü iş cinayetlerinin yaşandığı bir alan haline dönüştürmektedir. Taşeronluk ve fason atölyelerin yaygınlaşması, burjuvazi için bir yandan maliyetlerin düşmesini ve istikrarsızlaşan talep karşısında üretimini çeşitlendirmeyi sağlıyordu ve diğer yandan sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü hem arttıran hem de çeşitlendiren mekanizmaları kuruyordu. Şöyle ki, patron ve işçi arasında kurulan formel ilişkinin yerini, akrabalık, hemşerilik gibi hukukun işleymesini ve işin değil ama iş ortamının denetimi (devlet ve sendika için) zorlaştıran ilişki biçimleri kapitalist yapıya içkin bir biçimde yeniden doğruyordu. Bu tip bir üretim ilişkisinin de “sosyal sorumlulukları”, kayıt dışı çalışan ya da küçük firmalara bölünmüş binlerce işçiyi kapsamadığında iş kazası ve meslek hastalığına hazır ortamlar yeniden tüm kazanımlara ve gelişen teknolojinin tüm nimetlerine rağmen varlığını gösterdi. İş kazalarının önemli bir kısmının taşeron ve fason işletmelerde olmasının nedeni burada

aranabilir (Akdemir, 2008:277). Gerek Sosyal Güvenlik Kurumu'nun gerekse de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre en tehlikeli üç sektörden biri olan bir alanda yıllık ortalama 320 işçinin yaşamını yitirdiği binlercesinin ağır şekilde yaralandığı bir olguyu işin doğasıyla, dikkatsizlikle ya da rastlantıyla açıklamak mümkün değildir.⁴ Bu olgunun altında da, neoliberal politikalar ekseninde yeniden yapılandırılan iktisadi ilişkiler yani kelimenin daha açık tanımıyla piyasa despotizmi yatmaktadır.

İş kazalarının diğer riskli çalışma biçimlerinde olduğu gibi, taşeronluk sisteminin açığa çıkardığı güvenliksiz çalışma şartlarıyla olan ilişkisi bir önceki bölümde belirtilmişti. Aynı şekilde, işçilerin, iş cinayetlerinin taşeronluk sisteminin yapısal özelliklerinden kaynaklandığına dair bir algısının olduğundan bahsedilebilir. Ancak bu farkındalık durumu, cinayetlere karşı örgütlü bir sınıf hareketine dönüşmemekte, işe duyulan ihtiyacın acileyeti ve işten çıkartılmanın kolaylığı arasındaki gerilim, iş kazalarının normalleşmesini beraberinde getirmektedir.

Taşeronlaşma ilişkilerinin etkilediği sosyal ağlar incelendiğinde ülkenin özellikle kırsal nüfusunun yer aldığı Doğu bölgelerinden ve Karadeniz Bölgesi'nden metropollere doğru kalıcı ya da mevsimlik bir nüfus hareketinden söz edilebilir. Yine neoliberal politikalarla bağlantılı bir biçimde tarım ve hayvancılıkla geçinen ya da tarımsal alanlarda işçilik yapan yoksul köylülüğün çözülüş sürecinin araştırma konumuzla yakından ilişkisi olduğunu görmekteyiz. Mülksüzleşen köylülüğün enformel ağları vasıtasıyla ulaşabildiği tek alan ucuz emek pazarı olan kentlerin güvencesiz sektörleri olmuştur. Dolayısıyla taşeron çalışma biçimi aynı zamanda yoksul köylülüğün proleterleşme süreci anlamına da gelmektedir. Köylülüğün inşaatta çalışmayı seçmesinin ilk nedeni mevsimsel çalışmaya uygun oluşudur. Özellikle kente yerleşmemiş işçi, belli bir dönem çalıştıktan sonra köye ailesinin yanına dönmektedir. İkincisi, inşaat işçiliği için belli bir eğitim seviyesi veya mesleki yetenek gibi herhangi bir vasıf gerekmemektedir. Bir diğer neden de, inşaat işçiliğinin akrabalık ve hemşerilik gibi enformel ilişkiler üzerinden kolayca örgütlenebilmesi ve köylülüğün buna uygun bir sosyal yapıya sahip olmasıdır.

---

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Ceylan: 2014 ve Müngen: 2011

Geleneksel akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinin modern kapitalist iktisadi işletmelerden biri olan taşeronluk sistemi içerisinde bu denli canlı ve işlevsel olmasının nedenini, bu ilişki biçimlerinin işletmenin işleyişi açısından oynadığı rol üzerinden açıklanabilir. Görüşmecilerimiz arasında yer alan ve yeni taşeronluk yapmaya başlamış olan Erkan'ın (42) sözünü burada anmakta yarar var. “Böyle ağır bir iş başka bir iş yerinde olduğu gibi resmiyetle yürümez. Çalıştırdığın işçinle yakın ve samimi olman gerekiyor. Klasik patronluk ilişkisi burada olmaz. O yüzden burada herkes akraba ve yakın köylü. Zaten istesen de resmiyet olmaz”. Aile ve hemşerilik gibi geleneksel sosyal bağların böylesi bir iş ilişkisi içerisinde canlı olarak kalabilmesi, onun işin bitirilme hızına sağladığı yarar sayesinde. Daha önce belirttiğimiz gibi, inşaattaki taşeronluk işin belli bir sürede bitirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu anlamıyla işin yoğunluğunun arttırılmasında geleneksel bağlar işlevsel olmaktadır. Buradan çıkaracağımız sonuç, kapitalizmin neoliberal çağında yaygınlaşan taşeronluk olgusu aracılığıyla hâlihazırdaki toplumsal dayanışma ağlarına yaslanarak iş verimini ve dolayısıyla da işten elde ettiği karı arttırmaya yöneldiğidir. Bu durumun emeğin örgütlenme şekline yansımaları ise hem taşeronların hem de işçilerin, iş bulma ve bulunan işte süreklilik kazanma noktasında geleneksel toplumsal ilişkilerin dolayımında kalma zorunluluğunu ortaya çıkarmasıdır (Tuzla Araştırma Grubu, 2009:162).

İş ilişkilerinin geleneksel bağlar üzerinden örgütlenmesi, işçiler arasındaki rekabet olgusuna yeni bir boyut katmaktadır. “Biz” ve “onlar” gibi kimlik algısının gayet güçlü olduğu sektörde, işçilerin arasındaki iş kolunda baskın konumda olma veya daha ucuza çalışıp işi alma konusunda yaşanan rekabetin etnikleşmesi riskinin olduğu gözlemlenmiştir. İş ekiplerinin ve uzmanlaşma biçimlerinin belli bir bölgeden işçilerden oluşan bir iş organizasyonunda, karşıtlaşmaların da bölgesel, yerel ve kültürel farklılıklardan beslenmesi ve bunun kimi zaman milliyetçilik boyutuna varması, bu tarz taşeron çalışma biçimlerinde karşımıza çıkan bir olgudur. Yaptığımız çalışmada kimi örneklerde karşımıza çıkan durum, ülkenin politik ikliminin de etkisiyle, kültürel ve yerel farklılıkların, sonradan gelen ve daha ucuza çalışan mevsimlik işçileri ötekileştirmenin bir aracı haline dönüşmesidir.

Saha çalışması kapsamında görüşülen işçiler arasındaki bir diğer gerginlik biçimi de kadrolu ve taşeron işçiler ayrımı şeklinde yaşanmaktadır. Büyük şantiyelerde “formel”ler olarak bahsedilen kadrolu işçiler, taşeron işçiler üzerinde baskı kurmakta,

taşeron işçiler de kendilerinden daha güvenceli koşullarda çalışan bu işçilerle rekabet ve karşıtlık içeren bir ilişki geliştirmektedirler. İşçilerin arasındaki gerek kültürel farklılıklar örneğinde gerekse de kodrolu-taşeron işçisi örneğinde karşımıza çıkan ayrımlar zaten yeterince bölünmüş ve parçalı bir duruş sergileyen emek gücünün sınıfsal ortaklıklar temelinde bir araya gelmesini iyice zorlaştırmakta ve bu durum sermaye karşısında zayıf olan konumlarını süreklileştirmektedir.

Sendikalaşma bakımından inşaat işçilerinin diğer esnek çalışma biçimlerinde olduğu gibi oldukça dağınık ve örgütsüz bir konumda olduğu söylenebilir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın iş kolundaki sendikalaşma ile ilgili 2016 Temmuz ayı verileri incelendiğinde sektörün hali daha iyi görülecektir. Bu verilere göre 1730246 işçinin çalıştığı sektörde toplam sendikalı işçi sayısı 45406'dır. Bu sendikalı işçilerin tüm işçiler içerisindeki oranının %2.62 olduğu anlamına gelir.⁵ Gerek çalışma biçiminin belirsiz karakterinden ve gerekse de mevsimlik çalışma düzeninden kaynaklanan sorunlar, sendika gibi kalıcı kurumlaşmalara gitmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan sözleşmesiz ve kayıt dışı çalışma biçimi işten çıkartmayı oldukça kolaylaştırmıştır. İşçiler ve taşeronlar arasında yaşanan en basit gerginlikler işten çıkartmayla sonuçlanabilmektedir. Özellikle mevsimlik çalışma için gelen işçilerin işsiz kalmasının doğuracağı riskler iş ilişkilerinde kabullenici bir tavıra yol açmaktadır.

Esnek çalışma biçimlerinde sıkça karşımıza çıkan mekânsal farklılaşmanın taşeron inşaat işçileri örneğinde de önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hem üretim mekânı içinde bir farklılaşma durumu söz konusudur. İşin yapısı gereği özellikle küçük inşaatlarda ekip halinde çalışanlar işini bitirdikten sonra işi başka bir ekibe devretmekte toplu halde o aynı mekânda nadiren bulunmaktadır. Şantiye dışında sosyal aktivitelerin veya bir araya gelmeyi sağlayacak etkinliklerin yokluğu da çalışma ortamı içerisinde geleneksel bağların aşılıp sınıfsal ortaklıklar üzerinden gelişmiş bir ilişki biçiminin açığa çıkmasını engellemektedir. Ayrıca sektördeki işçilerin çoğunun mevsimlik çalışma sistemine sahip olması işi bitirdikten sonra memleketlerine dönmeleri yine işçilerin kendi aralarındaki etkileşimi zayıflatan bir diğer unsurdur.

---

⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerinde sendikalara üye olan işçi sayıları şu şekildedir: YOL-İŞ (Türkiye Yol, Yapı İnşaat İşçileri Sendikası): 43341, İNSAN-İŞ (Türkiye İnşaat İşçileri Sendikası): 900, DEV YAPI İŞ (Devrimci Yapı, İnşaat ve Yol İşçileri Sendikası): 457, İNŞAAT İŞ (İnşaat İşçileri Sendikası): 272, ÖZ İNŞAAT İŞ (Öz İnşaat İşçileri Sendikası): 424, YDİ SEN (Yurtdışı İşçileri Sendikası): 4, TÜM YAPI YOL İŞ SEN (Tüm Yapı İnşaat Yol Baraj İşçileri Sendikası) : 8

Sonuç olarak, taşeron inşaat işçileri örgütlü bir sınıf pozisyonunu sağlamaktan oldukça uzak durumdadırlar.

Yapılan araştırmada işçilerin gelecekte beklediklerine dair olan bölüm, sosyal koruma mekanizmalarından mahrum olan taşeron işçisinin güvencesiz hayat koşullarını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Taşeron çalışma biçiminin gelecek beklentileri en doğrudan sonucunun belirsizlik olduğu söylenebilir. İşsiz kalma sürelerinin neredeyse çalışma sürelerinden daha fazla olabildiği bu sistemde işçi, geleceğini öngörememekte ve plan yapamamaktadır. Belirli ve sürekli bir kazanç elde edememe durumu geleceğe ilişkin bakışı da karamsarlaştırmaktadır. Taşeron işçisinin deyim yerindeyse gündelik ruh hali umutsuzluktur. Çalışma ilişkilerinin ağırlığı karşısında çaresiz ve sessiz olan taşeron işçileri yaşadıkları her türlü riske karşı da savunmasız bir pozisyondadırlar. Taşeron çalışma gibi bir despotik emek rejimi altında kendi emek gücü üzerinde karar verme potansiyelini tamamen kaybetmiş olan inşaat işçileri kendi sınıfının en kırılgan, savunmasız kesimini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Kapitalist üretimin neoliberal yeniden yapılandırma ile içine girdiği süreç, emek piyasalarını tam anlamıyla piyasa anarşizmine kurban etmiştir. Bu süreçle birlikte yaygınlaşan taşeronlaşma gibi esnek çalışma biçimlerinin en doğrudan sonucu, ücret ve hakların kısıtlanması olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte görece güvenceli çalışma koşullarına sahip olan işçiler, gittikçe yoksullaşmış ve örgütsüzleşmiştir. Formel işgücü piyasası zayıflamış, enformelleşme tüm sektörlerde hızlanmıştır. Bunun doğrudan sonucu ise sosyal politika uygulamalarının çökmesi ve toplumsal iktisadi farklılıkların derinleşmesi olmuştur. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde tüm değişiklikler emek-sermaye ilişkisinde sermayenin lehine gelişmekte, toplumsal dengesizlik gittikçe derinleşmektedir. Sermayenin kar maksimizasyonunu artırma mantığı etrafında örgütlenmiş esnek çalışma biçimleri konusunda politik karar mekanizması olan devlet de yaptığı yapısal değişikliklerle işçi sınıfı üzerindeki koruyucu tedbirlerden vazgeçerek güvencesizliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Sosyal refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesi güvencesizleşme sürecinin hem nedeni hem de sonucu durumundadır.

Emek piyasalarının kuralsızlaştırılması, tam zamanlı ve güvenceli istihdamın önüne geçmiştir. Türkiye gibi çevre kapitalist ülkelerde bu kuralsızlaştırmanın en yaygın kullanılan araçlarından biri de taşeronluk sistemidir. Bu düzenleme aracılığıyla, emek gücü, uluslararası sermayenin çıkarları etrafında yeniden örgütlenmektedir. Sermayenin karlılığını artırması olarak gelişen bu süreç, işçi sınıfı açısından ise yıkımı beraberinde getirmektedir. İşsizliğin yapılaşması, ücretlerin düşmesi, iş cinayetlerinin daha önce görülmedik bir biçimde artması, gelir dağılımının dengesizleşmesi, sosyal eşitsizliğin artması taşeronlaşma gibi güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasının en doğrudan sonucudur.

İşçi sınıfı açısından, tam anlamıyla güvenceli bir durum, kapitalist üretim ilişkilerinin temel kuruluş mantığına aykırı olsa da, neoliberal dönüşümle birlikte uzun mücadeleler sonucu elde edilmiş olan hakların ortadan kaldırıldığına tanık olmaktayız. Sosyal politikanın geçirmekte olduğu bu dönüşüm nüfusun büyük bir bölümünü piyasa ilişkileri karşısında korumasız bırakmaktadır. Yeniden yapılandırma adı altında sosyal güvenliğin ortadan kalkışına tanık olduğumuz bu süreç, belli tarihsel ve toplumsal koşulların sonucu olarak gelişmektedir. Sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü

arttırdığı “esnekleşme” piyasa ilişkilerinin yaşamın her alanında hâkim olması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, sosyal güvenlik mekanizmalarının piyasaya devredilmesinin üretim alanındaki ayağının taşeron çalışma gibi esnek üretim biçimleri olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmamızda yaptığımız görüşmeler de bu sonucu doğrulamakta, taşeron çalışma ilişkisine dahil olan işçilerin yaşam ve çalışma koşullarının açık bir biçimde kötüleştiğini söyleyebiliriz. Saha araştırmasında, işçiler, her an işten çıkarılabilme kaygısı, çalışma süresinin belirsizliği ve kısa süreli işlerden sonra tekrar iş bulabilme sıkıntısı, iş güvenliği önlemlerinin yokluğu nedeniyle yaralanma ve ölüm riski yaşayabilme olasılığının yüksekliği, ücret düşüklüğü ve düzensiz ödemeler, kayıt dışı çalışma neticesinde sağlık güvencesinden ve emeklilik hakkından mahrum kalma, iş yoğunluğunun artması, sendikal hakların yokluğundan kaynaklanan sorunları deneyimlediklerini belirtmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Akdemir, N. (2008). Taşeronluk ve İş Kazalarını Birleştiren Eksen: Güvencesiz Çalışma, *Toplum ve Hekim*, Temmuz-Ağustos, **23**, Sayı:4, 276-283
- Akpınar, T. (2009). *Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akpınar, T ve Akpınar, Ş (2015). Emek Sürecinde Yeni Arayışlar, *Çalışma ve Toplum*, **4**, 77-93
- Atkinson, R. ve Flint, J. (2001). Accessing Hidden And Hard-to-reach Populations: Snowball Research Strategies, *University of Surrey Social Research*, **33**, Erişim 04.12.2016, <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.html>
- Aydanoğlu, E. (2011). *Emek Sürecinin Dönüşümü*, Ankara: Kültür Sanat Sen.
- Aydanoğlu, E. (2014). *Fabrikada Emek Denetimi*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Balaban, O. (2016). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotif. İçinde Bora, T. (Ed.), *İnşaat Ya Resulullah*, İstanbul: Birikim Kitapları, 17-32.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*, İstanbul: Kalkedon
- Buroway, M. (1979). *Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process under Monopoly Capitalism*, Chicago: University of Chicago Press.
- Buroway, M. (2015). *Üretim Siyaseti*, İstanbul: Notabene.
- Ceylan, H. (2014). Türkiye'de İnşaat Sektöründe Meydana Gelen İş Kazalarının Analizi, *International Journal of Engineering Research and Development*, **6**, 1-6
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*, West-Sussex: Wiley-Blackwell Publishing.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2016a). *6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Gereğince; İş Kollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2016 Temmuz Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ*. Erişim 12.11.2016, http://www.csgb.gov.tr/media/3400/2016_temmuz_6356.pdf

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2016b). *İnşaat Sektörü Raporu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)* Erişim 18.12.2016, www.uis.gov.tr/media/1224/insaat_sektoru_taslak_raporu.docx
- Çelik, C. (2013). Güvencesizlik ve İşçi Sınıfı Oluşumu: Antalya Turizm İşçilerinin Sınıf Deneyimi Olarak Güvencesizlik (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çerkezoğlu, A. ve Göztepe, Ö. (2010). Sınıfını Arayan Siyasetten Siyasetini Arayan Sınıfa: Güvencesizler, İçinde Bulut, G. (Der.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Nota Bene Yayınları, Ankara;
- Çınar, S. (2014). Taşeron Çalışma İlişkilerinde İnşaat İşçileri, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, **17**, Sayı:2, 36-70.
- Deniz Orhan, E. (2001). Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahtarları, *Praksis*, **3**, 10-25.
- DİSK-AR (2014). *Türkiye'de İş Cinayetleri Raporu*, **3**, *DİSKAR*, 72-77, Erişim 25.10.2016, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/11/DiSK-AR_03.SAYI_.pdf
- Duman, E. Etiler, N. (2013). İnşaat Sektörü ve İşçi Sağlığı, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki ve Sağlık Güvenlik Dergisi*, 30-38.
- Ercan, F. (1997). Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik, *1995-1996 Petrol İş Yılığ*, 661-693.
- ESOPE Final Report, (2005). *Precarious Employment in Europe: A Comparative Study of Labour Market Related Risks in Flexible Economies*, Luxembourg: European Commission. Erişim 17.12.2016 <http://www.economix.org/pdf/ECONOMIXanalysis-precarious-employment-Europe.pdf>
- Etiler, N. (2011). Özelleştirmeler ve İş Kazaları, *Meslekte Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, **40**, 17-26.
- Friedman, A. (1977). Responsible Autonomy Versus Direct Control Over The Labour Process, *Capital and Class*, **1**, 43-57.
- Gülöksüz, E. (2009). İnşaat Sanayinde Uluslararasılaşma ve Sermayeler Arası İlişkiler, *Praksis* **19**, 157-189.

Harvey, D. (1993). Esneklik Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?, *Toplum ve Bilim*, **56-61 Bahar**, 83-92.

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis.

İSİG (2016). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi 2015 İş Cinayetleri Raporu*, Erişim, 08.12.2016,

http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16851:2015-yilinda-en-az-1730-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236

Kars Kaynar, A. (2015). *Sermayenin Coğrafyası Yayılan Sermayenin Mekânları*, Ankara: Notabene Yayınları.

Kutlu, D. (2012). Güncel Gelişmeler ve Güvencesizleşme Örüntüleri, İçinde *Güvencesizleştirme Süreç Yanılgı Olanak*, İstanbul: Notabene Yayınları, 61-116.

Marks, K. (2000). *Kapital* Birinci Cilt, Ankara: Sol Yayınları.

Müftüoğlu, Ö. (2007). Kriz ve Sendikalar. İçinde, Sazak, F. (Der.), *Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, Epos Yayınları, Ankara: 117-156.

Müftüoğlu, Ö. (2008). Esnekleşmenin Uluslararası Dayanakları, *Toplum ve Hekim*, **23**, **Sayı: 4**

Müngen, U. (2011). *İnşaat Sektörümüzde Başlıca İş Kazası Tipleri*, Erişim 08.12.2016, http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/2aaf8683619acde_ek.pdf?dergi=150

Öngen, T. (2014). *Prometheusun Sönmeyen Ateşi*, İstanbul: Yordam Kitap.

Özoğlu, B. (2002). Sosyalist Emek Sürecini Nerede Aramalı, *Praksis Dergi*, 169-188 İstanbul.

Özüğurlu, M. (2009). Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam ya da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine, *Memleket Siyaset Yönetim*, **4** Sayı:9, 121- 128.

Savul, G. (2008). Güvencesiz İstihdam, Örgütsel Dönüşüm ve Çalışma ve Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Sosyal Güvenlik Kurumu (2016). *2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 İstatistik Yıllıkları*, SGK Yayını, Ankara, Erişim 20.12.2016 <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>
- Standing, G. (2015). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şafak, C. (2004). 4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Taşeron (Alt-İşveren) Meselesi, *TBB Dergisi*, **151**, 111-132
- Şen. S. (1996). *Ekonomik ve Teknik Anlamda Taşeronluk (Alt İşverenlik) ve Endüstriyel İlişkilere Etkileri*, Ankara: Liman İş Sendikası.
- Temiz, H. R. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeniden Yapılanması, *Çalışma ve Toplum*, **2**, 55-80.
- Tuçcan Ongan, N. (2004). Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi, *Çalışma ve Toplum* **2004/3**, 123-143
- TÜİK (2012). *Hane halkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim 20.12.2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007
- Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (2016). *İnşaat Sektörü Raporu*, Erişim, 08.12.2016 http://intes.org.tr/content/insaat_2016.pdf
- Tuzla Araştırma Grubu, (2009). Türkiye'de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi, *Toplum ve Kuram*, 119-188.
- Uğurlu, Ö. (2013). Dönüşen Kentlerde Çingene Olmak: İzmit Örneği, *Mülkiye Dergisi*, **37(1)**, 71-104.
- Vedat Elgür, E. (2008). Bilime Karşı Bilim ya da Eleştirel Realizm, *Teori ve Politika*, **45**, 99-120.
- Yentürk, N. (1993). Post-Fordizm ve Dünya İktisadi İşbölümü, *Toplum ve Bilim*, **56-61** 42-56.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, **71, No:2**, 599-626.
- Yücesan- Özdemir, G (2001). Mavi Yakalılar Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi: Yöntembilimsel ve Politik Açılımlar/Sorunlar, *Praksis* **4**, 332-346.

Yücesan- Özdemir, G (2008). Emek Süreci, Denetim ve Emek Rejimleri: Taşeron Çalışma Üzerine İlk Notlar, *Toplum ve Hekim*, **23 Sayı: 4**, 254-262

Yücesan- Özdemir, G. ve Özdemir, A. L. (2008). *Sermayenin Adaleti*, Ankara: Dipnot Yayınları.

HAM VERİLER

EK- 1 Mülakat Soruları

Mülakat Soruları

- 1- İnşaat işinde hangi göreve sahibsiniz?
- 2- Kaç yıldır bu işi yapıyorsunuz?
- 3- İnşaatı nasıl başladınız?
- 4- Nerelerde çalıştınız?
- 5- Nerelisiniz?
- 6- Ailenizle birlikte mi yaşıyorsunuz?
- 7- Aileniz şehir dışında ise ne kadar sıklıkla onları görmeye gidiyorsunuz ve onlara ne düzeyde bir katkı sağlıyorsunuz?
- 8- Ailenizi İstanbul'a getirmeyi düşünüyor musunuz?
- 9- Ne zamandan beri taşeron firmada çalışıyorsunuz?
- 10- Taşeron firmada çalışma koşullarından bahsedebilir misiniz?
- 11- Maaşınız ne kadar ve düzenli yatırılıyor mu? Düzenli yatırılmadığı durumlarda taşeron firmayla veya ana yüklenici firma ile iletişime geçiyor musunuz?
- 12- Sigortanız düzenli yatırılıyor mu?
- 13- İş güvenliği eğitimi aldınız mı?
- 14- Şantiyede iş güvenliği ile ilgili yeterince önlem alınıyor mu?
- 15- Şimdiye kadar herhangi bir iş kazası geçirdiniz mi? Geçirmediyseniz de başka bir işçinin yaşadığı bir kaza var mı? Varsa nasıl bir kazaydı ve nedeni tam olarak neydi?
- 16- Kaza sonrası tedavi süreci nasıl geçti? Taşeron firmanın veya ana yüklenici firmanın nasıl bir tavrı oldu?
- 17- Çalışma saatleriniz nasıl? Mesaiye kalma durumunda ek ücret alabiliyor musunuz?
- 18- Şantiyede kalıyorsanız kalma koşullarınız nasıl? (kaç kişi bir arada, yemek, duş vb.)
- 19- Şantiyede göçmen işçiler çalışıyor mu?
- 20- İş yaptığınız birimdeki işçilerle aranızdaki işbölümü nasıl sağlanıyor?
- 21- Yaptığınız işte zaman baskısı yaşıyor musunuz?

22- Herhangi bir sendikaya veya derneğe üye misiniz?

23- Çalışma koşullarından veya iş ortamındaki herhangi bir sorundan kaynaklı olarak şantiyede veya şantiye dışında düzenlenen bir protestoya katıldınız mı?

24- Ast-üst ilişkilerinden kaynaklı olarak iş yerinde gerginlikler yaşıyor musunuz?

25- Kazancınız ihtiyaçlarınızı karşılamaya yetiyor mu?

26- Geleceğinizle ilgili ne tür planlar yapıyorsunuz? Önünüzdeki 10 yılı düşündüğünüzde kendinizi nerede hangi tür koşulların içinde görüyorsunuz?

EK-2 Görüşmecilere Dair Temel Bilgiler

İşçi	Yaş	Sektörde Çalışma Süresi (Yıl)	Pozisyonu	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	Memleketi
Harun	30	17	Kaba inşaat	Evli	İlkokul Mezunu	Van
Veysel	44	28	Kaba inşaat	Evli	İlkokul Mezunu	Van
Ahmet	31	19	Kaba İnşaat	Evli	İlkokul Terk	Ordu
Bülent	21	2,5	Elektrikçi	Bekâr	Lise	Çorum
Mahmut	21	7 ay	Elektrikçi	Bekâr	Ön lisans	Mardin
Mustafa	30	15	Alçı ve Kartonpiyer	Evli	İlkokul Terk	Van
Veli	17	2	Çırak	Bekâr	Okula gitmemiş	Van
Emrah	24	8	Fayans ve Seramik ustası	Bekâr	Ortaokul mezunu	Van
Sinan	23	6	Alçıpan, Seramik, Mantolama Ustası	Bekâr	Ortaokul mezunu	Van
Ünal	26	5	Kaba inşaat	Bekâr	Üniversite	Van

Mehmet	34	19	Kaba inşaat- Kalfa	Evli	İlkokul	Sinop
Fırat	32	18	Kaba inşaat	Evli	İlkokul Mezunu	Sinop
Metin	37	21	Kalıp ustası	Evli	İlkokul Mezunu	Sinop
Ayhan	44	28	Kalıp ve Duvar Ustası	Evli	İlkokul Terk	Sinop
Sabri	50	36	Kaba inşaat, Kalıp, Duvar Ustası	Evli	İlkokul Mezunu	Sinop
Fırat	53	35	Kalıp, Duvar Ustası	Evli	İlkokul Terk	Sinop
Murat	32	18	Kaba İnşaat Taşeron- işçi	Evli	İlkokul Mezunu	Van
Erkan	41	8	Taşeron	Bekâr	Üniversite Mezunu	Van

ETİK KURUL KARARI

